

**Univerzita Palackého v Olomouci
Filosofická fakulta, Katedra historie**

Diplomová práce

Manželství a sňatky v první polovině 19. století
(Marriage and weddings in the first half of the 19th century)

Bc. Ivana Gelová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

Olomouc 2008

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, pouze za použití uvedených pramenů a literatury.

.....
Bc. Ivana Gelová

Obsah

I. Úvod	5
II. Obecný zákoník občanský	7
II.1 Manželství	7
II.2 Překážky manželství	9
II.3 Ukončení manželství	10
II.4 Židovská manželství	13
II.5 Svatební smlouvy	14
III. Šlechta	17
III.1 Struktura a život šlechty	17
III.2 Uzavírání šlechtických sňatků	20
<i>III.2.1 Rodinné hodnoty</i>	20
<i>III.2.2 Sňatečnost</i>	22
<i>III.2.3 Příležitost uzavření sňatku</i>	23
<i>III.2.4 Průběh námluv a svatby</i>	24
III.3 Mesalianční sňatky	27
<i>III.3.1 Definice</i>	27
<i>III.3.2 Kdo je uzavíral a proč?</i>	28
<i>III.3.3 Důsledky mesaliancí</i>	29
III.4 Ukončení manželství	30
IV. Střední vrstvy	32
IV.1 Struktura a vývoj	33
<i>IV.1.1 Měšťané</i>	34
<i>IV.1.2 Sedláci a řemeslníci</i>	36
<i>IV.1.3 Lékaři</i>	37
<i>IV.1.4 Advokáti</i>	38
<i>IV.1.5 Učitelé</i>	39
<i>IV.1.6 Úředníci</i>	40
IV.2 Povolení k sňatku	43
IV.3 Manželské rozluky	45
V. Nižší vrstvy	47
V.1 Reformy venkova	48
<i>V.1.1 Patent o zrušení nevolnictví</i>	48

<i>V.1.2 Patent Leopolda I.</i>	49
<i>V.1.3 Reforma dědického práva</i>	49
V.2 Struktura a manželství nižších vrstev	51
<i>V.2.1 Nižší městské vrstvy</i>	51
<i>V.2.2 Sedláci a chalupníci</i>	51
<i>V.2.3 Domkáři</i>	53
<i>V.2.4 Podruzi a nádeníci</i>	53
<i>V.2.5 Vdovy a vdovci</i>	55
VI. Židé	57
VI.1 Postavení židů ve světle zákonů	57
<i>VI.1.1 Familiantský zákon a numerus clausus</i>	57
<i>VI.1.2 Reformy Josefa II.</i>	59
<i>VI.1.3 František II.</i>	60
<i>VI.1.4 Čtyřicátá léta 19. století</i>	61
VI.2 Konkubináty a tajné sňatky	62
VII. Armádní příslušníci	65
VII.1 Situace v armádě	65
VII.2 Důstojnické sňatky	68
VII.3 Manželství vojáků	70
VIII. Závěr	73
IX. Resumé	76
X. Anotace	77
XI. Seznam pramenů	78
XII. Seznam literatury	79
XIII. Internetové zdroje	82

I. Úvod

Manželství v celé historii hrálo poměrně důležitou roli. Měnila se jeho hodnota, ale vždy zůstalo tím nejdůležitějším v životě jednotlivce a jeho rodiny. Na založení rodiny a zachování jejího majetku museli být vždy dva. Muž a žena. A v první polovině 19. století se tato úloha ještě umocňuje ve spojení s vydáním Obecného zákoníku občanského, který manželství nejen právně definuje, ale upravuje všechny jeho náležitosti, včetně práva dědického.

Proto jsem se rozhodla napsat diplomovou práci na toto téma. Mým cílem bude zamyslet se nad otázkou, jestli se nějak změnilы původní hodnoty a systém uzavírání manželství. Byla ta přicházející změna k lepšímu, nebo k horšímu a čeho tím bylo dosaženo? Dále, co všechno sňatku předcházelo, jaká povolení k jeho uzavření byla nutná? A jako poslední bych chtěla upozornit na důsledky při mesaliančních sňatcích šlechty, nebo nově se objevující problematiku rozvodů a důvodů k němu.

Rozhodla jsem se pro celé spektrum společnosti, tedy od nejvyšších složek šlechty, přes střední vrstvy až po ty nižší, ale zároveň jsem zařadila i takové specifické skupiny jako byli židé, nebo armádní příslušníci. A proč? Právě na nich by měly jít vidět všechny ty změny nejzřetelněji a hlavně se jednalo o skupiny, které během první poloviny 19. století prošly dost pohnutou historií.

V některých případech zacházím i do druhé poloviny 19. století a má to hned několik důvodů. Jedním z nich je zachování kontinuity dějinného vývoje jednotlivých skupin, hlavně v případě židů, aby bylo vidět, jak to s nimi dopadlo. Druhým takovým případem jsou mesalianční sňatky, kdy téměř celá podkapitola se týká druhé poloviny 19. století. A to z toho důvodu, že tuto problematiku nešlo vynechat, ale odborníci se věnují převážně pouze druhé polovině století.

Pro zpracování této práce jsem použila prameny i literaturu. Literatury k jednotlivým kapitolám bylo docela mnoho, pouze menší problém se vyskytl s problematikou armády a jejich způsobem uzavírání manželství. Jediným, kdo se této problematice z našich historiků věnuje, je Tomáš Jiránek a z jeho práce jsem také vycházela. Ve většině případů neexistují monografie týkající se manželství jednotlivých společenských vrstev, proto jsem musela

vycházet, buď z článků, nebo zmínek v některých monografiích, nebo člancích, které jsou uvedeny v seznamu literatury na konci práce. O středních vrstvách zatím neproběhl žádný ucelený výzkum, takže jsem také vycházela pouze z dílčích výzkumů. Problém nastal až se zařazením skupiny sedláků do spektra společnosti. Nakonec jsem se na základě prostudované literatury rozhodla ponechat sedláky jako příslušníky středních vrstev a nezařazovat je do skupiny vrstev nižších, kde je pouze zmíním.

K vypracování kapitoly o Obecném zákoníku občanském mi byl tento zákoník zapůjčen z Moravské zemské knihovny v Brně a jednalo se o vydání z Vídně z roku 1862. Jako pramennou základnu jsem si zvolila pro kapitolu o šlechtických sňatcích Rodinný archiv Dietrichsteinů uložený v Moravském zemském archívu v Brně, kde jsem prostudovala osobní dopisy Františka Josefa Dietrichsteina a jeho manželky Alexandry Šuvalovové a další dopisy mezi příbuznými. Dále jsem to doplnila prameny ze Zemského archívu v Opavě a jeho pobočky v Olomouci, konkrétně z fondů Rodinného archívu Fries-Tersch a Klein-Wiesenberků.

Pro ostatní kapitoly jsem již také vycházela ze Zemského archívu v Opavě, konkrétně jeho pobočky v Olomouci, kde jsem si vybrala fond Velkostatek Hranice a jeho úřední materiály, protože odpovídal přesně představám o agendě sňatků na jeho území. Navíc byl schopen pojmut všechny oblasti společnosti, protože zde bylo i židovské ghetto. Několikrát jsem použila prameny uložené ve fondu Velkostatku Lipník a Velkostatku Tršice.

Jednalo se tedy hlavně o úřední materiál, který si ukládali na příslušných krajských úřadech v první polovině 19. století. Myslím si, že i z těchto materiálů si člověk mohl udělat obrázek o tom, jak bylo těžké takové manželství v některých případech uzavřít. Nejzajímavějšími materiály byly určitě svatební smlouvy, které mohou skrývat potenciál pro další výzkumy, stejně tak i materiály týkající se problematiky manželských rozluk a rozvodů.

Prameny byly psány v kurentu, jak je pro tuto dobu typické a asi 90% z nich bylo v němčině. Pouze občas se některý objevil v češtině. Naopak svatební smlouvy z Velkostatku Tršice, byly výlučně psány pouze česky. Stejně tak osobní korespondence Františka Josefa Dietrichsteina byla zase psána francouzsky a v latině.

II. Obecný zákoník občanský

Obecný zákoník občanský byl vydán „*Františkem Prvním, císařem Rakouským, králem Uherským a Českým, arcivojvodou Rakouským, atd. atd.*“¹

Byl dán ke zpracování dvorské komisi, která měla za úkol nahradit dosavadní, již nefunkční zákoník. Podílely se na něm všechny země. Jako první vstoupil v platnost v Haliči nový trestní zákoník a po něm následoval tento Obecný zákoník občanský. Každá země rakouského mocnářství ho musela přijmout a přeložit ho do svého jazyka, aby mu všichni bez výjimky rozuměli.²

Moci nabyt 1. ledna 1812 a tím dochází ke zrušení práva obecného, které dosud platilo v rakouských zemích od 1. ledna 1786, dále také zákoníku občanského v Haliči a všech zákonů a nařízení, které jsou obsaženy v tomto novém zákoníku.

*„Co je v tomto zákoníku nařízeno, tím je vázán vůbec každý. Pouze vojsko a osoby náležející k vojsku se řídí vlastními nařízeními a zákony. Stejně tak i jednání týkající se obchodu a směnek mají své vlastní předpisy, pokud se neshodují s tímto zákoníkem.“*³

Pro mou práci bude stěžejní část zákoníku týkající se manželského práva, zahrnující definici manželství, podmínky jeho uzavření a trvání a z toho vyplývající povinnosti manželů a nakonec i způsoby ukončení manželství, kterých je hned několik. K tomu ještě přidám nařízení o smlouvách svatebních a později něco málo z dědického práva.

II.1 Manželství

Manželství je definováno jako „*uzavření manželské smlouvy, ve které dvě osoby různého pohlaví projevují svou vůli, že chtějí dobrovolně v nerozlučném obcování žít, děti plodit, je vychovávat, a sobě obapolně pomoc činiti.*“⁴

---

¹ Obecný zákoník občanský, Vídeň, 1862, s. 3.

² Tamtéž: s. 6.

³ Tamtéž: s. 5.

⁴ Tamtéž: s. 16, § 44.

Snoubenci se musí dohodnout dobrovolně na uzavření sňatku. Pokud se kterákoliv ze stran rozhodne tuto dohodu zrušit, nevzniká druhé straně nárok naléhat na pokračování této dohody. Ale na druhou stranu může poškozená strana požadovat náhradu, pokud tímto zrušením utrpěla škodu.⁵

Pokud „zasnoubenci“ přistoupí k tomu, že budou chtít opravdu manželství uzavřít, tak musí nejprve dokázat, že neexistují žádné překážky, které by jim bránily.⁶

Následuje návštěva kostela, kde se po tři neděle, nebo svátky, musí konat ohlášky daného sňatku. Konají se ve farnostech ženicha i nevěsty, pokud spadají každý pod jinou farnost. Stejně tak je tomu i s osobami různého vyznání. Ohlášky se musí konat vždy v příslušném katolickém kostele, i když se jedná o sňatek příslušníků nekatolického vyznání.⁷ V akutních případech se mohou ohlášky konat pouze jednou a manželství kvůli tomu není neplatné.⁸ Svatba by se poté měla konat do šesti měsíců, jinak se budou muset ohlášky opakovat.

Při obřadu musí být přítomný kněz, popřípadě rabín, pokud se jedná o židy, a dva svědci, kteří musí potvrdit platnost svazku. Povinností kněze je zjistit, zda neexistují žádné překážky k jejich sezdání a následně učinit zápis do knihy sňatků a do matriky se jmény novomanželů, a pokud byli oddáni jinde, tak musí být zapsáno kde a kým.⁹ Zároveň je povinná monogamie, tedy že mohou být oddáni v jeden čas pouze jedna žena s jedním mužem. Pokud se berou již po rozvodu, tak ho musí dokázat.¹⁰

Z tohoto svazku jim plynou určitá práva a povinnosti. „*Obzvláště jsou oba manželé rovnou měrou zavázáni povinností manželskou konati, věrni sobě býti a slušně sobě zacházeti.*“¹¹ Muž je považován za hlavu rodiny, který má právo spravovat domácnost, ale na druhou stranu jeho povinností je zaopatřit manželku a v případě nutnosti ji zastupovat. Manželka je naopak

---

⁵ Tamtéž: s. 16, § 45-46.

⁶ Viz následující podkapitola.

⁷ Obecný zákoník občanský, Vídeň, 1862, s. 20, § 69-72.

⁸ Tamtéž: s. 21, § 74.

⁹ Tamtéž: s. 23, § 81.

¹⁰ Tamtéž: s. 19, § 62.

¹¹ Tamtéž: s. 25, § 90.

povinna po svatbě přijmout jméno manžellovo, následovat ho za prací a v případě nutnosti mu vypomáhat ze všech sil.¹²

II.2 Překážky manželství

Pod pojmem překážky manželství si můžeme představit cokoliv, co nám může zabránit v tom, vzít si vyvolenou osobu. A některé vážné překážky jsou definovány v tomto zákoníku.

„Zuřiví, šílení, blbí a nedospělí nemohou platných smluv manželských činiti.“¹³ Ovšem v případě nedospělých a tedy nezletilých může být povolena výjimka. Musí mít souhlas otce, a pokud se jedná o sirotky, tak potom souhlas poručenice a soudu, pod který spadá. Hranice zletilosti je zde stanovena na 24 let, takže pokud vezmeme v úvahu, že se ženy vdávaly mnohem dříve, je více než logické, že vždy potřebovaly souhlas svého otce.

Dalšími důvody může být nedostatek finančních prostředků k zabezpečení rodiny, dále pokud se muži prokáže, že je špatných mravů, nebo má-li nějakou nakažlivou chorobu nebo vadu, která by byla účelu manželství na překážku.¹⁴ Zločinec, který byl odsouzen k těžkému žaláři, se také nemůže po dobu trvání trestu oženit.

Osoby duchovní a řeholníci, kteří složili slib čistoty, se nemohou oženit. Stejně tak i křesťané s osobou vyznávající jiné náboženství než křesťanské.

Jednou z největších překážek, která se ovšem ve vyšších vrstvách často porušovala, byla příbuznost, nebo švagrovství. Žádní příbuzní do druhého kolene se nesmějí vzít. Jedná se o bratry, sestry, bratrance, sestřenice a tetičky a strýce, ať už o manželské, nebo vzešlé z lože nemanželského. Švagrovství znamená, že muž nesmí uzavřít manželství s příbuznou své zesnulé ženy a opačně.¹⁵

Jak jsem zmínila již výše, tak v manželství se vyžadovala věrnost. Ale ta měla tomuto svazku i předcházet, protože jednou z překážek je i cizoložství dokázané před soudem.¹⁶ V tomto případě měla nevěsta vstupovat do manželství jako panna. Nebo se to alespoň předpokládalo.

---

¹² Tamtéž: s. 25, § 91-92.

¹³ Tamtéž: s. 16, § 48.

¹⁴ Tamtéž: s. 17, § 53.

¹⁵ Tamtéž: s. 19, § 65-66.

¹⁶ Tamtéž: s. 19, § 67.

Jednou z posledních příčin neuzavření sňatku také může být úmysl jednoho ze snoubenců toho druhého zabít. Vražda se nemusí podařit, ale už i pouhý úmysl v tomto případě je považován za překážku. Ale bylo by zajímavé sledovat, jakým způsobem by byl některému z manželů dokazován úmysl vraždy, pokud by to nikomu neprozradil? Poslední problém činí, když manžel donutil svou ženu ke sňatku výhružkami, nebo zatajil některou z překážek, to se potom už nemůže právoplatně oženit.

Ke všem těmto důvodům musí snoubenci před knězem dokázat, že jim nic nebrání v cestě uzavřít právoplatné manželství. Pokud kněz všechna potřebná povolení nemá, nemůže přistoupit k jejich oddání. Ale snoubenci mohou nejprve sami a po sňatku skrze osobu kněze požádat řízení zemské o prominutí těch překážek, které jim brání.¹⁷

II.3 Ukončení manželství

I v první polovině 19. století docházelo k tomu, že ne vždy bylo manželství šťastné a vydařené. Proto se i v této době musely řešit podmínky ukončení manželství. Podle Obecného zákoníku občanského existuje několik způsobů ukončení manželství. Prakticky povoluje pouze tři.

Prvním, který je společný všem lidem, je smrt jednoho z manželů. Ale zároveň je jediným povoleným způsobem pro lidi katolického vyznání. A je jedno, jestli byli katolíci oba, nebo jen jeden z manželů.¹⁸

Druhým způsobem je prohlášení manželství za neplatné. Ale to se nemusí podařit vždy. Je přesně dáno, kdy se tak stane a kdy ne. Sňatek je neplatný, pokud svolení bylo získáno vydíráním a z donucení. Stejně tak to platí i pro svolení od unesené osoby. Unesená může dát svolení k manželství až ve chvíli, kdy ji únosce propustí na svobodu.¹⁹ Z důvodu omylu může být prohlášeno za neplatné jen tehdy, pokud se tak stalo ze strany manžela. To nám opět ukazuje, že mužům je v tomto zákoníku přiřazováno vyšší postavení než ženám.

---

¹⁷ Tamtéž: s. 23, § 84.

¹⁸ Tamtéž: s. 29, § 111.

¹⁹ Tamtéž: s. 18, § 55-56.

Pokud se zjistilo, že manželka již před svatbou otěhotněla a dítě čeká s někým jiným, může manžel požadovat anulaci tohoto sňatku. Ale v celém textu nenajdeme ani slovo o tom, co by se stalo ve chvíli, kdyby manželka zjistila a prokázala nevěru svého muže. Otázkou ovšem také zůstává, jakým způsobem by to mohla dokázat?

Jedním z nejdůležitějších důvodů anulace může být dlouhotrvající nemohoucnost plnit manželské povinnosti. Ovšem muselo být dokázáno, že tato nemohoucnost trvala už před uzavřením manželské smlouvy. Pokud vznikla až po uzavření manželství, tak nemůže být prohlášeno za neplatné.²⁰ Ale pokud není jisté, zda je tato nemohoucnost stálá, nebo jen dočasná, tak je manželům dána lhůta jednoho roku, kdy se čeká, jestli pomine. Pokud ne, tak přijdou na řadu lékaři, kteří tuto nemoc posoudí, a když zjistí, že je stálá, tak mohou přivolit k neplatnosti.²¹

Vyšetřovat, jestli je manželství neplatné, může pouze zemský soud toho okresu, ve kterém manželé bydlí. Soud jmenuje úřad fiskální, nebo jiného spolehlivého muže, aby manželství bránil. Je to z toho důvodu, aby bylo uděláno vše na obranu druhého z manželů, pokud je žádost podána jedním z nich.²² Všeobecně se předpokládá, že manželství je platné. Pokud někdo tvrdí opak, že zde existuje nějaká překážka, musí ji bezpodmínečně dokázat.

Posledním, *třetím* způsobem je rozvod. Rozvod v tehdejší době možný byl a uzákonil ho právě tento zákoník. Pokud se manželé dohodli, že se chtějí spolu nechat rozvést, tak nejprve museli za farářem, který je oddával, a oznámili mu to. Ten měl za úkol snažit se jim to rozmluvit. Tuto rozmluvu měl zkoušet třikrát, a pokud se mu to nepovedlo, tak musel oběma stranám dát vysvědčení, že stále trvají na rozvodu, a že se mu nepovedlo je přesvědčit. S tímto vysvědčením potom mohou přijít k soudu. Pokud neexistují jiné překážky a manželé se dohodli na rozdělení majetku a výživě dětí, tak soud přivoluje k rozvodu. Když je manžel nezletilý, tak může sám podat žádost o rozvod, ale nesmí rozhodovat o majetku a výživě. To se musí dohodnout s jeho poručníkem.²³

---

²⁰ Tamtéž: s. 18, § 60.

²¹ Tamtéž: s. 27, § 100.

²² Tamtéž: s. 26, § 97-98.

²³ Tamtéž: s. 27-28, § 103-106.

Pokud jedna ze stran s rozvodem nesouhlasí, tak i přesto má dojít k jednání před soudem. K rozvedení dochází, ale stejně jako v dnešní době se musí přikročit k vyřešení sporů o majetek a děti. V této chvíli se přistupuje ke smlouvám svatebním, ale manželce a dětem musí být vždy nařízena slušná výživa.²⁴

A kdy může jeden z manželů žádat o rozvod? Jsou k tomu podobné důvody jako při prohlášení sňatku za neplatný. Pokud se obžalovaný dopustil cizoložství, vedl nepočetný život, ve kterém přišel o velkou část majetku svého chotě, nebo mu ukládal o život, či ho bil. Posledním důvodem může být vada na těle s nebezpečím nákazy manžela.²⁵ Můžeme tak vidět, že důvody k rozvodu byly spíše praktického charakteru a nešlo ani tak o potřebu uzavírat sňatek nový s někým jiným. Tato situace byla stejně velice komplikovaná, pokud bývalý manžel nebo manželka nezemřel. Chtěli prostě jen zachovat svůj stávající majetek a ochránit ho před nenechavým mužem (ženou), anebo si zachránit alespoň svůj holý život.

Komplikovanější případ může nastat, pokud manžel od své ženy odejde a odstěhuje se. Nebo jednoduše zmizí. Za této situace může být prohlášen za mrtvého. Ale předtím je pověřen kurátor, aby nepřítomného během jednoho roku vyhledal. Pokud se najde, tak musí dát souhlas s rozloučením manželství. Zároveň musí v novinách třikrát vyjít výzva, aby se nepřítomný dostavil k soudu k výpovědi.²⁶ Tato situace byla ovšem mnohem komplikovanější a prohlášení za mrtvého mohlo trvat i několik let. Tak například voják ztracený na bojišti, či ve válce, mohl být prohlášen mrtvým až po třech letech hledání. V případě civilního občana to trvalo mnohem déle. Vyskytly se případy, kdy k tomu došlo až téměř po deseti letech.

Vyznavači nekatolického náboženství mají právo podat žádost o rozloučení ze stejného důvodu jako ti bez vyznání. Navíc přistupuje důvod o nepřemožitelné nechuti k sobě navzájem. Tedy z důvodu, který je v současné době tím nejčastějším. Jejich sňatek má být ovšem rozveden pouze na zkoušku

---

²⁴ Tamtéž: s. 31, § 117.

²⁵ Tamtéž: s. 29, § 109.

²⁶ Tamtéž: s. 30, § 112-114.

a podle povahy okolností i několikrát.²⁷ V případě prokázání objektivních důvodů má být nakonec rozvedeno definitivně.

Rozvedení manželé mají právo stát se znovu manželi. Musí to ovšem oznámit soudu, který je rozváděl. V tomto případě má být ušetřeno všech slavností a v případě jejich nového rozvodu bude vše učiněno podle starých podmínek rozvodu předcházejícího. To znamená, že již neuzavírají nové svatební smlouvy.²⁸

II.4 Židovská manželství

V této podkapitole bych chtěla přiblížit předpisy uzavírání sňatků židů. Je to proto, že tyto zákony mají odlišné,²⁹ ale zároveň jsou také popsány v tomto zákoníku.

Aby manželství židovských snoubenců nabylo platnosti, musí od krajského úřadu, ke kterému přísluší, získat zvláštní povolení.

Opět jim ovšem mohou bránit určité překážky, tedy z příbuzenství a švagrovství. Jsou definovány takto: *„Překážka manželství, pocházející z příbuzenství, vztahuje se u pobočných příbuzných židovských toliko k manželství mezi bratrem a sestrou, mezi sestrou a synem nebo vnukem bratra jejího neb její sestry. Švagrovství se ovšem vztahuje jen k těmto osobám: Když se manželství rozváže, není muži dovoleno, ani s příbuznou ženy své v pokolení vzhůru a dolů stupujícím, ani se sestrou ženy své. Ženě pak není dovoleno ani s příbuzným muže svého v pokolení vzhůru a dolů stupujícím, ani s bratrem muže svého, ani se synem nebo vnukem z bratra nebo ze sestry muže svého v manželství vcházeti.“*³⁰

Stejně jako u ostatních sňatků se musí konat ohlášky v synagoze, do které snoubenci patří, a to po tři soboty. Svatba se musí konat za přítomnosti rabína, nebo jeho náměstka, a dvou svědků. Po uzavření manželství musí být vše řádně zapsáno do knihy sňatků. Pokud tak učiněno nebylo, manželství je neplatné.

Podmínky pro zrušení manželství jsou stejné jako u lidí bez vyznání, nebo u nekatolíků. V případě rozvodu, na kterém se oba dva dohodnou,

---

²⁷ Tamtéž: s. 30, § 115.

²⁸ Tamtéž: s. 29, 31, § 110, 118.

²⁹ Tamtéž: s. 33, § 123.

³⁰ Tamtéž: s. 33, § 125.

dá muž ženě list zapuzení. Předají ho rabínovi a ten se je také musí snažit přesvědčit, aby své rozhodnutí ještě přehodnotili a rozmysleli si to. Pokud neuspěl, musí jim dát vysvědčení. A s tímto listem půjdou k soudu, ke kterému přináležejí a budou požadovat rozvedení sňatku. Jestliže soud shledá, že prozatím není nutný důvod je rozvádět, může jim udělit lhůtu na jeden až dva měsíce, kdy ještě mají zkusit žít spolu. Jestliže i přesto spory trvají, má být manželství rozloučeno.³¹ Dalším důvodem rozvázání sňatku může být zjištění a prokázání cizoložství manželky. Manžel jí tak předá list zapuzení i přesto, že manželka nemusí s jeho rozhodnutím souhlasit.³²

V případě, že některý z manželů konvertuje ke katolictví, manželství se nestává automaticky neplatným. Ale židovský příslušník může požádat o rozloučení, protože on je v tomto případě poškozeným.³³

II.5 Svatební smlouvy

V oddíle nazvaném O smlouvách svatebních se dozvíme mnoho o výrazech, jako jsou věno, obvěnění, jitřní dar, či narovnání společného majetku a vdovském platu. Dalo by se říci, že vytváření takových svatebních smluv bylo na počátku 19. století normální záležitostí. Ale podle mých nalezených pramenů, si tyto smlouvy uzavíraly hlavně a přednostně privilegované vyšší vrstvy, tedy šlechta a aristokracie, mimořádně i příslušníci bohatších středních vrstev.

Existuje k tomu logické vysvětlení. Právě tyto vrstvy si potřebovaly chránit vlastní majetek a v případě zániku manželství si uchránit to, co s sebou do tohoto svazku přinesly.

Ale abychom se přesunuli zpět k obsahu takovéto smlouvy. Již jsem zmínila, co všechno mohla obsahovat a teď bych přešla k vysvětlení jednotlivých pojmů a jejich podmínek.

Věno je jmění, které je dáno nevěstou nebo jejím zástupcem budoucímu manželovi, aby mu ulehčilo náklady na jejich společné žití. Pokud je mu takové jmění přislíbeno, ale není určeno, kdy ho dostane, může ho požadovat okamžitě po uzavření sňatku. Většinou se na jeho výši dohodnou ještě před uzavřením

---

³¹ Tamtéž: s. 35, § 133-134.

³² Tamtéž: s. 35, § 135.

³³ Tamtéž: s. 36, § 136.

manželství, ale pokud si bere svou nevěstu bez souhlasu jejích rodičů, tak nemají povinnost své dceři věno vyplatit. Věno okamžitě přechází do výhradního užívání jejího manžela, a pokud získala část ke svému vlastnímu užívání, není manželovou povinností jí skládat účty. Předpokládá se, že vše funguje, tak jak má. Pokud by se přece jen vyskytly nějaké problémy, potom tyto účty může manželka vyžadovat. V případě smrti jejího chotě, přechází věno zpět na ni, nebo na její dědice.³⁴

Protože rodiče nevěsty jsou povinni dát své dceři věno, proto i rodiče ženicha mají také takovou povinnost, pokud se ženich nerozhodl dát své budoucí nevěstě nějaký majetek do jejího výhradního užívání. Tento majetek se nazývá obvěněním. Není ovšem v jejím vlastnictví. Tím se stává až po smrti manžela, pokud to není stanoveno jinak v závěti, či smlouvě dědičné.³⁵

Zvláštním zvykem, který už se v dnešní době mnoho neobjevuje, ale v první polovině 19. století byl obvyklý, je tzv. jitřní dar. Jednalo se o dar, který byl dán nevěstě první manželské ráno, tedy po svatební noci. Většinou se jednalo o šperky, které se v tu chvíli staly pouze manželčíným majetkem, a muž již neměl právo jí ho odebrat.³⁶

Ovšem nejdůležitějším úkolem svatební smlouvy bylo stanovení společného majetku a vytvoření tzv. společenství statků mezi manželi. Po svatbě se automaticky totiž jejich majetky nestávaly společným jměním manželů, ale bylo vždy stanoveno, co čí je. V případě smrti jednoho z manželů, tomu druhému připadne polovina tohoto společenství a zbytek bude rozdělen mezi ostatní dědice. Samozřejmě až po odečtení případných dluhů, a pokud není stanoveno jinak na základě smlouvy dědičné. Takovou smlouvu mezi sebou mohou učinit právě manželé mezi sebou o pozůstalosti budoucí, kterou si určují. Přitom s tímto majetkem mohou svobodně nakládat pouze oni, dokud nezemrou. I přes to, že je uzavřena tato dědičná smlouva, tak se nevzdávají svého práva dělat poslední pořízení. Spravování tohoto majetku má opět na starosti manžel, který nemusí předkládat účty, stejně jako u věna.³⁷

Posledním důležitým bodem je stanovení vdovského platu. Na tento plat má nárok každá manželka a je stanoven podle majetku a také na základě pokrytí

---

³⁴ Tamtéž: s. 198-200, § 1218-1229.

³⁵ Tamtéž: s. 200-201, § 1230-1231.

³⁶ Tamtéž: s. 201, § 1232.

³⁷ Tamtéž: s. 201-203, § 1233-1241, 1249-1259.

jejích základních potřeb. Ovšem ještě šest týdnů po smrti manželově má právo žít z pozůstalosti, v případě jejího těhotenství ještě šest neděl po jejím porodu. Pak bude dostávat vždy na tři měsíce dopředu tento vdovský plat. Ale pokud se znovu provdá, nemá již na něj právo a musí se o ni postarat její nový manžel.³⁸

Obecný zákoník občanský byl ve své době pro habsburskou monarchii obrovským předělem ohledně práva. A zvláště manželského. Vždyť s malými úpravami v českých zemích platil až do roku 1950, kdy se od něj po nástupu komunistického režimu upustilo. Stále ještě ovšem nadřazuje roli muže v manželství a žena je odsunuta pouze do soukromé sféry. Jejím úkolem je postarat se o rodinu a reprezentovat svého muže vzorným vedením domácnosti. Ale zároveň je muž považován za živitele rodiny a to možná také zpomalovalo ženskou emancipaci v zaměstnání, kterou ženy začínají prosazovat až od poloviny století. A rozhodně nejdůležitějším momentem je uzákonění možnosti rozvodu. Lidé již nebyli odsouzeni k případnému celoživotnímu trápení, pokud jim manželství nevyhovovalo, ale najednou měli oficiální způsob jak z něj uniknout. Ale na druhou stranu se počet rozvedených párů velice rychle zvyšuje. Ale i tak si myslím, že tento zákoník dal v tehdejší době mnoha manželstvím naději na lepší život.

---

³⁸ Tamtéž: s. 203, § 1242-1244.

III. Šlechta

III.1 Struktura a život šlechty

„Šlechta neboli horní vrstvy, označovala soubor sociálních skupin, které řídily společnost na základě své politické či ekonomické moci, dala se definovat i jako sociálně nejmocnější a nejprestižnější složka společnosti. Je tedy zřejmé, že v tomto smyslu splývají horní vrstvy s elitami. Nicméně rozdíl mezi elitami a horními vrstvami je dán skutečností, že horní vrstvy zaujímají rozhodující pozici v obecné sociální stratifikaci, zatímco své elity má každá sociální vrstva, najdeme je v místním či regionálním měřítku, přičemž mohou disponovat autoritou, ale ne mocí, případně je jejich moc omezená.“³⁹

Dobře fungující horní vrstvy mají zajišťovat stabilní fungování společnosti, pružně reagovat na její změny.

„Po celé 19. století tvořili příslušníci horních vrstev 0,5–1% populace českých zemí, tzn., že k nim kolem roku 1800 patřilo přibližně 23–45 tisíc osob.“⁴⁰

Na Moravě bylo toto číslo ještě o něco menší. Zde příslušníci horních vrstev tvořili jen asi 0,1-0,11%, tedy asi 1100 šlechticů.⁴¹

„Horní vrstvy stavovské společnosti tvořila takřka výhradně šlechta, teprve v posledních desetiletích 18. století se k ní začali přidávat jednotlivci z řad bohatých průmyslových podnikatelů a obchodníků, téměř vždy nobilitovaných. Šlechta po celé 19. století zachovávala zvyklosti, distinktivní znaky, které jí umožňovaly udržovat odstup od ostatních sociálních skupin.“⁴²

Šlechtický titul však měl stále svou váhu. Nejvíce nám o tom svědčí zvyšující se počet nových nobilitací. Povyšování do nobilitační šlechty proběhlo vždy ve chvíli, když daný člověk, ucházející se o titul šlechtice, prokázal, že jeho 16 prapředků bylo šlechtického původu. Od uvedení do vyššího stavu mohl pobývat i u císařského dvora. Někdy nastala výjimečná situace, kdy císař chtěl někoho nobilitovat, i když nesplňoval výše zmíněnou podmínku.

---

³⁹ Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 11 (cit. 2008-01-18). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

⁴⁰ Tamtéž: s. 11.

⁴¹ Slabáková, R.: Šlechtic, in: Fasora, L. a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004, s. 324.

⁴² Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 12 (cit. 2008-01-18). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

V tuto chvíli docházelo k situaci „tzv. osmi předků v rodinné hrobce“. Jednalo se o proces, kdy byli mrtví příbuzní uchazeče dodatečně povýšeni do šlechtického stavu. Dotyčný byl od té chvíle potomkem šlechticů a tedy i on měl nárok stát se šlechticem.⁴³

„Mezi nově nobilitovanou a historickou šlechtou, která se mohla vykázat dlouhou řadou šlechtických předků, stála téměř po celé 19. století dosti pevná společenská hráz. Pouze historická šlechta mohla získat vysoké postavení u císařského dvora, jen nejvýznamnější rody habsburské monarchie se staly dědičnými členy panské sněmovny, jen ony byly držiteli rodových fideikomisů⁴⁴. Mezi nově nobilitovanou a historickou šlechtou nedocházelo k příliš častým sňatkům ani společenským kontaktům“⁴⁵ a do skupiny staré rodové aristokracie ani nebyli přijati.⁴⁶ Výjimky však existovaly a od Napoleonských válek jich přibývalo.

„Navzdory změnám, které přinesla modernizace v 19. století, si šlechta udržovala značný vliv v řadě oblastí veřejného života, což jí umožňovala podoba rakouské ústavnosti i silné postavení císařského dvora. Aristokraté působili v rakouských vládách. Diplomacie obecně zůstávala hájemstvím šlechty.“⁴⁷ Například František Josef Dietrichstein poté, co ukončil svou službu v armádě, nějakou dobu působil jako vyslanec v Berlíně, Mnichově a Petrohradě.⁴⁸ Zároveň se účastnil i zasedání na zemských sněmech dolnorakouských⁴⁹, uherských⁵⁰, moravských⁵¹ i českých⁵². Kromě zahraniční politiky zůstalo významné i postavení šlechty v armádě. Především v jezdeckých plucích najdeme v řadě případů převahu důstojníků z řad historické šlechty. Tradičně se aristokraté uplatňovali i v nejvyšší církevní hierarchii.

---

⁴³ Ziehr, W.: Evropské šlechtické rody, Praha, 1996, s. 153.

⁴⁴ Jedná se o nařízení, kterým se jisté jmění prohlašuje za nezcizitelný majetek rodiny, buď v příčině všech budoucích nástupců z rodu, aneb alespoň některých.

⁴⁵ Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 12 (cit. 2008-01-18). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

⁴⁶ Slabáková, R.: Šlechtic, in: Fasora, L. a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004, s. 325.

⁴⁷ Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 13 (cit. 2008-01-18). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

⁴⁸ Mašek, P.: Modrá krev, Praha, 2001, s. 68.

⁴⁹ MZA Brno, RAD, inv. č. 938, sign. 156, kart. 297.

⁵⁰ MZA Brno, RAD, inv. č. 939, sign. 157, kart. 297.

⁵¹ MZA Brno, RAD, inv. č. 961, sign. 178, kart. 298.

⁵² MZA Brno, RAD, inv. č. 963, sign. 180, kart. 298.

„Politický vliv si aristokracie zachovávala také v říšské radě a na zemských sněmech. Umožňoval jí to kuriový volební systém a v panské sněmovně navíc instituce dědičných členů. Z historického hlediska zůstal ryze šlechtickým pouze svěřenecký velkostatek.

Politické spojence nacházela šlechta mezi občanskými skupinami. Prokazatelně nezanedbatelné bylo místo šlechty v obecní a okresní samosprávě, kde měla možnost hájit své bezprostřední zájmy majitelů velkostatků a významných daňových poplatníků. Mnoho aristokratů nalezneme i mezi členstvem uměnilovných a hospodářských spolků.

S nastupující industrializací by se dal očekávat ústup šlechty v hospodářské oblasti. Šlechta ovšem spolufinancovala některé projekty, například v oblasti železniční výstavby, nebo se stávala členy správních rad akciových společností. Samostatně podnikala především v oblasti potravinářského průmyslu, ale i v hutnictví a těžbě uhlí.

Nejvýznamnější postavení však měla šlechta v oblasti pozemkové držby a zemědělské výroby. I když mezi držitele deskových velkostatků pronikalo postupně čím dál více nově nobilitovaných a nešlechticů, přesto nemohli konkurovat historické šlechtě. V rukou deseti největších velkostatkářů byla více jak desetina celkové rozlohy země.“⁵³

Dynamika společenských změn otevírala prostor horních vrstev příslušníkům vrstev středních, především městskému patriciátu včetně svobodných povolání (lékaři, advokáti, notáři), ojediněle sem postoupili i zbohatlí řemeslníci. Čas buržoazie nastal až s formující se občanskou společností. Podnikatelé, velkoobchodníci, finančníci, velkostatkáři, špičky správy, ministři, vysoký klérus – všude se stále ve větší míře objevovali lidé neurození. Patřili sem také významní publicisté, vysokoškolští učitelé a vědci, méně často někteří umělci – především slavní operní pěvci a módní malíři.

Mezi horní vrstvy patřili i rakouští důstojníci. V rakouské armádě byli důstojníci povyšováni podle služebních let, nikoli podle schopností a výkonů. Mobilita je zde zřejmá – velitelská místa, původně vyhrazená pro syny šlechtických rodů, začínají být přístupná i mužům bez modré krve.

---

⁵³ Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 13-14 (cit. 2008-01-18). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

Dále sem právem náležela svým významným podílem na politickém rozhodování vysoká (státní) byrokracie. Až do poloviny 19. století byly vysoké funkce ve státní správě obsazovány šlechtou.

III.2 Uzavírání šlechtických sňatků

Až do 19. století převládaly praktické pohnutky uzavření manželství nad těmi citovými. Takovým příkladem může být Karel Kajetán Buquoy, který roku 1735 žádal císaře, aby jeho synovi Františkovi Leopoldovi neudělil svolení ke sňatku, neboť by vzniklo „z *pouhé nerozvážné lásky*“ a nepřineslo by mu ani prostředky, ani protekci.⁵⁴ Tímto byly řečeny i další podmínky.

Nejprve musel šlechtic myslet na majetek, společenskou prestiž a na zplození potomka. Ovšem tuto poslední podmínku nemohl žádný z účastníků ovlivnit. Díky sňatku také docházelo k navázání důležitých příbuzenských svazků, které jim mohly pomoci v osobní kariéře.⁵⁵ Ovšem šlechtic v době raného novověku neměl možnost ovlivnit výběr svého partnera. Této funkce se ujímal ve většině případů otec. Pouze plnoletý syn si sám s pomocí svých přátel mohl najít nevěstu.⁵⁶ Ovšem ne vždy byla uzavřena rovnorodá manželství. Jednalo se o uzavírání takzvaných mesaliančních sňatků, kterým bych se ovšem chtěla věnovat ve zvláštní kapitole.

III.2.1 Rodinné hodnoty

Svatba znamenala pro aristokracii v 19. století velice významnou událost. Jednalo se o získání nové pozice, o spříznění rodů a je velmi pravděpodobné, že se některé rody pokoušely právě touto cestou „vydobýt místo na slunci“. Navíc takový svazek měl garantovat jméno, čest a symbolický kapitál celé rodiny.⁵⁷ Nebylo jednoduché si zvolit toho správného partnera, nebo partnerku pro celý zbytek svého života. Člověk by si v dnešní době řekl, že k uzavření šlechtického sňatku stačilo, že měli partneři stejné postavení a majetek, ale opak byl pravdou.

---

⁵⁴ Maťa, P.: Svět české aristokracie (1500-1700), Praha, 2004, s. 606.

⁵⁵ Tamtéž: s. 608.

⁵⁶ Tamtéž: s. 620.

⁵⁷ Slabáková, R.: Le destin d'une famille noble émigrée d'origine française dans l'empire des Habsbourg et en Tchécoslovaquie de la fin du XVIII aux années trente du XX siècle: Le Mensdorff-Pouilly, Grenoble, 1999, s. 157.

Postavení obou partnerů hrálo velkou roli, ale bylo pouze jedním z důležitých kritérií při hledání vhodného partnera. V první polovině 19. století se již začínal klást také důraz na vzájemné sympatie. A pokud už se mezi snoubenci neobjevila láska, tak by tam měla být alespoň vzájemná náklonnost a respekt. Píše o tom např. Hugo Mensdorff své rodině, kde doslova říká, že „*ke své vyvolené zatím nepocítil žádné vyslovené sympatie*“.⁵⁸

Na rozdíl od Huga Mensdorffa byla Pavlína ze Schwarzenbergu, rozená z Arenbergu, pravým opakem. Před svým sňatkem s Josefem knížetem ze Schwarzenbergu se moc neznali. Dokonce ani ve svém deníku ho nezmiňovala. Ano, toto manželství bylo dohodnuto rodiči, ale mělo jednu důležitou výhodu. Mladí manželé v sobě našli již řečené vzájemné sympatie a ještě něco navíc. Upřímně se milovali celých čtrnáct let jejich manželství. Pavlína v jednom ze svých dopisů z roku 1806 napsala: „*Můj nejdražší příteli, dnes je to už šest týdnů, co jsi mne opustil. A za týden máme oslavit Tvé narozeniny! Začneš svůj osmatřicátý rok beze mne, a vůbec mne neuklidní, když si řeknu, že než jsme se vzali, oslavil jsi své narozeniny beze mne tolikrát... Hlavně ať jsme spolu aspoň 2. září, ve věci narozenin jsem hrozně pověřčivá!... Sbohem, Miláčku, vrať se brzy do mé náruče. Líbám Tě, když zde nejsi, mám pocit, jako bych nebyla celá.*“⁵⁹ I po deseti letech manželství se stále vroucně milovali a to bylo také důvodem, proč byli považováni za ideální pár tehdejší doby.

Rodina, a tomu předcházející uzavření sňatku, hrála jednu ze základních rolí tehdejšího života. Stále bylo velice důležité získat dědice rodového majetku.⁶⁰ Bylo samozřejmě lepší, když se dědicem stal syn, protože tím zdědil i rodové jméno. Opak ovšem nastal např. v případě smrti Josefa Dietrichsteina, který neměl mužského potomka a celý rodový majetek byl rozdělen mezi jeho čtyři dcery. Alexandrina, která sňatkem s Alexandrem Mensdorff-Pouilly získala jméno Mensdorff-Pouilly-Dietrichsteinová, usilovala o udržení jména Dietrichstein pro svou rodinu i pro fideikomis Mikulov⁶¹.

---

⁵⁸ Slabáková, R.: Rodina a její hodnota u rakousko-české aristokracie, Studie k sociálním dějinám, č. 6, 2001, s. 277.

⁵⁹ Lenderová, M.: Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu, Praha, 2004, s. 120.

⁶⁰ Bezcený, Z.: Sňatky české šlechty v 19. století, in: Petrbock: Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha, 1999, s. 92.

⁶¹ Rodové panství Dietrichsteinů.

III.2.2 Sňatečnost

Zásadní změnou prošel i věk snoubenců, který se zvýšil ve všech částech společnosti.⁶² Za příčinu tohoto jevu můžeme považovat zlepšení životních podmínek, kdy se prodlužovala délka života, hlavně díky lepším hygienickým návykům. Lidé již také neměli tak nutnou potřebu uzavírat manželství. Bylo to možná dáno i tím, že s prodlužující se délkou života, by žili i déle v manželství. Navíc se zcela mění pohled na vlastní reprodukci. Stále bylo velice potřebné zajistit svému rodu dědice, ale kvůli tomu nebylo nutné vstupovat do manželství v mladém věku. Mohou přece počkat, až jim bude kolem třiceti.⁶³ A díky tomu si mohli déle užívat svobody a volnosti. Reprodukce byla omezována novými antikoncepčními prostředky a to přispívalo ke snižování množství obyvatel. *„A z toho plyne další pozitivní vliv, tentokrát na státní ekonomiku. Když se snížila porodnost, docházelo také zároveň ke snížení výroby. Určitou podobnost bychom mohli najít i v dnešní době. Stejně jako vzrůstající počet dětí narozených za svobodna, jejichž počet v tehdejší době také výrazně narostl.“*⁶⁴ Po uzavření sňatku svých rodičů získali šlechtické děti část majetku, ale nikdy se nemohli stát univerzálními dědici.⁶⁵

Spolu s tím se zvyšoval i počet svobodných žen a mužů. Pokud muž zůstal svobodným, tak se nic nestalo, když měl některý z jeho příbuzných mužského potomka, který mohl dědit. Většinou mu potom bylo vyhověno a ženit se nemusel. Jako příklad bych uvedla Huga z rodu Mensdorff-Pouilly, který si zvolil být svobodný, protože tak mohl být užitečnější svým bratrům. Ale pokud svobodnou chtěla zůstat žena, tak neměla mnoho na výběr. Její rodina to většinou odmítla a musela se vdát. Navíc s postupujícím věkem ženě začaly „tikat biologické hodiny“ a její možnost narození potomka se snižovala. Příkladem ženy může být Alexandrina Dietrichsteinová, která se i přes své rozhodnutí zůstat svobodná, musela vdát. Jejím manželem se stal Alexandr hrabě Mensdorff-Pouilly a toto manželství je, bohužel, výjimkou potvrzující pravidlo. Bylo uzavřeno spíše z rozumu, než z lásky.⁶⁶

---

⁶² Fialová, L.: Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století, č. 7, 1997, s. 50-52, z původních 22-25 se věk zvyšuje na 25-29 let.

⁶³ Tamtéž, s. 51.

⁶⁴ Tamtéž, s. 52, z původních 5% se počet zvyšuje v 50. letech 19. století na 15%.

⁶⁵ Tamtéž, s. 50-52.

⁶⁶ Slabáková, R.: Rodina a její hodnota u rakousko-české aristokracie, Studie k sociálním dějinám, č. 6, 2001, s. 276-279.

III.2.3 Příležitost uzavření sňatku

Příležitostí, kde najít vhodného ženicha, či nevěstu bylo mnoho. Jednalo se například o plesy, které se konaly od podzimu až do jara. Další takovou oblastí mohou být různá soirée, divadelní představení v městských palácích, nebo hony na venkovských sídlech. Tam všude mohli aristokraté nalézt potenciální partnery.⁶⁷ Dalším místem, kde se šlechta mohla scházet, byly salony. Šlo o kultivovaný způsob společenského setkávání, který svého vrcholu dosáhl na konci 18. a v první polovině 19. století. Na konci 18. století bych jmenovala salon Marie Kristýny z Dietrichsteinu⁶⁸, která byla velice ovlivněna osvícenstvím a diskusím na témata s ním spojeným se v salonu ráda věnovala. K dalším významným salonům se zařadil Mitrovského salon v Brně, který měl pouze omezený počet účastníků v rámci okruhu pánových přátel a věnoval se i mecenášské činnosti.⁶⁹

Kromě probírání vážných záležitostí jako byla věda, měly salony i příjemnější stránku. Tou byla hlavně hudba, jež tvořila nedílnou součást salonních zábav. Čas v salonech však býval krácen i hraním karet, hádankářskými soutěžemi nebo nezávaznou společenskou konverzací.⁷⁰

Většina šlechtických rodů ovšem hledala pomoc při výběru partnera v Gothajských ročenkách.⁷¹ Jedná se o seznamy všech rodů a jejich členů i se sňatky, které kdy byly uzavřeny. Podle těchto seznamů si jednotliví členové rodů mohli udělat obrázek o tom, jak je daný rod na výši, a jestli by byli vhodnými partnery pro manželství. Dalo by se říci, že se tak mohli vyhnout příbuzenským svazkům. Ale tehdejší vyšší společnost byla natolik uzavřená, že se pouze stěží mohlo stát, že by nebyli spřízněni. A uzavírání takovýchto sňatků často vyžadovalo nejen dispens papeže, ale také armádního vikariátu, pokud tam některý z ženichů sloužil. „*A také v těchto ročenkách můžeme najít, kolik sňatků bylo uzavřeno*

---

⁶⁷ Bezečný, Z.: Příliš uzavřená společnost, České Budějovice, 2005, s. 95.

⁶⁸ Matka Františka Josefa Dietrichsteina

⁶⁹ Kroupa, J.: Alchymie štěstí, Brno, 1987, s. 33-54.

⁷⁰ Bezečný, Z.: Životní styl šlechty v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Brno, 2002, s. 134-135.

⁷¹ Pro poznání vyšší šlechty je důležitý *Gothaischer genealogischer Hofkalender*, poskytující údaje o členech vládnoucích evropských rodin, mediatisovaných knížecích dynastií a ostatních knížecích a vévodských rodin, a *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser*, který shromažďoval údaje o držitelích německého, rakouského a uherského hraběcího diplomu. Stavem svobodných pánů se zabýval *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser*.

*celkem a kolik z nich bylo nerovnorodých. Z 290 manželství uvedených v Gothajských ročenkách bylo pouze 21 mesaliančních.*⁷²

Ale čím byla tato spřízněnost dána? Česká, respektive rakouská šlechta, se snažila hledat si své partnery v rámci svého okruhu, konkrétně habsburské monarchie, a to přispívalo k její větší uzavřenosti. Málokdo šel za hranice tohoto státu. Takovou výjimkou může být František Josef Dietrichstein, který si našel nevěstu v zahraničí. Za manželku pojal ruskou hraběnku Alexandru Šuvalovovou, která pocházela ze starého urozeného rodu.⁷³ Jeho rod tedy „oživil svou krev“ a nebyl tak „deformován“ častými příbuzenskými svazky.

III.2.4 Průběh námluv a svatby

Jak asi takové námluvy vypadaly? Kdo o nich rozhodoval a jak nakonec probíhala samotná svatba? Takovým člověkem, který pro svého syna, nebo dceru vybral toho správného partnera pro život, byl buď on sám, nebo jeho otec, či matka. Náležitým příkladem byla Vilemína ze Schwarzenbergu, která chtěla vdát svou dceru za Richarda Clam-Martinice. Hrabě však neprojevil patřičný zájem a ze svatby sešlo. Kněžnu to urazilo, protože to nepovažovala pouze za nenalezení sympatií, ale také za nedostatečnou úctu k rodině nevěsty.⁷⁴

Někdy tím člověkem mohla být i vlastní sestra. Stejně jako v případě uzavření manželství již zmíněné Alexandriny Dietrichsteinové a Alexandra Mensdorff-Pouilly. Tou sestrou byla Klotylda Clam-Gallasová a to právě ona Alině zakázala zůstat svobodnou. Doslova píše: *„Tvůj projekt zůstat neprovdaná je krásný a dobrý v momentě, kdy se třepeš před svatbou. Já, sobecká, bych byla ráda, když bych tě měla pořád u sebe, ty to víš, a bude mi to líto, až se vdáš. Ale tvůj projekt se nemůže uskutečnit, protože nejsi k tomu určena.*⁷⁵

Poté, co proběhly námluvy, tak musel být sňatek oznámen veřejnosti. Nešlo totiž jen o soukromou záležitost, ale zároveň také o věc veřejnou. Jednalo se hlavně o prestiž. Kdo „uloví“ lepší partii, nejen pro sebe, ale i pro celý svůj rod. A spolu s tím následovaly i zasnuby. *„I ony měly svou ritualizovanou podobu, která byla závazná. Jejich hlavní náplní byl verbální slib snoubenců,*

⁷² Bezcený, Z.: Životní styl šlechty v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Brno, 2002, s. 125.

⁷³ Sňatek uzavřen 10. /16. 7. 1797 v St. Petersburgu

⁷⁴ Bezcený, Z.: Sňatky české šlechty v 19. století, in: Petrbock: Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha, 1999, s. 91.

⁷⁵ MZA, RAD, inv. č. 2508/8, kart. 592, Klotylda Clam-Gallas Alexandrině, 22. 12. 1853.

že se vzájemně přijímají za manžele, patřila sem rovněž dohoda o svatební smlouvě, výši věna a objemu výbavy. Rámcem zasnub byla zpravidla zasnubní večeře, na niž se dostavil ženich s bílou kyticí a prstenem. Otec vložil dceřinu ruku do pravé dlaně ženicha, pak se teprve směli snoubenci poprvé políbit.

*Délka zasnoubení nebyla závazná, mohla trvat od tří neděl po několik měsíců, přičemž za nejvhodnější byly považovány dva měsíce, doba dostatečně dlouhá na to, aby během ní obě strany doladily výši věna a určily datum svatby.*⁷⁶

Tak například ve svatební smlouvě Františka Kleina a jeho ženy Františky Kleinové z roku 1826 už nebyla stanovena hodnota jitrního daru, ale pouze výše věna, které nevěstě udělovala její matka Hillebrandová. Tvoří jej 1600 zlatých konvenční měny.⁷⁷ Na oplátku Franz své tchýni poskytl bydlení ve svém domě a 20 zlatých ročně na výdaje. Pokud se ovšem spolu nesnesou, dostane navíc dalších 40 zlatých a bude bydlet jinde.⁷⁸

Svatební obřad se odehrával v kostele, jak jsem již zmínila v kapitole o Obecném zákoníku občanském, a jeho důležitou součástí bylo také předání snubního prstenu. *„Ten se stal na první pohled viditelným dokladem sociálního statutu, nejstarším atributem svatebního obřadu. Původně jej dostávala jen žena a podle některých badatelů odvozoval svůj původ z období neolitu, kdy symbolicky představoval poslední článek řetězu, kterým muž připoutával k svému lůžku ženu, již unesl z jiného kmene. Prsten však nebyl pouhou ozdobou, měl symbolický, ba přímo magický význam; vzájemné navléknutí snubních prstenů kdysi, v době, kdy církevní stvrzení sňatku nebylo všeobecným imperativem, stvrzovalo během svatební hostiny manželský svazek. Staletími utvrzenou spojitost mezi uzavřením sňatku a snubními prsteny uznal i tridentský koncil – prsteny musel ovšem kněz posvětit.*⁷⁹

---

⁷⁶ Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 52 (cit. 2008-01-16). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

⁷⁷ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Rodinný archiv Klein-Wiesenbergů, inv. č. 220, kart. 25: Verheiratet die Frau Hillebrand im Nahmen ihrer Tochter Frau Francisca dem Herrn Franz Klein ihren Ehegattin Ein tausend sechs hundert Gulden conventions-münze.

⁷⁸ Tamtéž: Seiner Frau Schwiegermutter Hillebrand gedt Quartier,..., und nebst einen jährlichen gelgbetrag zwanzig Gulden con. m. Sollte sich jedoch der Fall ereigene, dass die Frau Hillebrand mit ihrem Schwiegersohn und Tochter sich nicht vertragen könne. Herr Klein statt dem Quartier vierzig Gulden con. m. jährlich derselben noch zu dem ohnehin zu zahlenden zwanzig Gulden con. m., mithin in Ganzen sechzig Gulden con. m. zu berichten.

⁷⁹ Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 54 (cit. 2008-01-16). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

Po obřadu se konala klasická svatební hostina a po ní již přišla na řadu velice důležitá část – svatební noc. Při ní měl být nejlépe zplozen potomek. Ovšem *"pro citlivou mladou ženu, které se dostalo řádné výchování, jest svatební den paradoxně dnem nejšťastnějším a nejhrůznějším zároveň. Kladným okamžikem jest svatba sama o sobě, kdy je nevěsta středem pozornosti a odehrává se krásný, Bohem požehnaný ceremoniál, který symbolizuje její triumf nad mužem, kterého si k sobě připoutala, aby vyplňoval všechny její tužby po zbytek života pozemského. Zápornou chvílí jest pak svatební noc, kdy se nevěsta musí vykoupiti takřkajíc tím, že bude poprvé čeliti hrůze sexuální zkušenosti. Za těchto okolností poslyšte šokující pravdu. Některé ženy očekávají zkoušku ohněm o svatební noci s radostí, takových pocitů se vyvarujme! Nejdůležitější je mít stále na paměti základní manželské pravidlo: ‚dávati se musí pomálu, zřídka kdy, a hlavně s nechtí.‘ Jinak by se mohlo přihoditi, že manželství stane se místem pro ukájení živočišných tužeb.*

*Na druhou stranu, utlačování nevěsty nemusí vždy zacházet do krajnosti. Ačkoli je sex v tom nejlepším případě odporný a v nejhorším případě bezbožný, bolestivý a ponižující zážitek, musí se přetrpěti, a ženy tak činí od počátků věků. Odměnou budiž jim svátost monogamního domova a dětí, jež touto cestou vznikají.*⁸⁰

Po naplnění svatební noci nevěsta obvykle dostávala jitřní dar. Tak je ve svatební smlouvě Josefa Dietrichsteina z roku 1821 stanoveno, že: *„Otec ženicha daruje nevěstě dar v podobě šperku a jako jitřní dar 1000 speciálních dukátů.*⁸¹ Stejně tak můžeme odkaz na jitřní dar nalézt i ve svatební smlouvě již zmíněné Pavlíny ze Schwarzenbergu, kde se Josef *„zavazuje obdarovat kněžnu darem, a to šperkem v hodnotě 30 000 konvenční měny a navíc jí dá 1000 dukátů jako jitřní dar.*⁸² Ovšem jitřní dar nebyl povinností, jak by se mohlo zdát. V některých svatebních smlouvách z tohoto období už jej nenalezneme.

---

⁸⁰ Smythersová, R.: Rady a pokyny pro mladou nevěstu, kterak se chovati a jak zacházeti s intimními a osobními vztahy ve svazku manželském ku prospěchu nezrušitelnosti této požehnané svátosti a pro slávu boží, 1894 (cit. 2008-01-16). Dostupné na www.zena-in.cz

⁸¹ MZA Brno, RAD, inv. č. 1270, sign. 475, kart. 324, Haben Ihrer Durchlaucht der fürstliche Vater des Herrn Bräutigams der gräflichen Braut ein Geschenk an Schmuck eingehändigigt, und hochderselben überdies zur Morgengabe Ein Tausend Stück species Ducaten übergeben.

⁸² Lenderová, M.: Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu, Praha, 2004, s. 109.

Novomanželé většinou na druhý den odjížděli na venkov na svatební cestu⁸³, kde zároveň absolvovali spoustu návštěv svých panství, kde byli přivítáni svými poddanými. Zároveň měli ale také právo trávit čas jen sami se sebou.⁸⁴ Především, aby se lépe poznali a naučili se spolu žít. A pak už následoval samotný manželský život.

III.3 Mesalianční sňatky

Měli bychom si uvědomit, že ne vždy se uzavírala manželství jen rovnorodá. Nerovné sňatky nebyly příliš běžné, jak jsme se již mohli přesvědčit v gothajských ročenkách, ale existovaly, a proto bychom na ně neměli zapomínat. Chtěla bych zde tuto otázku přiblížit na několika příkladech a zmínit se o důsledcích, které mohl mít tento svazek pro takový pár.

III.3.1 Definice

„Mesaliance je nerovné manželství, především manželský svazek mezi příslušníkem šlechtického stavu a osobou stavu občanského. Děti narozené v takovém manželství bývaly vylučovány z práv a privilegií, vyhrazených jen potomkům rodičů šlechtického stavu, například z držby fideikomisu či z některých dvorských úřadů. Mesaliance nebyla bez následků ani pro šlechtice, který ji uzavřel. Pokud se jednalo o prvorozeného syna, mohl být za určitých okolností⁸⁵ vyloučen z nároků na fideikomis.“⁸⁶

Podle pruského Všeobecného zemského práva⁸⁷ se jedná o ožení se příslušníka vysoké šlechty pod jeho stav bez svolení hlavy rodiny. Manželka šlechtice získala jeho jméno i postavení, ale jinak platí stejná nařízení jako u morganatického sňatku. Pokud uzavřela mesalianci šlechtična, ztratila nárok na věno a nedostávala od rodiny žádnou apanáž. Podržela si však své postavení a práva. Jejich děti následovaly stav svého otce a neměly žádné dědické nároky ve vztahu k příslušníkům matčiny rodiny.

---

⁸³ Tento zvyk se šíří z Anglie po roce 1830.

⁸⁴ Bezcený, Z.: Příliš uzavřená společnost, České Budějovice, 2005, s. 96.

⁸⁵ Mohlo jím být ustanovení zakládací listiny fideikomisu, nikoli však zákon.

⁸⁶ Ottův slovník naučný, Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí, 17. díl, Mediau-Navarrete, Praha, 1901, heslo „*Mésaliance*“, s. 145.

⁸⁷ Diemel, A.: Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800-1870, Frankfurt am Main, 1998, s. 41-42. Allgemeine Landrecht, platné v letech 1794-1869.

III.3.2 Kdo je uzavíral a proč?

Málokdy se stalo, že by nerovné manželství uzavřeli prvorození synové. Byli si vědomi své povinnosti vůči svému rodu a jeho budoucnosti a zároveň chtěli zachovat svou čest. Nejčastěji tedy takovýto sňatek uzavírali druhorození synové, protože na nich tato tíha neležela. Také to mohli být muži, kteří byli ovlivněni liberálním myšlením a mnoho jim nezáleželo na mínění lidí, např. Václav Kounic.⁸⁸

A co je vedlo k uzavření mesaliance? Možná bude následující věta znít dost naivně, ale domnívám se, že velkou roli hrála při uzavírání mesaliancí láska. Důvodů jistě bylo víc, ale láska byla podle mého soudu tím hlavním. *„Mladý šlechtic neměl svobodný výběr. Jistě, ne všechny sňatky byly domluvené a v podstatě přikázané jeho rodiči. Našly se případy, a nebylo jich málo, kdy se šlechtic zamiloval a svou vyvolenou si mohl vzít. Vše bylo v pořádku, pokud jí byla šlechtična, pokud možno podobného společenského postavení.“*⁸⁹

Co se týká žen, se kterými tento svazek aristokraté uzavírali, tak ty mohli potkat kdekoliv. Jednalo se o prostředí, které jim bylo blízké. Setkali se s nimi ve společnosti, v divadlech, koncertech, salonech a bálech... Mohlo se jednat o herečky a jako příklad bych uvedla manželku hraběte Václava Kounice, Josefínu Čermákovou. Někdy se manželkami stávaly i cirkusové krasojezdkyně, přičemž jsou známy dva případy uzavření sňatku s nimi. Jedno z manželství uzavřel hrabě Oktavián Kinský s Marií Stubenvollovou.⁹⁰

V druhém případě se jednalo o Artura hraběte Mensdorff-Pouilly, který si vzal také krasojezdkyni, jménem Magdalena. Zde můžeme dobře pozorovat, jak vypadal po uzavření manželství vztah s jeho rodinou. Musel čelit výčtkám ze stran příbuzných, protože se oženil bez jejich souhlasu a zapomněl na dědictví své rodiny, tedy zachovat čest svému rodu. Na druhou stranu za ním rodina stála a neotočila se k němu zády. Ale i přesto Magdalena nikdy do rodiny přijata nebyla.⁹¹ Bylo to tím těžší, že Artur si začal uvědomovat

---

⁸⁸ Bezcený, Z.: Životní styl šlechty v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Brno, 2002, s. 126, podrobněji viz níže.

⁸⁹ Maloň, L.: Mesaliance v prostředí rakousko-české historické šlechty v letech 1896-1918, diplomová práce na UP v Olomouci, 2005, s. 101.

⁹⁰ Bezcený, Z.: Sňatky české šlechty v 19. století, in: Petrbock: Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha, 1999, s. 89.

⁹¹ Slabáková, R.: Le destin d'une famille noble émigrée d'origine française dans l'empire des Habsbourg et en Tchécoslovaquie de la fin du XVIII aux années trente du XX siècle: Le Mensdorff-Pouilly, Grenoble, 1999, s. 321.

svou chybu a po rozvodu si již neomylně vzal hraběnku a znovu neexperimentoval.⁹²

Jako poslední příklad bych ráda uvedla sňatek z druhé poloviny 19. století⁹³, který uzavřel František Šlik s Berthou Castiglione, rozenou Roxerovou. Je zvláštní tím, že spolu byli velice dlouhou dobu ještě předtím, než vstoupili do společného manželství. Narodily se jim dokonce tři děti. Hned po uzavření tohoto svazku došlo k legitimování dětí per subsequens matrimonium⁹⁴. Důsledkem ovšem bylo, že se František úplně přestal stýkat se svou rodinou a naprosto ustala jejich korespondence.⁹⁵

III.3.3 Důsledky mesaliancí

Při hodnocení důsledků uzavírání nerovných sňatků bych chtěla zhodnotit především ty majetkové, společenské a rodinné. Nejprve tedy majetkové. Dle mého názoru to vždy záleželo na individuální situaci daného rodu. Roli hrálo mnoho okolností, jako byla úmrtí v rodině, a jestli se daná osoba dostala na místo dědice. Protože pokud ano, mohlo se stát, že jeho děti neměly nárok na dědictví. Nejtěžší byla asi ztráta fideikomisu Františka Šlika i pro jeho potomky.⁹⁶

Společenské důsledky mesaliance nebyly v konečném měřítku na veřejnosti tak markantní. Nejednalo se o tak těžké ztráty pozic, aby se již manželský pár nikdy nemohl ukázat ve společnosti. Možná dosáhli spíše toho, že daná žena se mezi nimi nemusela cítit „ve své kůži“ a mohlo docházet k pomluvám.

Takový sňatek mohl mít i různé právní důsledky. Podle §92 Obecného zákoníku občanského, který zní: „*Manželka obdrží jméno mužovo a požívá práv stavu jeho. Ona jest povinna, za manželem do bydlení jíti, jemu v hospodářství a v živnosti dle síly své pomáhati...*“⁹⁷ vyplývá, že manželka tak získá mužovo postavení, ale ne naopak. A to byl také jeden z důvodů, proč šlechta těmto manželstvím bránila. Mohly nastat rozpory, dojít k rozvodu, nebo by šlechtic mohl

---

⁹² Slabáková, R.: Rodina a její hodnota u rakousko-české aristokracie, Studie k sociálním dějinám, č. 6, 2001, s. 279.

⁹³ Konkrétně 26. 10. 1896.

⁹⁴ Děti narozené páru, který neuzavřel sňatek, jsou uznány za legitimní, tedy za manželské, a obdařené právy manželských dětí, až dnem dodatečného uzavření sňatku rodičů.

⁹⁵ Maloň, L.: Mesaliance v prostředí rakousko-české historické šlechty v letech 1896-1918, diplomová práce na UP v Olomouci, 2005, s. 48-49.

⁹⁶ Tamtéž: s. 104-105.

⁹⁷ Obecný zákoník občanský, Vídeň, 1862, s. 25, §92.

zemřít a ona by získala část jejich rodového majetku.

A k posledním a možná nejvážnějším bych zařadila důsledky rodinné. Jak už jsem se zmínila v případě Artura hraběte Mensdorff-Pouilly, tak za ním rodina stála, i když Magdalenu do rodiny nepřijala. Ale na příkladě Františka Šlika jsem vám ukázala, že se s rodinou po svém sňatku vůbec nestýkal a nebyl s nimi ani v písemném kontaktu.⁹⁸

III.4 Ukončení manželství

Jak už jsem zmiňovala v první kapitole, manželství se dalo legálně ukončit jen třemi, možná čtyřmi způsoby. Byla to smrt jednoho z manželů, prohlášení za mrtvého, uznání neplatnosti sňatku a také rozvod.

Smrt byla asi tím nejtragičtějším způsobem ukončení manželství. Pro pozůstalého z toho plynula spousta povinností. Musel vyřídit pohřeb a postarat se o dědické řízení, které ve většině případů probíhalo na základě poslední vůle, nebo-li testamentu, či závěti. Dědické právo je zároveň zakotveno v několikrát zmiňovaném Obecném zákoníku občanském. Pokud taková závěť neexistovala, přecházelo se právě k němu. Nařizuje a upravuje přesně práva toho kterého dědice. „*Dědicové ze zákona jsou předkem ti, kdož pozůstaviteli pořádným manželstvím v nejbližším pokolení jsou příbuzní.*“⁹⁹ Jedná se celkem o šest pokolení a patří sem pozůstavitelovy děti a jejich potomci, sourozenci s potomky, dědové a báby se svými sourozenci a potomky a nakonec tři pokolení jeho pradědů a prabáb, samozřejmě i se svými potomky. Takovéto dělení majetku bylo velmi složité, a proto bylo jednodušší, pokud měl každý sepsanou svou závěť. Ale i v tuto chvíli mohlo dojít k problémům. Zvláště v situaci, kdy byl některý z dědiců vynechán a měl pocit, že má na své dědictví právní nárok. V tomto případě o něj mohl požádat, a pokud mu byl uznán, dostal část z majetku od každého určeného dědice. Manželovi, který svého druha přežil, připadá stejný díl jako jeho dětem k vlastnímu užívání za jeho života.¹⁰⁰

Neplatnost sňatku a prohlášení jednoho z manželů za mrtvého jsem už řešila výše, proto ho vynechám a přejdu rovnou k rozvodu.

---

⁹⁸ Maloň, L.: *Mesaliance v prostředí rakousko-české historické šlechty v letech 1896-1918*, diplomová práce na UP v Olomouci, 2005, s. 106.

⁹⁹ *Obecný zákoník občanský*, Vídeň, 1862, s. 92, § 730.

¹⁰⁰ *Tamtéž*: s. 101, § 757-758.

Jaké byly podmínky rozvodu a jakým způsobem probíhal, už víme, ale chtěla bych upozornit na konkrétní šlechtické případy rozvodu, a jak se mu snažili bránit.

Vrátila bych se proto znovu k manželství Františka Josefa Dietrichsteina a jeho manželky Alexandry Šuvalovové. Brali se 16. července 1797 a jejich jediný syn Josef se narodil 28. března 1798¹⁰¹, tak by mohlo být docela možné, že již byla Alexandra v jiném stavu. Ale také mohlo k početí syna dojít až o svatební noci. A vzhledem k tomu, že Josef byl jejich jediné dítě, usuzuji, že buď už další dítě nechtěli, nebo ho Alexandra mít nemohla.

František Josef ovšem nezůstal věrným manželem, a tak na sebe rozvod nenechal dlouho čekat. Alexandra ve svém prohlášení datovaném 10. září 1803 doslova napsala: „*Nebydlíme ve Vídni ve stejném domě a můj manžel si mohl vybrat, jak se mu to hodilo, kde by chtěl spát beze mne, bez toho, aby mi bylo dovoleno prokázat sebemenší nespokojenost.*“¹⁰² Po rozvodu žila převážně v Itálii¹⁰³ a snažila se starat o syna.

Syn byl dalším „jablkem sváru“ mezi manželi. Již v této době se při „*rozluce od stolu a lože*“¹⁰⁴ vedly spory o to, kdo má větší právo Josefa vychovávat. „*Alexandra by se ráda starala o syna a jeho vzdělání do věku sedmi let.*“¹⁰⁵ Ale její manžel měl trochu jiný názor. Vyjádřil ho ve svém dopise ze 17. září 1803 jako reakci na Alexandřin dopis. Sice souhlasil, že jejich rozpory mohou být nebezpečné jejich synovi, ale věřil, že je nutné ho od tohoto dostat pryč, což mělo být učiněno odloučenou výchovou.¹⁰⁶ Spoléhal na svého bratra a než přijede, měl Josef zůstat u své matky.¹⁰⁷

Když se ženil jeho syn Josef, 14. února 1821, sepsal si svatební smlouvu, do které František Josef zasahoval a snažil se zde předejít životním problémům,

---

¹⁰¹ MZA Brno, RAD, inv. č. 1208, sign. 424, kart. 320.

¹⁰² MZA Brno, RAD, inv. č. 2453, sign. 1262, kart. 583, ff.1: Nous ne demeurions pas ici a Vienne dans la meme maison et que mon epouss puisse choisir, a son gré, la maison ou il voudra loger sans moi, sans qu'il me soit permis d'en temoigner le moindre mécontentment.

¹⁰³ Mašek, P.: Modrá krev, Praha, 2001, s. 68.

¹⁰⁴ MZA Brno, RAD, inv. č. 2453, sign. 1262, kart. 583, ff. 1: la separation juridique de table et de lit.

¹⁰⁵ Tamtéž: ff. 2: ...d'avoir soin de son education physique jusqu'a ce qu'il eut alleint l'age de sept...

¹⁰⁶ Tamtéž: ff. 3: ...je crois, la conviction de la nécessité de garantir cet enfant de ce danger, lequel but ne saurait etre que par une éducation separée.

¹⁰⁷ Tamtéž: ff. 3: J'ai demandé qu'en attendant que Msr. P... put se charger entierement de mon fils, au accetérat l'arrivée du Prévot toujours destiné par moia surveiller cette education que tout en lui cherchant un quartier sepparé dans une autre maison et que s'il ne pouvait arriver avant la fin d'Octobre prochain c'est a dire six semaines de la date de ma lettre, mon fils jusques la restat chez sa mere.

kterými si musel projít on sám. Je zde stanoven bod, ve kterém se „manželka vzdává veškerého svého majetku“¹⁰⁸ a je odkázána pouze na to, co jí manžel určí jako apanáž, ovšem pouze „na dobu trvání manželství“.¹⁰⁹ Právě tuto pasáž bych považovala za případnou obranu, kdyby náhodou došlo k rozvodu, a domnívám se, že je přidána na žádost Františka Josefa Dietrichsteina.

IV. Střední vrstvy

„Ke středním vrstvám patřily skupiny obyvatelstva se středním majetkem, případně středními příjmy a na střední úrovni moci.“¹¹⁰ Určoval je i způsob života (neokázalost, šetrnost, spořivost), způsob obživy (profesní kariéra, zpravidla generačně zakotvená) i odpočinku. Všechno vyplývalo z ekonomické situace této vrstvy. Ve většině případů bylo potřeba, aby se o svou obživu postarali sami. Potřebovali pro to hlavně vzdělání v nějakém oboru, který se postupně stává dědičným a dědí se z generace na generaci.¹¹¹ Jejich sociální status byl zajištěn majetkem - vlastnictvím měšťanského domu i zemědělské usedlosti.

„Po celé 19. století tvořily střední vrstvy významnou část společnosti. Jejich podíl se odhaduje na 15–20% populace. Jednalo se o vrstvu z hlediska sociálních pozic mimořádně diferencovanou a tato diferencovanost se v průběhu doby měnila. Až do roku 1848 byla rozhodujícím kritériem osobní svoboda - osobně svobodnými byli obyvatelé královských měst, nesvobodnými pak poddaní, ať křesťané, či židé.“¹¹²

„Pokud se majetkového rozvrstvení této skupiny týče, středně majetná populace měla kolem roku 1800 průměrně majetek do 100 000 zlatých konvenční

---

¹⁰⁸ MZA Brno, RAD, inv. č. 1270, sign. 475, kart. 324: Dass Sie Ihr jetzige so wie Ihr künftiges Vermögen ganz frey und unbeschränkt zu besitzen und damit zu schalten und zu walten berechtigt sege soll.

¹⁰⁹ Tamtéž: Als Spennadelgeld alljährlich während der Dauer diser Ehe 1200 Gulden in Conventions Silbermünze in monatlichen anticipations Raten, mit welchen hochdieselbe freger Willkühr verfügen kann.

¹¹⁰ Machačová, J., Matějček, J.: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914, Opava, 2002, s. 213.

¹¹¹ Machačová, J., Matějček, J.: O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950, Opava, 2002, s. 23.

¹¹² Lenderová, M., Macková, M., Bezečný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 16 (cit. 2008-02-02). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

*měny a roční příjmy od 100 do 1 000 zlatých. Horní střední vrstvy mohly mít majetek v řádu několika statisíců. Statisticky by se tím dala vyjádřit hranice mezi chudobou a šlechtickými horními vrstvami. Ale zároveň takto můžeme vyjádřit hranici ve vrstvě samotné. Největší část patřila do středu střední vrstvy, méně k horní hranici a část také žila na hranici chudoby, ale měli ještě dostatek finančních prostředků na to, aby byli schopni něco málo uspořít.*¹¹³

S diferenciací úzce souvisela také mobilita, ve většině případů teritoriální. Docházelo k ní čím dál častěji. Bylo to dáno lepšími a modernějšími způsoby dopravy a rozšiřování tržního okruhu. Chudí řemeslníci dokonce odcházeli i do jiných zemí, hlavně do Uher, aby zde našli lepší živobytí a odbytové podmínky. Stále více se rozvíjelo také vandrování tovaryšů, kteří chodili do světa, aby získali větší zkušenosti a nové technologie pro své řemeslo. Zároveň si tak přišli na nějaký ten majetek a po svém návratu, většinou do měst, si mohli založit své vlastní řemeslo a rodinu.

IV.1 Struktura a vývoj

Skladba středních vrstev se měnila, a to nejvíce ve městech, třebaže po celou námi sledovanou dobu zůstávali nejpočetnější skupinou sedláci – jejich počet se v podstatě neměnil a zůstal asi okolo deseti procent. Část měšťanstva spojená s řemeslnou výrobou se změnila v novou skupinu spojenou s odvětvími průmyslu, ve střední a drobné podnikatele a zůstávali na druhém místě této společenské vrstvy. Ze středních vrstev často vzešli představitelé moderní inteligence, k níž vedle advokátů patřili např. také lékaři, středoškolští profesoři, ředitelé měšťanských škol, novináři. Neodmyslitelnou součástí byli státní i soukromí úředníci, ovšem v první polovině 19. století jich byla menšina. Tato část obyvatelstva zaznamenala „boom“ až po roce 1848, kdy se začal upevňovat byrokratický systém. Podíl úředníků na rozhodování byl nepopíratelný a zřetelný.¹¹⁴

---

¹¹³ Macháčová, J., Matějček, J.: O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950, Opava, 2002, s. 26.

¹¹⁴ Lenderová, M., Macková, M., Bezečný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 16 (cit. 2008-02-02). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

Pokud se týče hospodářských, sociálních a mocenských funkcí středních vrstev, ty se v průběhu 19. století modifikovaly. To přiblížím na základě rozdělení střední vrstvy na ty nejvýznamnější složky, které prošly v první polovině 19. století zajímavým vývojem. Hlavně vytvořili, podle mého názoru, jakýsi základ pro nástup moderní doby, i když zatím jen ve zbyrokratizované podobě.

IV.1.1 Měšťané

První skupinou, která většinu lidí napadne, když se řeknou střední vrstvy, budou určitě měšťané. Nebyla to sice skupina nejpočetnější, ale během první poloviny 19. století si stále ještě byla schopná udržet své postavení v tehdejší společnosti. Ta se pomalu transformovala na společnost občanskou, kde měšťané své postavení ztráceli.

Ty bohatší části městského obyvatelstva ve městě vlastnily dům, většinou s nějakým právem, např. vařením piva. Vesměs se jednalo o bohaté obchodníky, kteří se později transformovali na podnikatele. I oni dodržovali tradiční hodnoty dané starým režimem a jen neradi se přizpůsobovali novinkám, hlavně těm, které měly přinést změnu k horšímu.

Stejně jako šlechtici si zakládali na svém postavení a vytvářeli si bariéry mezi jednotlivými povoláními, což bylo také dáno výší majetku. Stejná situace platila i v případě uzavírání manželství. Jejich úkolem bylo kumulovat stávající jmění a snažit se ho udržet i pro budoucí generace. Takovým příkladem mohl být i nakladatel Otto. „*Děti prý vychovával ke skromnosti, poskytl jim vzdělání pomocí domácích učitelů a vychovatelek a zajistil měšťanský blahobyť. Ženichy jeho početných dcer se však stali umělci a bankovní úředníci, nesnažil se je provdat za podnikatele. Důvodem mohlo být i to, že neměl na patřičně velká věna.*“¹¹⁵ Ale podle mého názoru takové svazky nemohly být v jeho profesi na škodu a mohly mu dopomoci k lepší pozici při vydavatelské činnosti.

Ale jak vypadal takový proces uzavření sňatku v městské společnosti? Celý proces, od seznámení, namlouvání až po konečné manželství byl po celou dobu na očích veřejnosti. Nejvýznamnějším obdobím pro námluvy byla zimní sezona plná plesů, bálů a jiných společenských událostí. Zde byly uváděny mladé dívky, které si zde měly najít vhodného kandidáta pro sňatek. Vrcholem sezóny se potom

---

¹¹⁵ Machačová, J., Matějček, J.: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914*, Opava, 2002, s. 244.

stal masopust, který svým veselím přímo vybízel k navazování kontaktů mladých lidí.¹¹⁶

Uvedením své dcery do společnosti dávala rodina na vědomí, že má dceru na vdávání. Otevírali tak svůj domov a domácnost vnějším vlivům a začínali se u nich objevovat potencionální nápadníci. Ale největší obrat to znamenalo pro mladou ženu, která musela začít používat od útlého věku vštěpované znaky společenského chování. *„Před měšťanskou slečinkou se tak otvírala budoucnost s jejími volbami. Doba zdánlivě nevázaného společenského veselí byla intermezem na ženské cestě k statutu vdané paní. Účelem dívčina dvou až tříletého plesového působení byl prozaický a končil buď doktorátem manželství, nebo propadnutím do věčného stínu staropanství.“*¹¹⁷

Muži na tom ovšem nebyli jinak. Stejně jako dívky, i oni byli odkázáni na tento sňatkový trh a neměli prakticky jinou možnost, kde oslovit dívku. A co u něj hrálo roli, že bude vhodným nápadníkem? Podle tehdejších měřítek se nemohl oženit muž dříve, pokud neměl jistotu, že má natolik stabilní příjem, že bude schopný se postarat o sebe i svou rodinu. Taková nestabilita mohla být důvodem, proč muž zůstal starým mládencem. Ale na rozdíl od svobodných žen se na ně společnost nedívala s despektem. Tento tlak na zajištění stabilního příjmu rodiny měl své kořeny ve státním nařízení o politickém konsensu.¹¹⁸ Zároveň to také znamenalo zvyšování věku mužů, protože jejich prvním posláním bylo vydělat peníze a teprve potom založit rodinu.

A byla tedy důležitější v jejich vztahu láska nebo majetek? Láska většinou nebyla považovaná za nejlepší počáteční impuls k navazování vztahů. Měla být ve vztahu teprve postupně budována. A v tomto smyslu se *„láska ustavovala jako základní kámen manželského svazku. Byla chápána jako zcela odlišná od platonického romantického zanícení a v protikladu k smyslné vášni, hnané pouhými instinkty.“*¹¹⁹ Takže v měšťanském prostředí se stejně jako u šlechty projevovala spíše rozumová úvaha při výběru partnera a láska byla až tím druhotným faktorem.

---

¹¹⁶ Šimůnková, A.: Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století, Český časopis historický, roč. 95, r. 1997, s. 67-69.

¹¹⁷ Tamtéž: s. 73.

¹¹⁸ Tamtéž: s. 78-79.

¹¹⁹ Tamtéž: s. 99.

IV.1.2 Sedláci a řemeslníci

Tato skupina fungující jako samostatní výrobci (řemeslníci i sedláci) prošla velkými změnami. Zároveň to byla stále nejpočetnější skupina z celého spektra středních vrstev. Musíme také počítat s tím, že nejenže patřili ke skupině středních vrstev, alespoň ze sociálního hlediska, zároveň většinou patřili k poddaným. Pokud se ovšem nejednalo o příslušníky velkostatkářské skupiny, kteří byli osobně svobodnými obyvateli habsburské monarchie. Proto byli v úctě a váženosti pouze na venkově. Všechny ostatní skupiny, i středních vrstev, se na ně dívaly spatra. Že byli ve většině případů poddanými, se dozvídáme z dochovaných materiálů, které používám i pro svou práci. Jedná se např. o spisy o manželských rozlukách, ale hlavně o žádosti na vrchní úřady kvůli povolení k uzavření sňatku.

O jedno takové povolení si žádal na krajském úřadě v Hranicích v letech 1842/43 i Anton Mojžíšek, který byl původně vyučený „*krejčím, ale v současné době vykonával povolání jako kloboučník a kravatář*“¹²⁰ na předměstí města Zwettl. Za manželku si chtěl vzít dceru jednoho z měšťanů, Johanu. „*Také si dovoluji podotknout, že moje nevěsta svou ruční prací, jakožto oblíbená dcera měšťana ve městě Zwettl, má významný zisk, takže můžeme řádně žít.*“¹²¹ Snažil se tak podpořit svůj návrh na uzavření sňatku a s největší pravděpodobností nás tím přivedl k jednomu z nejdůležitějších úkolů tehdejších městských a krajských úřadů. Povolit sňatek jen těm, kteří byli schopni uživit svou budoucí rodinu a nerozšiřovat tak řady chudých a žebrajících. Původně toto povolení žádal již po městském úřadě, ale protože mu svolení od vrchnosti dáno nebylo, tak přešel až ke krajskému úřadu v Hranicích. Důležité také je, že tento plánovaný sňatek nepatřil k předem domluveným. Sám Anton Mojžíšek zde psal, že „*si ji velmi oblíbil díky jejímu zaujetí ručními pracemi, také je velmi pracovitá, a proto jsem se rozhodl oženit.*“¹²² Dokonce ani její otec proti tomuto manželství neměl žádných námitek, ale Anton měl strach, protože „*já ani dům ve městě, a ani městskou živnost nevlastním.*“¹²³

---

¹²⁰ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 3419, kart. 564, složka 1996: Schneidergeselbe und gegenwärtiger Kappen und Krawatenmacher.

¹²¹ Tamtéž: Auch erlaube ich mir noch gehorsam zu bemerken, dass meine Braut mit ihren Handarbeiten als beliebte Bürgerstochter in der Stadt Zwettl einen bedeutenden Verdienst hat, so zwar dass wir ordentlich leben können.

¹²² Tamtéž: ... sehr beliebt durch ihre Geschikten Handarbeiten hat, und auch sehr fleissig ist, und deshalb habe ich mich entschlossen zu verehelichen.

¹²³ Tamtéž: Ich weder ein bürge Haus, noch ein bürge Gewerbe besitze.

Sedláci a řemeslníci byli po celou první polovinu 19. století velmi tradičního založení, tedy spíše konzervativci, kteří se báli změn, které neměli osvědčené od svých rodičů. Podobné to bylo i s uzavíráním manželství. I když se občas mohly objevit sňatky z lásky, jak dosvědčuje příklad nahoře, v drtivé většině případů rozhodovali o výběru životního partnera rodiče a jejich hlavním cílem bylo udržet stávající jmění a životní úroveň, nebo ji pokud možno zvýšit. Opět tím narážíme na vzor chování podle šlechty. Ale pozor. Řemeslníci a sedláci neuzavírali sňatky mezi sebou.¹²⁴ Průměrný věk snoubenců se pohyboval kolem 24 let a souviselo to jak s dosažením plnoletosti, tak s možností přebrání hospodářství a odejitím rodičů na výměnek. Nebylo možné zůstat svobodným, ba naopak. „*Ve stavovské společnosti bylo nutností a také povinností sedláka se oženit, aby mohl dostát svým daňovým a robotním povinnostem. Navíc ve společnosti neženatí nemohli zastávat veřejné funkce a jejich nerovnoprávné postavení v životě vesnice se odráželo v tom, že jim všichni říkali až do vysokého věku křestním jménem a tykali jim.*“¹²⁵ Zároveň se začaly objevovat snahy pořádat co nejokázalejší svatby, kdy se třeba až tři dny hostila celá vesnice. Mělo to jeden jediný důvod. Ukázat všem okolo, že na to mají a tím prezentovat své postavení na vesnici.

Co všechno museli snoubenci splnit, aby mohli uzavřít manželství, můžeme poznat také podle oddacího listu Karla Lorenza z roku 1853. Zjistíme tak, kdo tento sňatek uzavřel, kolik mu bylo let, kde se narodil, a kde v současné době žil a samozřejmě nesmíme zapomenout na jeho svobodný a manželský původ a náboženské vyznání. Stejně to bylo zapsáno i u nevěsty, u které bylo připsáno povolání jejího otce. Zároveň zde muselo být uvedeno, že proběhly ohlášky, a že nebyly objeveny žádné zákonné překážky, které by tomuto manželství bránily.¹²⁶

IV.1.3 Lékaři

Lékaři se dostávají do povědomí obyvatel habsburského soustátí už ve druhé polovině 18. století, kdy byl vydán Generální zdravotní řád z roku 1752, který vymezoval jejich práva a povinnosti. Od této doby mohl

---

¹²⁴ Machačová, J., Matějček, J.: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914*, Opava, 2002, s. 263.

¹²⁵ Tamtéž: s. 265.

¹²⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, Rodinný archiv Fries-Tersch, inv. č. 26, kart. 2.

toto povolání vykonávat pouze absolvent některé z domácích lékařských fakult. Jejich akceptování zbytkem společnosti ovšem trvalo ještě poměrně dlouhou dobu.

Na prvopočátku si větší autoritu získali ranhojiči, kteří působili na venkově a v odlehlejších oblastech. Byly totiž neatraktivní pro vystudované lékaře. V těchto oblastech nebyli dostatečně finančně ohodnoceni, takže by se jim jen těžko vracely peníze vynaložené pro jejich studium. Úkolem ranhojičů bylo varovat před epidemiemi lidí i zvířat a zároveň pomáhat při porodech. Od roku 1804 se od nich začala požadovat právě zkouška z porodnictví. Vážnější chirurgické zásahy mohli vykonávat pouze za asistence lékařů. S postupující profesionalizací byli ranhojiči čím dál častěji nahrazováni lékaři a jejich prestiž postupně upadala.

Nejčastěji lékaři pocházeli z měšťanských vrstev inteligence a řemeslníků, protože ti měli dostatek finančních prostředků na dlouholetá studia. Po ukončení studií pro ně bylo nejlepším řešením zůstat v soukromém sektoru a nejlépe ve městech, tedy podobně jako dnes, ale spousta jich odcházela do rozvíjejících se státních nemocnic a podléhali byrokratickému aparátu. Měli ovšem jistý plat a časem i profesní postup.

Vůbec nejhorší variantou, kterou jsem zmínila výše, bylo odejít na venkov. Zde jim hrozila profesionální stagnace a s tím spojený špatný plat a problém se založením rodiny. Pokud neměl lékař, a to platí i pro ostatní příslušníky středních vrstev, dostatek financí, tak se nemohl oženit, protože by neměl rodinu z čeho užívat.¹²⁷ Proto se velice často lékaři věnovali ještě přivýdělku, většinou se jednalo o polní hospodářství, nebo se předlo. Tím splnili podmínky a mohli se oženit. „*V takovém případě se matka potom s dětmi doma učila a starala se o chod domácnosti.*“¹²⁸

IV.1.4 Advokáti

Další velice významnou součást středních vrstev tvořili advokáti. Ti si své místo začali budovat spolu se vznikem občanské společnosti. Zpočátku jejich povolání vzbuzovalo nedůvěru. Začalo se totiž objevovat hlavně v souvislosti s rozvodovými stáními. Navíc bylo až od této doby advokátské povolání svázáno

---

¹²⁷ Pokludová, A.: Lékař. Příklad Františka Boučka a Nikodéma Krocza, In: Fasora, L. a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004, s. 61-78.

¹²⁸ Machačová, J., Matějček, J.: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914, Opava, 2002, s. 241.

četnými legislativními omezeními, která omezovala přístup k němu. Na konci 18. století bylo toto omezení zrušeno nově přijatým josefínským soudním řádem. Advokát musel doložit znalost práv a zároveň také praxe, kterou dokumentovali složením zkoušky u apelačního soudu. Ovšem v letech 1802-1821 byly zastaveny advokátské zkoušky a toto povolání zažilo obrovský úpadek, protože bylo odkázáno pouze na libovůli panovníka. On byl tím, kdo jmenoval nové advokáty.

Po roce 1821 byly zkoušky znovu obnoveny, ale zároveň neposkytovaly jistotu k výkonu advokacie. Stejně jako lékaři, si svou prestiž získávali až s reformami habsburské monarchie ve druhé polovině 19. století. Svě živnosti si samozřejmě zakládali ve městech a při soudech, aby měli dostatek případů a jejich povolání časem nabylo dynastického charakteru. Na studia muselo padnout velké množství finančních prostředků, stejně jako na počátek praxe. Koncipienti totiž ve většině případů nedostávali žádný plat a jejich obživa by tak byla na hranici chudoby.

Jakmile už měli svou vlastní živnost, měli jistotu docela rychlé návratnosti, díky dostatečné klientele a kontaktům, většinou z podnikatelského prostředí. Také se v českých zemích muselo rozlišovat mezi českými a německými advokáty. Každý totiž pocházel z trochu odlišných poměrů. Zatímco čeští se rekrutovali hlavně z řad sedláků a řemeslníků, Němci byli převážně z rodin úředníků, obchodníků a velkopodnikatelů. Stejně jako ostatní příslušníci střední vrstvy se nevyhnuli napodobování vzorů chování šlechty. Napodobovali tak nejenom jejich způsob života, vedení rodiny a rozhodování o sňatcích, ale také usilovali o nobilitaci.¹²⁹

IV.1.5 Učitelé

Třetí významnou skupinu střední vrstvy tvořili učitelé. Jejich postavení se řídilo Všeobecným školským řádem vydaným ještě za vlády Marie Terezie, roku 1774. Tím byl také omezen dohled církve nad školami, která do této doby na něj měla monopol.

K tomu, aby se někdo stal učitelem, stačilo do roku 1849 absolvovat učitelský kurz v normální škole, který trval 3-6 měsíců a rozšířit si hlavně

---

¹²⁹ Malíř, J.: Advokát. Příklad JUDr. Václava Šíleného, In: Fasora, L. a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004, s. 79-110.

své hudební schopnosti. Potom mohl být učitelem na kterékoliv škole. Specializace tohoto povolání byla spojena až s reformami po roce 1848, což ovšem již není obsahem mé práce.

Stejně jako u lékařů a právníků byla nejhorším místem vesnice. Tedy odlehlé místo, kde sice učitel dostal byt, ale jinak neměl mnoho možností k dalšímu profesnímu rozvoji. Jeho příjem také nepatřil k nejvyšším, ale hrál důležitou roli při uzavření manželství a založení rodiny. Tvořily ho pevné a pohyblivé složky. Pevnou částí byly tzv. salarium a plat a obojí mu bylo vypláceno v peněžních dávkách. Jednalo se o pevně stanovenou částku ve výši 3 zlatých. Nejdůležitější součástí tvořilo školné, které učitelovi měli platit žáci každý týden. Ne každý ale zaplatil, a tak týdně získal asi 50 krejcarů. Dalo by se tak říci, že nedosahoval nijak závratných výšin a zůstával po celou polovinu století na stejné úrovni. Vůbec se nepočítalo s inflací a s možností, že by si chtěl učitel založit rodinu.¹³⁰

To byl hlavně případ venkovských učitelů. Naopak „*vysokoškolští profesori mohli pomýšlet i na zlepšení svého postavení a zvýšení životní úrovně. Tím, že dosáhli prestiže vzdělanostní elity, mohli při uzavírání manželství myslet i na dcery bohatých podnikatelů a ty se těmto svazkům nebránily, protože tím do rodiny přijaly příslušníka uznávané kulturní elity.*“¹³¹

IV.1.6 Úředníci

Tato skupina řadící se k pilířům středních vrstev měla obrovskou prestiž, kterou si byla schopna udržet de facto po celé 19. století. „*Byl považován za „pána“, nepracoval manuálně, byl osvobozen od vojenské služby, měl vzdělání a zpočátku v podmínkách nevzdělanosti se vyděloval tím, že uměl číst a psát, chodil upravený a měl moc.*“¹³² Od roku 1814 směl dokonce nosit uniformu a zbraň, což podtrhávalo jeho funkci zástupce císařské moci. To z něj opět činilo privilegovanou skupinu. Ovšem ve druhé polovině století jejich prestiž klesla s úměrně se zvyšujícím počtem dalších úředníků.

---

¹³⁰ Padrnosová, J.: Učitel. Příklad Jana Jaroslava Jelínka, In: Fasora, L. a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004, s. 111-123.

¹³¹ Machačová, J., Matějček, J.: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914, Opava, 2002, s. 239.

¹³² Machačová, J.: Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev, In: Slezský sborník, roč. 99, r. 2001, č. 3, s. 186-187.

V době předbřeznové nebylo místo úředníka natolik potřebné a navíc byl jejich počet omezován. „Početně v první polovině dosáhla asi na jednu desetinu všeho obyvatelstva.“¹³³ Zároveň bychom je mohli rozdělit do dvou skupin úředníků, „bílých límečků“, či „černých ptáků“. Jednalo se o skupiny státních a soukromých úředníků.

Toto povolání bylo opět svázáno s působením ve městě, kde zastupovali moc měšťanů a byl jim svěřen chod města. Na venkově byl úředník potřebný ve většině případů u vrchnostenských úřadů, nebo jako dozor na velkostatech šlechty, a to pouze na komunální úrovni. Tito vrchnostenští úředníci vedli správu panství a až do zrušení poddanství v roce 1848 bylo také jejich úkolem vést agendu o poddaných a udržovat hospodářský chod panství.¹³⁴

A také měli moc, např. vrchní úředník na panství rozhodoval o tom, kdo šel k odvodu a dohlížel na daňové povinnosti poddaných. To samozřejmě nahrávalo korupci. Upozorňuje na to jedno ze vzdání se dědictví na velkostatku Lipník, jehož majitelem byl rod Dietrichstein Proskau-Leslie. Anna Bodengastová se nejspíše zadlužila, a poté co zemřel její manžel, který byl úředníkem na tomto lipnickém panství, žádala vzdání se tohoto dědictví po něm. Nechtěla, aby jeho majetek přešel do konkurzu. Když šla na úřad zaplatit jednu ze splátek svých dlužných pohledávek, tak jí jeden z úředníků nabídl smazání dluhu za menší úplatek. Ona to však odmítla a nahlásila pokus o úplatek přímo vlastníkovému panství.¹³⁵

Terciární sektor (tedy sektor obchodu a služeb) nebyl rozvinutý, a tak neposkytoval téměř žádná úřednická místa. Teprve před koncem první poloviny století se začala objevovat úřednická místa pro lidi, kteří znali alespoň základy účetnictví. Byl více a více potřebný revizní dohled nad účetní agendou firem, které přešly pod stálou kontrolu berních úřadů. Zde také nejčastěji soukromí úředníci našli své uplatnění.¹³⁶

Státní úředník na tom byl trochu jinak. Tomu začaly „zlaté časy“ až s příchodem Františka Josefa I. na trůn. Státní správa byla první, kterou postihly dalekosáhlé reformy a byrokratizace systému. Systém se sice konstitoval už od vlády Marie Terezie, ale svou podobu definitivně získal až po zrušení

---

¹³³ Tamtéž: s. 182.

¹³⁴ Tamtéž: s. 183.

¹³⁵ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 746, kart. 212.

¹³⁶ Pokludová, A.: Soukromý úředník. Příklad bratří Krämerových a Josefa Dworzaka, In: Fasora, L. a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004, s. 278-292.

patrimoniální správy v roce 1848 a definitivně po vydání zákona z roku 1868, kdy byla vytvořena třístupňová forma správy, tedy okres-země-stát, a tak to zůstalo i po vzniku samostatného Československa.

Takovým státním úředníkem se ovšem nemohl stát každý. Musel splňovat spoustu dalších předpokladů. Kromě znalosti jazyků příslušných zemí monarchie, musel mít také absolutorium právnické fakulty, a potom následovaly tři státní zkoušky z okruhů právní tematiky. Pokud kandidát na místo státního úředníka obdržel kladné vyjádření, čekal ho další obtížný krok, vydržet roční zkušební lhůtu. Ovšem takový kariérní postup úředníka nebyl jednoduchý. V podstatě až po třinácti letech, po absolvování dvanácti hodnostních tříd, měl teoreticky možnost dosáhnout na titul okresního hejtmana, ale prakticky to trvalo mnohem déle a ne každému se to podařilo. Pro velkou většinu úředníků bylo důležité být jmenován alespoň místodržitelským koncipistou. To znamenalo zvýšení platu. Největší část tohoto platu tvořil tzv. deputát (byt, otop, světlo, obilí a další zemědělské produkty). Pokud byl z nějakých důvodů jeho postup zdržen a zůstával ve stále stejné funkci, bylo jedinou satisfakcí postupování v platovém žebříčku na základě odpracovaných let, ale na platu se tento postup mnoho neprojevil. *„Po třiceti letech praxe mohl úředník odejít do řádné penze. Plat mu zůstal v plné výši, ale již bez deputátních dávek, tedy i bez bytu.“*¹³⁷

O sociálním původu této vrstvy není zatím mnoho známo a můžeme pouze usuzovat, odkud pocházeli. Zpočátku zde bylo viditelné kastovnictví. Co si pod tímto pojmem představit? Jedná se o vytváření zvláštních uzavřených sociálních skupin. Jejich povolání se s největší pravděpodobností dědilo a předávalo se z generace na generaci. Na tuto funkci žadatel nedosahoval ani tak stupněm dosaženého vzdělání, jako spíše příbuzenskými vztahy. Při zvětšování úřednické agendy bylo potřeba početního růstu úředníků. Tak se se vzrůstající dostupností vzdělání dostávají do této kategorie synové z řemeslnického nebo selského prostředí.¹³⁸

I tak již při tomto místě měli příležitost a dostatek finančních prostředků na založení vlastní rodiny a osvobození se od rodičů. Zmínila jsem, že dodržovali spíše kastovnický způsob soužití. Můžeme tedy říci, že *„z úřednických synů*

---

¹³⁷ Machačová, J.: Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev, In: Slezský sborník, roč. 99, r. 2001, č. 3, s. 185.

¹³⁸ Tamtéž: s. 183-184.

se stávali úředníci a úřednické dcery si obvykle braly za manžele úředníky ze stejných kruhů.¹³⁹ Stejně jako ostatní příslušníci středních vrstev se chtěli přiblížit šlechtě a vybrali si ji jako svůj vzor. Tak např. „v neděli měli úředníci volno a tento čas věnovali rodinným procházkám a výletům, ze kterých se stávala módní záležitost.“¹⁴⁰ A jak vypadala taková úřednická rodina? Byla hlavně patriarchální. „Otec byl pánem domu a rozhodoval o tom, co bude jeho žena dělat. Ta musela být hlavně dobrou hospodyní a dobře vychovat jeho děti. Jejich sňatky bývaly předem dohodnuté, a žena si tak získala zaopatření a muž zase tolik potřebné rodinné zázemí. Oba dva si tak zvýšili svou prestiž ve společnosti, ale žena nesměla pracovat.“¹⁴¹

IV.2 Povolení k sňatku

Pokud se chtěli příslušníci střední vrstvy oženit, museli získat souhlas své vrchnosti. Bylo to dáno tím, že většina sedláků a řemeslníků majetkem patřila do střední vrstvy, ale oficiálně byli poddanými.

A co všechno museli prokázat, než takové povolení k sňatku získali? Nejprve museli získat osvědčení o náboženství, tedy o tom, že jsou dobrými katolíky. Vypadalo asi takto: „*Podepsaný tímto potvrzuje, že snoubenci Josef Skřička, nádeník v Podhoří, narozený v Jezernici, 26 let starý, a Marianna, vdova po zesnulém Františku Mořchovi, soukromém tesaři z Drahotuš, jsou dobrými katolíky a podrobili se náboženské zkoušce.*“¹⁴² Takovéto potvrzení vydával vždy kněz z příslušné vesnice, kde snoubenci žili a jeho podoba se mnoho neměnila.

V citované pasáži chtěl svobodný muž, i když byl příslušníkem nižší vrstvy, uzavřít manželství s vdovou, která naopak byla pozůstalou po řemeslníkovi střední vrstvy. Ale samozřejmě museli dokázat, že je opravdu vdova. To nešlo jinak než výpisem úmrtního listu. Opět ho pořizoval farář, v jehož farnosti daný člověk

---

¹³⁹ Tamtéž: s. 188.

¹⁴⁰ Vyskočil, A.: Státní úředník. Příklad Jana Černého, In: Fasora, L. a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004, s. 304.

¹⁴¹ Macháčová, J.: Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev, In: Slezský sborník, roč. 99, r. 2001, č. 3, s. 188.

¹⁴² ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 2258, kart. 442: Religionsunterrichtszeugnis: Der gefertigten bezeugt hiermit, dass die Brautleute der Joseph Skřiczka Tagelöhner in Podhorn, gebürtig von Jesernik, 26 Jahr alt, und die Mariana Witwe nach den verstorbenen Franz Morcha zimmermansgeseller in Drahotusch, beide katholischer Religion, sich der Religionsprüfung unterzogen und für gut unterrichtet befunden werden sind.

zemřel. Znělo: „*Podepsaný tímto dokládá, že František Mořcha, soukromý tesař v Drahotuších, 35 let starý, zemřel na utopení 24. září 1837 a v drahotušském farním kostele byl pohřben.*“¹⁴³

To ovšem stále nebylo všechno. Vdova nejen, že musela prokázat smrt svého manžela, aby se zabránilo bigamii, která byla Obecným zákoníkem občanským zakázána, ale musela také prokázat, že nebyla těhotná. Musela se podrobit lékařskému vyšetření a tento lékař musel opět sepsat protokol, kde popsal vše, co objevil, nebo neobjevil. Anton Pokorný, vrchnostenský ranhojič dosvědčoval 19. ledna 1838, že „*na jmenované nebylo vidět ani náznak domnělého těhotenství, ani ničeho stávajícího u toho k pozorování nebylo. Výše jmenovaná vdova jako svobodná v tomto stavu vydržela. Na důkaz toho to potvrzují vlastnoručním podpisem a připojenou pečetí.*“¹⁴⁴

Splnila tak podmínky §120 Obecného zákoníku občanského, který zní: „*Bylo-li manželství za neplatné prohlášeno, rozloučeno, nebo smrtí mužovou rozvázáno, nemůže žena, jsouce těhotná, prvé než slehne, a vzejde-li o její těhotnosti pochybnost, prvé než přejde šest měsíců, znovu v manželství vejíti; pak-li by ale podle okolností nebo podle svědectví znalcův se nepodobalo, že by byla těhotná, tehdy může po třech měsících v hlavním městě řízení zemské, a na venkově úřad krajský dispensaci uděliti*“¹⁴⁵ a po udělení dispense (prominutí, zproštění, nebo osvobození od nějaké povinnosti) se mohla znovu vdát.

Takto vypadal takový zisk k povolení uzavření manželství, pokud se chtěla znovu provdat vdova. Ale jak to vypadalo, pokud se chtěli vzít dva svobodní lidé? A k tomu ještě nezletilí? Obecný zákoník občanský podle §49 stanovoval, že k uzavření manželství potřebují nezletilí souhlas svého otce. Proto se u vrchního úřadu v Hranicích objevil i Andreas Martinitz se synem stejného jména. Chtěl vyslovit svůj souhlas: „*Můj syn Andreas Martinitz, který absolvoval 20. rok života, se odhodlal ze svobodného úmyslu rozhodnutí,*

---

¹⁴³ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 2258, kart. 442: Todtenschein: Der gefertigte beurkundet hiermit, dass der Franz Morcha Zimmerhandwerksgeselle von Drahotusch 35 Jahr alt an der Wassersecht den 24. September 1837 gestorben und bei der Drahotuscher Pfarrkirche beredigt worden sei.

¹⁴⁴ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 2258, kart. 442: Arztliches Zeugnis: ..., dass an benannter weder Zeichen einen vermuthender Schwangerschaft zu sehen, noch weniger Spuren einer sicher bestehende dabei zu beobachten gewesen waren. Ubige Witwe als ledig von diesen Zustand gehalten und erklärt werden müsse. Zum Urkund dessen bestätigte solches mit eigener Fertigung und die Siegelsbeidrückung.

¹⁴⁵ Obecný zákoník občanský, Vídeň, 1862, s. 32.

*že si vezme Marianu, dceru sedláka z návsi. Protože tato nevěsta je dobře vychovaná osoba, a naplánovaný sňatek vzpomínaného syna se udál z opravdové lásky, tak my jsme to uvítali a takovému sňatku svůj otcovský souhlas tímto uděluji.*¹⁴⁶

Stejně jako v případě předcházejícím i zde museli na základě náboženského osvědčení prokázat, že jsou dobrými katolíky. Jediné, co nemusela nevěsta podstupovat, byla lékařská prohlídka. Všeobecně se předpokládalo, že když nevěsta vstupuje do manželství poprvé, že je stále ještě panna.

IV.3 Manželské rozluky

Ovšem nejvíce se o manželství obyčejných lidí, povětšinou sedláků, z první poloviny 19. století dozvíme ze záznamů o manželských rozlukách. Ale získat povolení k rozvodu nebylo nic jednoduchého. Každý inspektorský úřad si pečlivě hlídal důvody, které vedly občany k podání žádosti o rozvod, a ne každému vždy vyhověl. Přiblížím několik případů, jak daný inspektorský úřad mohl postupovat.

Sedlák Josef Kučera si v červenci roku 1819 vzal za manželku vdovu po Josefu Šípkovi a čekal, že mu bude pomocnicí na jeho statku. *„Zatím ale hned po sezdání od mej manželky ani toho nejmenšího dobrého slova jsem nedostal, a ani toho nejmenšího znamení manželský lásky jsem nezakusil; krom toho všeliké špatné a přezdívající jména jsem od ní snášet musil. Asi za tři týdny po svatbě, jednou v sobotu v noci, když jsem já – jakožto muž s ní zacházet chtěl, krom všelikých špatných jmen, kterýž mi ona dávala, mě za vlasy chytla, a bít mě začala. Já nemohouce toho snést, ji taky za vlasy chytil, asi dva neb tři pohlavky dal.*¹⁴⁷ Tato scéna měla samozřejmě pokračování. Jeho žena utekla k rodičům do Lipníka nad Bečvou, když zrovna nebyl doma. Navíc její otčím Jiří Charamza přijel k Josefovi domů a *„vzal si všechno to, čím ji vydělil, jako:*

---

¹⁴⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 2258, kart. 442: Protokoll: Mein Sohn Andreas Martinitz, welcher das 20. Lebensjahr zurückgelegt hat, hat aus freien Antriebe den Entschluss gesasst, die Mariana Tochter des Johann Schutta Bauers aus Angersdorf zu ehelichen. Da diese Braut eine wohlverhalten Person ist, und die vorhabende Heirat meines gedachten Sohnes aus wahrer Liebe und Zeuegung geschieht, so ist es mir willkommen zu solcher Eheschliessung meine väterliche Einwilligung hiermit zu erteilen.

¹⁴⁷ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Lipník, inv. č. 1813, kart. 595, Slavný inspektoratský ouřade.

šatstvo, skříně a tak dále, pak moji vlastní truhlu, v kteréž jsem tu košili, kterou mi dala, schovanou měl, mi roztřískal, a taky takovou vzal.“¹⁴⁸ Josef žádal svou ženu, aby se k němu vrátila, ale když to odmítla, obrátil se na inspektorský úřad v Lipníku nad Bečvou. „*Slavného inspektoratského ouřadu žádám, by se mě takový ouřad milostivě ujal, a mou manželku ke mně povinně poukázal, by ona – k čemuž se před Bohem a světem zavázala – mou manželkou a hospodyní budoucně byla.*“¹⁴⁹ Potvrzuje se nám tak jeden z paragrafů Obecného zákoníku občanského, kdy žena je za každých okolností podřízena svému muži. On se zavazuje, že bude v budoucnosti svou ženu ctít i s jejími rodiči a jako takové je bude vždy přátelsky milovat. A jak to všechno dopadlo? Inspektorát, který se sešel v říjnu téhož roku v čele s Karlem Hibschanem, nařídil, „*aby se Anna Kučerová ke svému muži vrátila.*“¹⁵⁰

Dalším příkladem, který může ukazovat způsob rozhodnutí vrchního úřadu, je žádost Františka Hrubíka. On tento úřad žádal v roce 1815, aby mu poradil, co se ženou. Vlastně mu bylo jedno, jestli se k němu vrátí, nebo ne, ale chtěl zpět svých 51 zlatých, které za ni zaplatil. Nevíme přesně, z jakého důvodu manželka odešla, ale Hrubík v jednom z dopisů vrchnímu úřadu píše, kdy a jak odešla: „*Šel jsem do Hulína, dostal jsem 300 zlatých, ale když jsem druhý den večer přišel domů, nenašel jsem ani svou ženu, ani děti nebo nějaké spotřebiče, nýbrž všechno bylo vymeteno, dokonce ani žádný hřebík na stěně.*“¹⁵¹ Dopis pokračuje popisem hledání manželky: „*Vyptával jsem se u sousedů a zjistil jsem, že ona ještě téhož dne byla pryč, co jsem šel do Hulína, se svou sestrou, která s sebou přivezla povoz, a odjely do Lipníku.*“¹⁵² A jak to nakonec vrchní úřad vyřešil? Použil druhou možnost, kterou mohl. Nařídil manželce, aby se k manželovi vrátila a rozvod nepovolil. Alespoň prozatím. Dostali čas, při kterém byli pozorováni, a teprve na základě výsledků tohoto pozorování se mělo znovu rozhodnout, jestli budou nakonec rozvedeni.¹⁵³

---

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Tamtéž: Odpověď inspektorátského úřadu: ..., dass die Anna Kučera sich freywillig zu ihrem Mann verfüge.

¹⁵¹ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Lipník, inv. č. 1813, kart. 595, Löbliches Oberamt: Ich ging nach Hullein, bekam 300 fr., ich aber den zweiten Tag abends nach Hause kam, fand ich weder mein Weib noch Kinder oder einiges Geräte, sondern alles wer wie ausgekehrt, ja sogar keinen Nagel an der Wand.

¹⁵² Tamtéž: Ich erkundigte mich bei denen Nachbarn, und wurde gewahr, dass sie noch selbigen Tag ab ich Hullein ging, mit ihrer Schwester, welche einen Fuhrmann mitgebracht nach Leipnik gefahren.

¹⁵³ Tamtéž: Protocoll am 19. Juny 1815.

Nakonec představím Matouše Skřička a jeho manželku Kateřinu Dohnalovou. Kateřina byla selka z Bohuslávky, a protože se stala vdovou s pěti nezletilými dětmi, rozhodla se znovu provdat. Ostatně potřebovala pomoc na statku. Jenže manželství se nevydařilo a „*my tento sňatek od stolu a lože žádáme, protože naše manželské vztahy k takovému úřadu postoupily.*“¹⁵⁴ A co bylo příčinou? Dochovaly se nám dopisy k vrchnímu úřadu jak od Matouše, tak od jeho ženy. Ovšem v dopisech od Matouše se pouze dozvíme, že „*jsme se vzájemně obviňovali, a proto prosíme, aby mezi námi zřízené manželství z 18. 10. 1810 bylo v plné platnosti vyřazeno.*“¹⁵⁵ Dopis jeho manželky Kateřiny byl již sdílnější a dozvěděli jsme se pravé příčiny sporů mezi nimi. Místo, aby se staral o statek, tak „*jeho celé starání tkvělo pouze samotné v chlastání, hraní a jiném nezřízeném životě. Měl čtyři koně a skrze jeho nedbalost připravil tři k záhubě a čtvrtý už také posel. On také všechno ožralý prohrál a zpustnul.*“¹⁵⁶ Bála se, „*aby ona i ty nezletilé děti nemusely jít o žebrácké holi.*“¹⁵⁷ Poté, co požádala o pomoc bratra svého zesnulého muže, bylo manželství rozloučeno.

V. Nižší vrstvy

Jak nám již naznačuje název této kapitoly, budeme se věnovat nejnižší vrstvě společnosti. Jednalo se v drtivé většině o venkovské obyvatelstvo, které si muselo samo zařídit obživu. Ve většině případů tak nestačil pouze plat muže, který platil za živitele rodiny, ale potřebovali také přivýdělek ve formě manželčiny práce, nebo alespoň výpomoci na statku.

Od 30. let 19. století se s rozvojem průmyslové revoluce začala vyvíjet také nová část městských nižších vrstev. Stávají se jimi dělníci, kteří jsou ve městech často opovrhováni a zatracováni. Nezbyvá jim nic jiného než žít v uzavřených

---

¹⁵⁴ Tamtéž: Protocoll: ...wir die Trauung von Tische und Bett wünschen, weil unsere Ehezwistigkeiten auf eine solche Amt gesteigen sein.

¹⁵⁵ Tamtéž: ...und deshalb bitten wir, dass zwischen uns errichteten Ehe contract von 18 October 1810 in volle Wirksamkeit zu setzen.

¹⁵⁶ Tamtéž: Löbliches Oberamt: Sein ganzes betragen bestehet bloss allein in Saufen, Spielen, und sonstigen Luderleben. Er besass 4 Pferd durch seiner Nachlässigkeit sind bereit 3 dem Untergange nehe das vierte aber schon krepirt. Er auch alles versoffen verspielet und verludert hat.

¹⁵⁷ Tamtéž: ..., damit so wohl sie aber auch die unmündige Kinder, nicht zum Bettelstäbe gedrechen möchten.

městských částech, ve většině případů chudinských čtvrtí a snažit se uživit sebe a svou rodinu. „V průběhu 19. století prošla tato vrstva četnými proměnami, přitom si udržela svou sociální různorodost, danou rozdílným charakterem průmyslové výroby. S politickým uvědomováním dělnictva došlo také k diferenciaci politické.“¹⁵⁸

Ale nejen dělnictvo prošlo proměnami. I venkovské obyvatelstvo již od konce 18. století procházelo reformami, které měly usnadnit jejich život na vesnici.

V.1 Reformy venkova

Tyto reformy se začaly uskutečňovat už na konci 18. století za vlády Josefa II., panovníka éry osvíceného absolutismu. Jejich úkolem bylo usnadnit podmínky života na vesnici, ale také zároveň odstranit některá nařízení, která lidem zabraňovala hlavně ve svobodném pohybu a rozhodování. I zde se již začala projevovat industrializace a potřeba vesnického obyvatelstva migrovat za prací do průmyslových měst.

V.1.1 Patent o zrušení nevolnictví

Jeden z prvních patentů byl vydán 1. listopadu 1781 a nesl název Patent o zrušení nevolnictví. Je považován za první krok vůči poddaným. Většina příslušníků těchto vrstev byli totiž poddanými svých vrchnostenských majitelů panství a byli vůči nim povinni službě a výpomoci. Tento patent měl mít velký účinek i pro uzavírání manželství poddaných. Dochází ke změně a „*poddaní směli napříště uzavírat manželství bez vrchnostenského povolení jen po předložení ohlašovacího lístku, který musel být žadateli bezplatně vystaven na pouhé oznámení úmyslu se oženit. Poddaní se tak nyní mohli svobodně ženit a vdávat i do měst.*“¹⁵⁹ Ovšem jak tento patent fungoval doopravdy, můžete posoudit podle pramenů, které jsem použila v předcházející kapitole.

Aby vrchnost mohla stále ovlivňovat množství uzavíraných manželství, využívala tzv. „*politický konsens k sňatku, který představoval omezení sňubní svobody o to křiklavější, že neměl v našich zemích nikdy legálního podkladu. Byl požadován od námezdně pracujících měst i venkova, drobných řemeslníků*

---

¹⁵⁸ Lenderová, M., Macková, M., Bezcený, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, s. 18 (cit. 2008-03-17). Dostupné na [www: http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf](http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf)

¹⁵⁹ Klabouch, J.: Manželství a rodina v minulosti, Praha, 1962, s. 119.

a rolníků.¹⁶⁰ Hlavním důvodem bylo prokázat schopnost uživení budoucí rodiny. Množství osvědčení, která museli žadatelé předkládat vrchnostenským nadřízeným (viz výše), je předurčoval k trvalému podřizování se. Starostové pokládali takovou žádost o manželství také za výnosnou příležitost k vybírání „dárků“ pro obecní pokladnu a požadovali od žadatelů poměrně vysoké dávky v době, kdy potřebovali každou zlatku na vybavení své nové domácnosti.¹⁶¹

Pokud jim tento konsens nebyl poskytnut a jejich manželství bylo zamítnuto, tak neexistovala prakticky žádná možnost odvolání. Sice se mohli odvolat až do Vídně, ale vzhledem k jejich finanční situaci to nebylo prakticky možné. Proto někteří lidé našli jiný způsob legalizace jejich svazku. „*Žili spolu dlouhá léta ,na hromádce‘ a měli už řadu nemanželských dětí, takže podali nejpřesvědčivější důkaz o tom, že mohou svou rodinu uživit.*“¹⁶² Jejich manželství bylo následně povoleno a legitimizováno.

V tomto období počet uzavíraných manželství rostl, přičemž si tito lidé volili partnery ze svého sociálního okruhu.¹⁶³

V.1.2 Patent Leopolda I.

Druhou změnu, kterou zaznamenal hlavně vztah mezi mužem a ženou, znamenalo vydání patentu císaře Leopolda I. v roce 1791. Stanovil, že „*pokud byla žena spolumajitelkou usedlosti svého manžela, stává se po jeho smrti jedinou držitelkou. Toto tzv. společenství statků ovšem nevznikalo automaticky spolu s uzavřením manželství – bylo třeba o něm sepsat zvláštní smlouvu.*“¹⁶⁴ Toto nařízení bylo posléze upraveno v Obecném zákoníku občanském, § 1233.

V.1.3 Reforma dědického práva

Třetí velkou změnou byla reforma dědického práva učiněná patentem z 3. dubna 1787. Původně se dědicem usedlosti stával nejmladší syn majitele statku, či chalupy. To se ovšem setkávalo s několika překážkami v obyčejném životě

---

¹⁶⁰ Tamtéž: s. 183.

¹⁶¹ Tamtéž: s. 185.

¹⁶² Tamtéž: s. 185.

¹⁶³ Klášterská, A.: Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, *Historická demografie* 22, 1998, s. 150.

¹⁶⁴ Velková, A.: Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v první polovině 19. století, „Oznamuje se láskám našim ...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí, Sborník z konference konané 13.-14. září 2007, Pardubice, 2007, s. 108.

sedláka. Velice často se tak stávalo, že tuto usedlost zdědil ještě jako nezletilý a musel mu a jeho majetku být určen poručník. Ale také zároveň blokoval uzavírání sňatků svým sourozencům, nedědicům. Protože dokud se neoženil dědic, tak se většinou nemohli oženit ani ostatní, protože by neměli z čeho získat alespoň nějaké věno, či obvěnění. „*Otec tak musel bud' nahospodařit takovou částku, aby ostatní jeho děti mohly uzavřít sňatek ještě před dědicem, nebo musely tyto děti počkat až na věno dědicovy manželky.*“¹⁶⁵ Vše v každém případě znamenalo velké finanční zatížení usedlosti.

Po změně dědického práva se situace obrací. „*Patent stanovoval, že dědicem usedlosti bude napříště nejstarší syn zůstavitele; kdyby hospodář syna neměl, dědí analogicky nejstarší dcera. Pokud by byl dědic statku nezletilý, bude stanoven poručník – nejčastěji matka. Případní otčimové byli ale z poručnictví vyloučeni – to náleželo pouze příbuzným osobám dědice.*“¹⁶⁶ Bylo tak umožněno, aby se také jeho sourozenci ženili a vdávali, tak jak dospívali. Zároveň upravuje také postavení nemanželských dětí, které „*postavil úplně na roveň dětem manželským, co se týče dědického práva.*“¹⁶⁷

Nesmíme si ale představit, že majitel usedlosti ze dne na den změnil svůj přístup k dědictví. I tento patent se prosazoval postupně a definitivně se na něj přešlo až po roce 1820, tedy v době nově nastupující generace. A proč? Bylo to dáno tím, že v době vyhlášení patentu již bylo mnoho nejmladších synů vychováváno pro roli dědice rodového majetku a starší synové už si našli jiné zaměstnání, ve kterém chtěli vyniknout. A tyto role se nemohly jen tak otočit. Proto je to spojeno až s další generací hospodářů. Zároveň k tomu přistupuje v roce 1811 vydání Obecného zákoníku občanského, který stanovuje i dědické právo a tím reformu upravuje. Opět se hlavním dědicem stává nejstarší syn, ale pokud byl majetek ve spolumajitelství manželky, bude ho dědit ona.¹⁶⁸

Poddaní jsou definitivně zrovnoprávněni s ostatním obyvatelstvem až roku 1848, kdy je s konečnou platností zrušeno poddanství a venkovské a nižší měšťanské obyvatelstvo se tak stává osobně svobodným a nezávislým na vrchnosti.

---

¹⁶⁵ Klášterská, A.: Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, *Historická demografie* 22, 1998, s. 155-156.

¹⁶⁶ Velková, A.: Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850, *Český časopis historický* 105, č. 4, 2007, s. 841.

¹⁶⁷ Klabouch, J.: *Manželství a rodina v minulosti*, Praha, 1962, s. 121.

¹⁶⁸ Klášterská, A.: Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, *Historická demografie* 22, 1998, s. 150-151.

V.2 Struktura a manželství nižších vrstev

Stejně jako se vnitřně dělily střední vrstvy, dochází k sociální stratifikaci i uvnitř vrstev nižších. Jedná se opět o rozdělení podle majetku, který předurčoval další možnosti v životě poddaného i na poli manželství a jeho pravidel. Při rozdělování do podskupin jsem vynechala žebráky jako nejnižší složku společnosti, protože k problematice manželství se nedochovaly materiály.

V.2.1 Nižší městské vrstvy

„Jednalo se hlavně o nižší řemeslníky s méně perspektivními povoláními, jako bylo krejčovství, tkalcovství, krupařství, pekařství a švec. Dále to byli neměšťané převážně malých měst a také podomní obchodníci, kteří opouštěli svou rodinu a věnovali se tomuto druhu obživy.“¹⁶⁹ Je logické, že jako podomní obchodníci toho moc nevydělali a naopak to, co vydělali, utratili na cestách za svou obživu. To znamenalo, že pokud měl rodinu, tak byla odkázána na zaměstnání a přivýdělek manželky a na jejích bedrech ležela obživa celé rodiny.¹⁷⁰ Stejně jako u podruhů nebyly děti brány za požehnání. Situace se zhoršila ve chvíli, kdy se z ženy stala vdova, protože jako chudá neměla téměř žádnou šanci uzavřít sňatek nový a kvůli tomu mnohdy klesaly až na samé dno společnosti, mezi žebráky.¹⁷¹

Za výnosnější řemesla byla potom považována taková jako kloboučnictví, barvířství, mydlářství nebo formanství, kteří už si za rok dokázali vydělat i několik set zlatých a měli podmínky k založení rodiny.

V.2.2 Sedláci a chalupníci

Nejvyšší podskupinou se tak stali sedláci, hlavně bohatí sedláci, či velkostatkáři, které jsem podle množství jejich majetku už zařadila do vrstvy střední. Ti měli samozřejmě nejlepší podmínky pro uzavření manželství. Majetek dosahoval takové výše, že hospodář byl schopen vyplatit dcerám věno a ještě dát nějaký menší majetek i ostatním synům, nedědicům.

---

¹⁶⁹ Macháčová, J., Matějček, J.: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914*, Opava, 2002, s. 247.

¹⁷⁰ Macháčová, J., Matějček, J.: *Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování, Studie k sociální dějinám 1*, Opava, 1998, s. 202.

¹⁷¹ Tamtéž: s. 205.

Bylo úplně normální, že si za manžele a manželky vybírali partnery ze stejného sociálního okruhu, a nedošlo tak k jejich poklesu na hodnotním žebříčku. Zvláštností je, že na rozdíl od ostatních podskupin nižších vrstev, dosahovali snoubenci nejnižšího sňatkového věku. Vysvětlení je jasné: *„jejich podmínky byly tak dobré, že sňatek mohl být uskutečněn, jakmile se objevil vhodný protějšek. Dcery sedláků se proto vdávaly v průměru o 2-4 roky mladší než dcery domkářů. U mužů naproti tomu o přímé závislosti sňatkového věku na sociálním původu mluvit nelze.“*¹⁷² Pokud byl muž dědicem usedlosti, ženil se ve většině případů krátce poté, co mu byla usedlost svěřena. Jeho průměrný věk tak zůstává asi na 24,5 letech.

K důležité roli pro poznání fungování vztahů v budoucím manželství nám mohou posloužit svatební smlouvy, které se dodnes dochovaly. Staly se praktickými pro urovnání vztahů nejen mezi manželi samotnými, ale také pro náležitosti mezi rodiči a dětmi.¹⁷³ Ve smlouvě mezi Franzem Kolomazníkem z Výklek a jeho budoucí ženou Magdalenou Jurečkovou z Doloplaz se upravuje vztah s jeho otcem takto: *„Poněvadž žádné výměny vystavené není, tak on, otec Pavel Kolomazník, s těmi mladými manželi v jedné světnici, komoře a chlívě své obydlí pokojně myti má, pakli by pospolu dobře snášeti nemohli, tehdy ten nový a budoucí hospodář té chalupy zavázán bude jemu, otcovi Pavlu Kolomazníkovi, výměnu s komorou a chlívě na své outraty vystavěti, při kterém stavení on, otec, jen s ruční pracou dle své možnosti nápomocen býti má.“*¹⁷⁴

V celé spoustě případů byly upravovány hlavně otázky společného vlastnictví manželů. Museli se dohodnout, co komu bude patřit v případě, že nebudou mít společný majetek. A naopak zase museli stanovit rozdělení majetku, kdyby jeden z manželů zemřel, pokud nebyl sepsán testament. Takové ujednání se samozřejmě lišilo podle toho, jestli zanechali potomka, nebo ne. V takovém případě se stanovovala časová hranice, kterou měli na zplození potomka, a když zemřeli před uplynutím této hranice, museli zaplatit náhradu rodině zesnulého. Podobně si to stanovili i Tomáš Rolinc, čtvrtláník z Výklek a Mariana Dostalíková také z Výklek. V posledním bodě smlouvy se píše: *„kdyby ona nevěsta*

---

¹⁷² Klášterská, A.: Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Šťáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, *Historická demografie* 22, 1998, s. 152.

¹⁷³ Velková, A.: Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v první polovině 19. století, „Oznamuje se láskám našim ...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí, Sborník z konference konané 13.-14. září 2007, Pardubice, 2007, s. 106.

¹⁷⁴ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Tršice, inv. č. 48, sign. 14753, s. 210-211, bod 4.

*do dna a roku bez potomka jakéhokoliv pohlaví zemřela, tak on ženich jejímu otci 110 zlatých ponavrátit povinen bude. Zemřel-li on ženich do toho nad stojícího času, tak ona nevěsta do jeho přízně podobně tolik, mimo nad stojícího věna, zaplatit povinna bude. Ta pak chalupa živé straně pozůstati má.*¹⁷⁵

V.2.3 Domkáři

Tuto podskupinu si můžeme vymezit způsobem, kterým se živila. Jedná se především o řemeslníky, kteří měli svou vlastní živnost a byli vlastníkem domu. Jejich zařazení již nebylo tak lukrativní jako podskupina sedláků a chalupníků, ale jejich děti měly stále ještě šanci zařídit si slušný život a snad i rodinu. Tedy alespoň opět dědicové, kteří nedělili pouze dům, ale také řemeslo.

Horší to měli jeho sourozenci, kteří se o sebe museli již postarat sami a museli spoléhat sami na sebe. Někteří z nich se rozhodli pro nové řemeslo a šli do učení, jiní vyrazili na zkušenou do světa a někteří se dali najmout jako čeledínové a děvečky na velkostatech u sedláků. Zde tyto služby byly potřeba v případech, kdy sedláci děti neměli, nebo již z domu odešli. *„Čelední služba je naopak často jedinou možností k našetření obnosu nutného k založení vlastní rodiny.*¹⁷⁶ Spolu s ní souvisí i mobilita tohoto obyvatelstva a s ní také migrace, hlavně do měst. I zde můžeme pozorovat rozdíl mezi pohlavími. *„Ženy měly ve zvyku pohybovat se v poměrně malém okruhu od místa svého původu. Muži naproti tomu snadněji a ochotněji odcházeli do neznáma, a to i na větší vzdálenosti a na několikaleté vandry.*¹⁷⁷ Nemůžeme ale souhrnně říci, že by se lidé vykonávající čelední službu automaticky zařadili do spodní podskupiny nižší vrstvy. Pro naprostou většinu z nich to byl jen mezistupeň, aby se byli schopni postarat o svou budoucí rodinu.

V.2.4 Podruzi a nádeníci

Jejich práce byla více méně příležitostná a závisela na potřebách zaměstnavatele. Byli tak odsouzeni ke stálým žádostem o práci a také na libovůli hospodářů. Protože ve většině případů vykonávali práci na statcích. Ale velký vliv

---

¹⁷⁵ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Tršice, inv. č. 46, sign. 14751, s. 47, bod 5.

¹⁷⁶ Velková, A.: Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století, in: Koldinská, M., Velková, A.: Historik zapomenutých dějin, Praha, 2003, s. 151.

¹⁷⁷ Tamtéž: s. 152.

na jejich práci mělo také počasí. Když se neurodilo, tak se nepracovalo. Jednoduchá přímá úměrnost, která ovšem někdy měla kruté důsledky.

Tento druh práce samozřejmě ovlivnil i jejich osobní život. Nevlastnili domek, bydleli tam, kde zrovna pracovali a neměli mnoho šancí si domek pořídit. Na konci 18. století se začíná zpomalovat výstavba domů na venkově a rozrůstají se právě řady podruhů a nádeníků. *„Někteří podruzi si sice skutečně k usedlosti dopomohli, v daleko větší míře sloužily domky jako útočiště pro děti sedláků a chalupníků, popřípadě i domkářů, které otcovskou usedlost nedědily.“*¹⁷⁸

*„Ideálním prostředkem ke zlepšení situace bylo samozřejmě manželství s někým, kdo vlastnil chalupu a nejlépe i s řemeslem. Získal by tam lepší pozici ve společnosti a také váženější místo. U této vrstvy bylo obvyklé manželství z lásky a náklonnosti, ale museli uvažovat i o svém materiálním zajištění. Hlavně pro ženy to znamenalo neustálou práci, obrovské břemeno, které s sebou přinášely děti a nutnost se o ně postarat. Děti v této vrstvě nebyly brány jako požehnání, protože jich bylo mnoho a jako nádeníci ve většině případů pracovaly pouze za stravu a nepřinášely tak rodině žádné přilepšení.“*¹⁷⁹

Navíc jako příslušníci nejnižších vrstev měli problém získat již zmíněný politický konsens. Je to logické, protože se jim jen špatně dokazovalo, že jsou schopni uživit celou svou budoucí a jistě i početnou rodinu. Právě u této podskupiny se často vyskytovaly tzv. konkubináty, neboli „žití na hromádce“. Hlavní představitelé vesnic neměli žádný zájem na dalším rozšiřování vrstvy chudiny, se kterou měli jen starosti.

Ovšem přesto bych zde uvedla alespoň jeden příklad, že bylo možné takové povolení získat. A to i přes jednu z překážek k uzavření manželství definovanou v Obecném zákoníku občanském. Tou bylo příbuzenství, konkrétně příbuzenství druhého stupně – bratranec a sestřenice. Bělotínský nádeník Josef Rypar se spolu s děvečkou Annou Šromovou rozhodli uzavřít manželství. Získali náboženské osvědčení, že *„oba katolického náboženství u jmenované náboženské zkoušky dobře uspěli a byli dobrými katolíky shledáni.“*¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ Velková, A.: Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850, Český časopis historický 105, č. 4, 2007, s. 822.

¹⁷⁹ Machačová, J., Matějček, J.: Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování, Studie k sociální dějinám 1, Opava, 1998, s. 197.

¹⁸⁰ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 3450, kart. 565, Religionszeugnis: beide katholischer Religion, bei der vorgenommenen Religionsprüfung wohl bestanden und für gut unterrichtet befunden werden sind.

Ovšem vyvstal problém. V roce 1847 se zjistilo, že jsou ve vzájemném příbuzenském vztahu a byli nuceni podat si žádost „*kvůli dispensi od překážek k uzavření manželství-příbuzenství avšak nepřipojili konzistorní rozhodnutí, přesto ale dispens získali v roce 1845 u konzistoře.*“¹⁸¹ Kdo se stal tedy viníkem této situace? Byli to snoubenci, v této chvíli již manželé, protože nedodrželi stanovený postup při vyřizování žádosti o sňatek? Nebo jimi byla konzistoř, která po nich nepožadovala ověření všech faktů? Situace byla o to složitější, že mezitím se mladým manželům narodilo dítě, syn, který za chybu snoubenců, či konzistoře nemohl a potřeboval obživu. A jak to vše dopadlo? „*Nakonec ale podle přiloženého svědectví oba dva pro obživu svou a zaopatření jejich dítěte nějaký majetek vlastnili a podle potvrzení jsou klidní a pracovití lidé, tak zůstávají v politickém svazku.*“¹⁸² K vyřízení to bylo od přerovského krajského úřadu postoupeno bělotínskému rychtáři. Oba dva se tak měli dostavit na radnici spolu se svými křestními listy, mravním a majetkovým svědectvím. V případě, že by nepřišli, byla by jejich žádost odmítnuta.¹⁸³

V.2.5 Vdovy a vdovci

Rozhodla jsem se, že tuto nezanedbatelnou skupinu obyvatel vesnice zařadím do zvláštní podskupiny. Ono bylo totiž jedno, do které podskupiny nižších vrstev patřili ze sociálního hlediska. Ve chvíli, kdy se z ženy stala vdova, nebo z muže vdovec, získávají statut nový. Dalo by se říci, že vdovy jsou většinou závislé na pomoci svého okolí, hlavně svých dětí. I když i to nemuselo platit ve všech případech.

Když se řekne vdova, nebo vdovec, většina z nás si vybaví staršího člověka, který ztratil osobu, se kterou žil mnoho desítek let. Ale to také neplatilo vždy. První polovina 19. století byla dobou, kdy přicházely epidemie různých nakažlivých nemocí, končily napoleonské války, kde muži ve velkých počtech umírali. A zároveň je to doba, kdy mnoho žen umíralo po těžkých a častých porodech, např. na vyčerpání organismu, nebo velkou ztrátu krve. A také se mohou stát nějaké

---

¹⁸¹ Tamtéž: list č. 2717, ...wegen Dispens vom Ehehindernisse der Verwandtschaft den in demselben erwähnten jedoch nicht beigebeobachten Konsistorialbescheid über das von den Dispens werben in Jahre 1845 bei der Konsistorium.

¹⁸² Tamtéž: list ad 288, ..., übrigens aber laut beiliegenden Zeugnisse beide ein für ihrer Lebensunterhalt Versorgung Ihres Kindes Vermögen besitzen, und nach Bestätigung der Grade ruhige und arbeitsame Menschen sind, so besteht in politischer Verbindung.

¹⁸³ Tamtéž: An Böltner Richter.

nepředvídatelné nehody. Věk, ve kterém se stali pozůstalými, také ovlivňoval jejich další život, i ohledně úvah nad jejich dalším manželstvím.

Je jen logické, že ve společnosti zůstávalo více ovdovělých žen než mužů. Muži se totiž velice často ženili znovu. A proč tomu tak bylo? Muž potřeboval ženu, aby se mu postarala o domácnost, popřípadě o jeho děti, pokud mu nějaké manželka zanechala. „Zůstával totiž stále výhodnou partií a svoji ženu si mohl vybírat i mezi svobodnými dívkami.“¹⁸⁴

Vdovy to měly trochu složitější. Jim zemřel nejen manžel a ochránce, ale zároveň také živitel rodiny. V tuto chvíli se musela vdova rozhodnout, co bude dělat dál. Avšak záleželo i na závěti, kterou zemřelý muž zanechal. Majetek mohl být odkázán přímo ženě, nebo jejímu synovi, který se tak stává dědicem usedlosti. Ve většině případů byl ale dědic nezletilý a jeho matka se stávala poručníkem.¹⁸⁵

A pokud se chtěla znovu vdát? O tom rozhodovaly tři faktory. Prvním byl věk vdovy. Pokud se stalo, že žena ovdověla velmi mladá, bylo jí do třiceti let, měla velkou šanci se znovu vdát. A zároveň také chtěla, protože ještě ve svém životě nesplnila základní reprodukční funkci. Ve starším věku už nebyla moc zajímavou partií, navíc měla už své děti a okruh případných nápadníků se zužoval.

Dalším kritériem byl majetek. Co mohla svému nápadníkovi nabídnout? V případě, že se stala dědičkou větší usedlosti, si nemusela o zájemce zoufat. Určitě se našel někdo, kdo by si manželstvím s vdovou, i když nebyla nejmladší, rád zlepšil své postavení ve společnosti. Pokud ovšem byla pouze správkyňou majetku pro svého syna, moc nadějí opět neměla. Otázkou ovšem také zůstává, jestli se znovu vdát chtěla. Protože pokud zdědila celou usedlost, mohla si také vybrat možnost, že se znovu neprovdá a bude ji spravovat sama, bez cizí pomoci. V tuto chvíli získala žena, jako vdova, nejvýhodnější postavení, které jí Obecný zákoník občanský poskytoval. Byla svobodná, nezávislá na mužích a měla vlastní majetek. Některým se to podařilo a svou usedlost dokonce rozšířily.

„Marie Kurtzendorferová ovdověla v lednu 1830, když jí bylo 34 let. Její manžel jí zanechal šest dětí a statek, který kdysi dostal od otce. Na děti zůstala

---

¹⁸⁴ Velková, A.: Fenomén stáří ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století, Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 152.

¹⁸⁵ Velková, A.: Sebevědomé, nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století, In: Vojáček: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Praha, 2007, s. 321-341.

*prakticky sama a oporou jí mohla být jen její stará matka, která ovšem žila na výměnku na gruntě svého syna. Během osmi měsíců ale navázala mimomanželský vztah, z něhož se narodil syn František. Jeho otce neznáme a ani nevíme, jestli byl ženatý, nebo se jen Marie nechtěla znovu vdávat. Později se jí ještě narodila dcera Anna. Marie zůstala neprovdána a na statku hospodařila za pomoci tří dorůstajících synů až do 24 let jejího syna, který uzavřel manželství. Marie mu předala statek a odešla na výměnek.*¹⁸⁶

VI. Židé

VI.1 Postavení židů ve světle zákonů

VI.1.1 Familiantský zákon a numerus clausus

Židovská komunita v první polovině 19. století to neměla jednoduché. Abychom pochopili všechny souvislosti, musíme se vrátit v minulosti až do poloviny století předcházejícího, do vlády císaře Karla VI., otce Marie Terezie. Jednalo se o období tzv. úředního antisemitismu. V této době vrcholilo úsilí „zbavit se“ židovské populace v českých zemích. A protože to nešlo úplně, tak se snažili alespoň o omezení jejich počtu.

A jak to provedli? Karel VI. vydal několik důležitých zákonů, které zůstaly v platnosti až do roku 1867, kdy židé konečně v Rakousko-Uhersku dosáhli rovnoprávnosti s křesťany.

V prosinci roku 1726 vydal „*translokační reskript, který Židům přikazoval přestěhovat se do zvláštních čtvrtí a ulic.*“¹⁸⁷ Židé tak byli opět vměstnání do ghett a neměli možnost se volně stěhovat, a to ani do Prahy.

Nejdůležitějšími nařízeními byl ovšem familiantský zákon ze září 1726 a numerus clausus oznámený na přelomu let 1726 a 1727. Familiantský zákon tak v době vydání učinil z ženatých, či ovdovělých mužů, otce rodiny, kteří jako jediní měli právo na pobyt v zemi a získali inkolát, tedy jakousi státní příslušnost. Po smrti tohoto otce rodiny rodové číslo přecházelo na prvorozeného syna, ovšem až po dosažení jeho plnoletosti, která byla stanovena na 24 let u mužů

---

¹⁸⁶ Tamtéž: s. 324.

¹⁸⁷ Pěkný, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha, 1993, s. 76.

a na 18 let u žen. Tento syn měl také právo se oženit a založit rodinu. Jako jediný. Kvůli tomu měl zákon dalekosáhlé důsledky.

Jedním z nich bylo zvýšení věku snoubenců a vůbec sňatkového věku mužů i žen, pokud je porovnáme s křesťany, kteří nebyli ničím takovým omezeni. *„Zatímco v křesťanské populaci bylo ve venkovském městě možné, že se vdávala děvčata již do 20 let věku, mezi židy při platnosti familiantského zákona to nebylo téměř možné. Křesťanské dívky se nejčastěji vdávaly ve věku 20-24 let, zatímco židovky více mezi 25-29 roky a v tomto věku se nacházel i vrchol jejich sňatečnosti. Židé nejčastěji uzavírali svůj sňatek ve věku 30-34 let.“*¹⁸⁸

Ale i tak si o toto místo musel prvorozený syn složitě žádat. Mladší synové museli doufat, že jejich starší bratr buď zemře, nebo odcházeli do ciziny, kde tento zákon neplatil, ale mohli se tam oženit, a zároveň tam byli považováni za cizince. *„Familiantský zákon tím zasahoval do původního patriarchálního rázu židovské rodiny a jejich početnosti, která pro ně byla obvyklá a také byla tím jediným, co jim v těchto ztížených podmínkách diaspory pomáhalo přežít. A najednou se tento model rozpadá.“*¹⁸⁹ Bylo to také poprvé, co stát zasáhl přímým způsobem do lidské reprodukce a omezil tak přirozené právo člověka uzavřít manželství a založit rodinu.¹⁹⁰

Někdy se snažili vymyslet různé úskoky, jak úřady přelstít. Snoubenci se buď nechali oddat v cizině, kde nebyli rabíni tímto zákonem vázáni, nebo se oženil prvorozený syn, po uzavření manželství se zdánlivě vystěhoval do ciziny, čímž na jeho místo postoupil syn druhorozený, který tak mohl také uzavřít legální sňatek. A prvorozený se opět přestěhoval zpět do země.¹⁹¹

Získat takový inkolát nebylo jednoduché. Pokud došlo k vymření rodiny, mohli si o toto číslo zažádat další žadatelé, ale bylo jich tolik, že jen málokdo měl šanci uspět. Úspěšnost a délka čekací doby také závisely na zámožnosti ženicha a jeho nevěsty. V průměru takové vyřízení žádosti trvalo jeden až dva roky.¹⁹² Při udělování tohoto čísla se mohla objevit také korupce. Stejně jako při získávání politického konsensu u poddaných.

---

¹⁸⁸ Nesládková, L.: Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů, Praha, 2003, s. 195.

¹⁸⁹ Tamtéž: s. 194.

¹⁹⁰ Nesládková, L.: Sociální stratifikace moravských židů v novověku (18. -20. století). Možnosti zpracování, In: Studie k sociálním dějinám, č. 6, 2001, s. 63.

¹⁹¹ Klabouch, J.: Manželství a rodina v minulosti, Praha, 1962, s. 182-183.

¹⁹² Bránský, J.: Neznámý pramen k dějinám boskovických Židů na počátku 19. století, In: Židé a Morava, Kroměříž, 2004, s. 68-70.

Uvedla bych alespoň nějaké příklady uvolnění familiantských míst, a co potom následovalo. Abraham Wolf, představený židovské obce v Hranicích, 3. března 1848 psal: „*Slavný vrchní úřade! Zdejší familiantské místo s rodovým číslem 109 bylo přiděleno familiantovi Salomonovi Pralovi staršímu, 28. února téhož roku zemřelého. Tímto jsme měli povinnost oznámit jasnému vrchnímu úřadu, aby pozůstalého tři synové familiantské místo vlastnili, proto je uvolněné 109. familiantské místo k dalšímu obsazení způsobilé.*“¹⁹³ V odpovědi stálo: „*Hranický vrchní úřad dosvědčuje úmrtí hranického familianta Salomona Prala. Zemřelého prvorozený syn Mozes Pral, zrovna 109. familiantské místo u zdejší židovské obce získal.*“¹⁹⁴

Zároveň jsem výše uvedla možnost uvolnění familiantského místa. Po smrti Izáka Siebenscheina se uvolnilo 110. familiantské místo úplně, protože „*ze zákona žádní čekatelé na toto familiantské místo nezůstali, protože prvorozený syn Gerson Siebenschein 12. a později narozený Wolf Siebenschein 88. rodové místo získali.*“¹⁹⁵

Tím druhým zákonem byl dekret, který stanovoval tzv. numerus clausus. Jednalo se o předem stanovený počet židovských rodin, zvláště pro Moravu a Čechy, který nesměl být překročen. Tato čísla zněla: „*v Čechách 8541 a na Moravě 5106.*“¹⁹⁶

VI.1.2 Reformy Josefa II.

Nová éra nařízení se pojila s osobou osvíceného absolutistického panovníka, s Josefem II. Židovské vyznání bylo po vydání tolerančního patentu roku 1781 tolerováno na stejné úrovni jako ostatní náboženství v něm uvedená, i když se ho bezprostředně netýkal. Tím došlo k jistému uvolnění. Josef II. vydal také nařízení, které rušilo židovské zvláštní označení na šatech a povolilo jim přihlásit se na všechny typy škol a získávat dokonce akademické tituly. Úplně novým

---

¹⁹³ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 1825, kart. 319: Löbliches Oberamt! Der hierortige Familienstelle mit der Geschlechtszahl 109. beteiligt gewesene Familieant Salomon Pral der alte 28. Feber l. J. mit Tode angegangen, welches mir der gehorsamsten Anmerkung Einem löb. Oberamte hiemit der Pflicht ge müss angezeigt wird, dass dessen nachgelassene drei Söhne Familienstellen besitzen, daher die erledigte 109. Familienstelle zur Wiederbesetzung geeignet ist.

¹⁹⁴ Tamtéž: Weisskirchen Oberamt zeugt die Absterben des weisskirchen Familianten Salomon Pral an. Des Verstorbenen Erstgeborenen Sohn Mozes Pral bereits 109. Familienstelle die hiesigen Judengemeinde besitzt.

¹⁹⁵ Tamtéž: Kein gesetzlicher Anwarter auf diese Familienstelle verblieb, weil der erstgeborene Sohn Gerson Siebenschein die 12. und der nachgeborene Wolf Siebenschein die 88. Geschlechtsstelle besitzt.

¹⁹⁶ Bergerová, N.: Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha, s. 33.

momentem bylo zavedení povinné vojenské služby. Brzy se od toho ovšem upustilo. Jednu výhodu zde židé přece jen našli. Pokud se někdo přihlásil k celoživotní službě, získal výjimku z familiantského zákona a mohl se tak oženit.¹⁹⁷ Josef II. ovšem nechtěl židy zrovnoprávnit na stejnou úroveň jako ostatní obyvatelé habsburské monarchie. Zřetelně to vyjádřil v memorandu z října 1781: „*Mým úmyslem naprosto není podpořit expanzi židovského národa v dědičných zemích, ani znovuosazení Židů v krajích, kde nejsou trpěni, nýbrž jenom – v těch místech, kde už žijí, a do té míry, do jaké jsou trpěni – je učinit užitečnými státu.*“¹⁹⁸

VI.1.3 František II.

Na počátku 19. století, za vlády Františka II., byl vydán několikrát zmíněný Obecný zákoník občanský, který upravuje i možnosti uzavření sňatku pro židy (viz výše). Za jeho vlády došlo i k nepatrnému navýšení počtu povolených rodin, v Čechách na 8600 a na Moravě na 5400. Tedy opravdu jen o malý počet.

Všechny zákony a nařízení vydané na konci vlády Josefa II. posloužily k vydání tzv. Systemálního židovského patentu, vydaného roku 1797. „*V něm byly z panovníkova příkazu sebrány, revidovány a dány všem úřadům k dispozici dosavadní nařízení týkající se Židů.*“¹⁹⁹ Tento patent urovnával podmínky žití židovské komunity v českých zemích. Byl rozdělen do deseti oddílů, kde každý upravoval jinou oblast života. Tak např. třetí oddíl upravoval německá jména, která museli židé přijmout, čtvrtý oddíl potvrzoval numerus clausus a oddíl šestý stanovoval podmínky pro uzavření sňatku: „*Nadále měli povoleno zakládat rodinu pouze nejstarší synové rodin, kteří dosáhli dvaceti dvou let; jen ve zvláštních případech k tomu mohlo dojít ještě za života otcova. Nově museli osvědčit znalost němčiny, předložit potvrzení o německy vedené zkoušce z náboženství u rabína, podat důkaz, že mají dostatečný majetek, aby mohli provozovat obchod nebo řemeslo,...*“²⁰⁰

Stejným způsobem to musel provést i familiarant žijící v Hranicích s rodovým číslem 29, Samuel Wolf, který si chtěl vzít za manželku „*Marii Auspitzerovou,*

¹⁹⁷ Pěkný, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha, 1993, s. 88.

¹⁹⁸ Bergerová, N.: Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha, s. 41.

¹⁹⁹ Pěkný, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha, 1993, s. 89.

²⁰⁰ Tamtéž: s. 90.

dceru Markuse Auspitzera z Mikulova.“²⁰¹ Oba dva museli získat osvědčení, že ovládali nauku o judaismu, aby mohli složit německou zkoušku. Josef Demeberg, učitel Marie, napsal: „výuku nábožensko-moralistické učebnice *Bne Zion* užívala, obsah týž bezvadně zvládla a ke zkoušce k. krajského úřadu je připravená.“²⁰² Podobně zněla zpráva i pro Samuela Wolfa. Marie tím, že pocházela z Mikulova, kde žila se svým otcem, musela získat navíc propouštěcí list, aby se mohla se Samuelem Wolfem vzít. A jako poslední podmínku musela Marie předložit tzv. „osvědčení původu“. V něm se potvrzuje, že „panna Marie, dcera zdejšího familianta Markuse Auspitzera, 1. února 1800 v tomto místě narozená, v současnosti 21 let svého života dožila, je zapsaná v matriční knize.“²⁰³ Po překonání těchto překážek se mohli vzít a být právoplatnými manželi.

VI.1.4 Čtyřicátá léta 19. století

Židům se tyto nařízení samozřejmě nelíbily a také proti nim brojili a protestovali. V první polovině 19. století se snažili alespoň o jejich zmírnění. Podařilo se jim to částečně po vydání dekretu z roku 1841, kde císař přijal část reforem navrhovaných pražským guberniem. Došlo k uvolnění familiantského zákona a postihů za jeho porušení, ale nadále zůstal v platnosti numerus clausus a další opatření.²⁰⁴

Jistou pozici na zlepšení viděli v revoluci roku 1848, které se i aktivně účastnili. A povedlo se jim to. Zaznamenali zásadní změnu. Získali svobodu pohybu a osídlení, byl zrušen familiantský zákon a numerus clausus pro venkovské židy, padla instituce inkolátu a byla zrušena ghetta. V padesátých letech bylo tempo změn zmírněno, ale reformy zrušeny nebyly. Definitivně byli zrovnoprávněni s ostatními členy společnosti vydáním tzv. prosincové ústavy roku 1867.²⁰⁵

---

²⁰¹ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 1999, kart. 400, Entlassschein: Maria Auspitzer Tochter des Markus Auspitzer aus Nikolsburg.

²⁰² Tamtéž: Zeugnis: Der Unterricht des religiös-moralischen Lehrbuches *Bne Zion* genossen, dem Inhalt dessen sich vollkommen eigen gemacht und zur k. Kreisamtlichsprüfung vorbereitet sei.

²⁰³ Tamtéž: Geburtszeugnis: Dass die Jungfer Maria Tochter des hiesigen Familianter Markus Auspitzer den 1. Feber 1800 hierorts geboren, gegenwärtig das 21. Jahr ihres Altens zurückgelegt, ist im Matrikenbuch eingetragen.

²⁰⁴ Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha, 1993, s. 96.

²⁰⁵ Tamtéž: s. 95-99.

VI.2 Konkubináty a tajné sňatky

Jako konkubináty se označovalo soužití židů „na hromádce“ a navíc bylo také tajné. Židé měli zapovězený i takovýto druh soužití, protože bylo potřeba snížit jejich počet. Tento zvláštní druh „manželství“ byl někdy definitivně zpečetěn tajným sňatkem, který z dětí příslušníků konkubinátů ovšem ještě nedělal potomky legální. Svým způsobem tak židé propadali jakési sexuální demoralizaci a byli na základě těchto nařízení nuceni upouštět od svých tradičních hodnot.

Velice často se úřady snažily donutit obyvatele měst k tomu, aby takováto soužití ohlásili. Např. přerovský krajský úřad vydal roku 1836 oběžník, který byl původně vydán jako pokárání vůči obyvatelům města Hranice a Lipník nad Bečvou. Snažil se zde nabádat k pozornosti. V případě, že něco takového odhalili, měli to obyvatelé neprodleně nahlásit a nechat posouzení a tresty na úřadech. Ne si to vyřizovat mezi sebou v rámci židovské obce, protože jinak to bylo ve většině případů ututláno. Doslova tam stojí: *„To bude vám více na zřeteli mít nepovolené společné žití (konkubináty), a proto je dvojnásobně nutné nepřerušit jejich sledování, jejich oddělení a u nalezeného opětovného spojení provinilé přísně potrestat. Když představení úřadu, když židovští představitelé (kteří osobní vztahy v obci musí znát), když rabíni a porotci (kteří vedou knihy narození, sňatků a úmrtí), když majitel domu (který ví, co se děje v domě a v bytech a zná jejich vztahy z bezprostřední blízkosti) budou povinně bděti a budou spolupracovat, není možné, aby taková zlořádi zůstali utajeni.“*²⁰⁶

Pokud takovéto soužití bylo odhaleno, musel za něj také přijít trest, protože bylo považováno za porušení familiantského zákona. Ve většině případů bylo stanoveno bičování.²⁰⁷ V oběžníku byly tresty stanoveny jinak. *„Kde potom byli taková zlořádi trpěni, nebudou potrestány jen osoby z konkubinátu, ale také všichni, kteří o tom věděli, zejména ale obyvatelé domu, obecní rabín a obecní*

²⁰⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 2879, kart. 517, Circular von dem Prerauer k. k. Kreisamte: Es wird ihnen mehr das Ansehen eines unerlaubten Zusammenlebens (Concubinate) gegeben, und deshalb ist es doppelt notwendig, auf derlei Concubinate unausgesesst aufmerksam zu sein, selbe zu trennen, und bei befundener Wiedervereinigung die Schuldtragenden streng zu bestrafen. Wenn die obrigkeitlichen Herren Amtsvorsteher, wenn die Judengerichtsvorsteher (welchen die persönlichen Berhältnisse in der Gemeinde genau bekannt sein müssen), wenn die Ortsrabiner und Geschwornen (welche die Geburts-, Trau- und Todtenmatrikeln führen), wenn die Hausinhaber (welche um die im Hause wohnenden Parteien und um ihre Lebensverhältnisse in der unmittelbaren nächsten Kenntnis stehen) pflichtgemäß über das Bestehen von Concubinaten wachsam sind, und zusammenwirken, so ist es nicht möglich, dass derlei Unfüge in der Länge verborgen bleiben.

²⁰⁷ Pěkný, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha, 1993, s. 77.

*představitelé. Ženské, které v takových nemravných stycích zůstávaly, musely odejít zpět do obce, ke které patřily. Pokud patřily do místní obce, musely alespoň z domu, kde spolu žili. Proti místním rabinům, pokud toto snášeli, nebo už někdy kvůli opomenuté zprávě existujícího konkubinátu potrestáni byli, jsou podle okolností sami ze svého rabinátu odstraněni.*²⁰⁸

Lidé se museli snažit, aby je nikdo nechytil. Anebo mít dobré sousedy, kteří případný konkubinát neprozradili. Vůbec nejlepší možností bylo mít za sousedy lidi, kteří také žili v konkubinátu, protože měli jistotu, že nebudou prozrazeni. Jak jsem naznačila již z oběžníku, když už k odhalení došlo, byli vyslýcháni všichni, kteří kdy přišli do styku s lidmi žijícími v konkubinátu.

Jeden takový výslech se odehrál v Hranicích na vrchním úřadě 14. května 1835. Z tohoto výslechu byl učiněn protokol, který zaznamenal výpověď rodinného příslušníka, Izáka Hirsche. Byl příbuzným Josefa Hirsche, který měl žít v konkubinátu s Amélií Hirschovou, měli mít spolu děti a uzavřít dokonce tajný sňatek. Protokol byl rozdělen na dvě části. První byla nazvaná obecností a Izák Hirsch zde uváděl: „*Jmenuji se Izák Hirsch, je mi 45 let, jsem židovského vyznání, hranický familiant, ženatý, mám 2 děti, jmény Leopold a Cecilie a nebyl jsem ani vyšetřován a ani vězněn.*“²⁰⁹ Ve druhé části nazvané speciální mu bylo položeno celkem dvanáct otázek, které se týkaly návštěvy a následného přenocování Izáka u Josefa Hirsche rok nebo dva předtím. Úkolem tohoto výslechu bylo zjistit, jestli Izák věděl a také viděl, že spolu Josef s Amélií žili jako muž a žena. Nechci citovat celý text, protože by to bylo zbytečné, ale alespoň část bych přiblížila, aby byl vidět postup tohoto výslechu.

---

²⁰⁸ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 2879, kart. 517, Circular von dem Prerauer k. k. Kreisamte: Wo daher derlei Unfüge gestehen und geduldet werden, sind nicht nur Concubinatspersonen, sondern auch alle zur diessfälligen Uibermachung und Aussicht bestellten Individuen, insbesondere aber die Hausbesisser, der Ortsrabiner, und die Gemeindevorsteher als Straffällige anzusehen, und ist gegen sie das Strafamt zu handeln. Weibspersonen, die in einem derlei unerlaubten Umgange betreten werden, müssen in die Judengemeinde, der sie angehören, abgeschoben, wofern sie zur Ortsgemeinde gehören, mindestens aus dem Hause, wo sie zusammenleben, entfernt, und bei wiederholter Betretung auf das Empfindlichte abgestraft werden. Gegen Ortsrabiner, wofern sie einer offenbaren Duldung, oder wohl gar Begünstigung derlei Unfügen überwiesen werden könnten, oder die schon mehrmals wegen unterlassener Anzeige vorhandener Concubinate bestraft worden, sind nach Umständen selbst von ihrer Rabinatsbedienstung zu entfernen.

²⁰⁹ ZA Opava, pobočka Olomouc, Velkostatek Hranice, inv. č. 2879, kart. 517, Protocoll, Generalia: Ich heiße Isak Hirsch, bin 45 Jahre alt, israelitjuher Religion, Weißkirchen Familiant, verheiratet, habe 2 Kinder, Namens Leopold und Cecilia und war in keiner Untersuchung noch Bestrafung.

„3. Viděl deponent, že Josef Hirsch s Amélie Hirschovou jako muž a žena spolu žijí? Byl jsem tam pouze přes noc, neviděl jsem ale žádný ženský pokoj, který jako muž a žena spolu s Josefem Hirschem měli obývat.

4. Jedl deponent s Josefem Hirschem, Amélie Hirschovou a několika dětmi při přenocování v domě Josefa Hirsche u stolu? Jedl jsem s Josefem Hirschem, ale žádné osoby tam nebyly.

6. Slyšel deponent, že Josef Hirsch v přítomnosti Amélie Hirschovou svou ženou a ona jeho mužem nazývali? Když jsem tam byl, žádný ženský pokoj a také žádné děti jsem neviděl, proto také žádného muže a žádnou manželku jsem neslyšel oslovovat.“²¹⁰ Tento rozhovor pokračoval celou dobu ve stejném duchu. Až na konci se ukázal důvod, jakým úřad přišel na tento konkubinát. Žid jménem Mozes Wolf Schlessinger byl ten, kdo obvinil Izáka, že všechno ohledně tajného sňatku Josefa a Amélie věděl a nenahlásil to. Izák ovšem oponoval tím, že nic takového nevěděl, a že žádného Mozese Wolfa Schlessingera neznal a nikdy ho ani neviděl. Navíc namítal, že pokud proti němu měl důkaz, tak ho měl rovnou ukázat a ne se schovávat. Ukončil to tím, že by mohl celou svou výpověď pod přísahou odpřisáhnout.²¹¹

Pokud bychom chtěli vyvodit nějaké závěry tohoto výslechu, mohli bychom dojít hned k několika. Rozhodně ovšem jen těžko můžeme popřít, že by tento konkubinát neexistoval. Pokud už byl u výslechu člověk z blízkého okolí, znamenalo to, že konkubinát již byl odhalen a nejspíše i potrestán a už hledali pouze další oběti, které o něm měly vědět. Ale v osobě Izáka Hirsche shledáme, že to byl buď čestný člověk, který nechtěl zradit svého příbuzného a ještě mu přiznáním přitížit, nebo mohl být člověkem, který nechtěl nic jiného, než si zachránit vlastní kůži a rozhodl se proto nepřiznat, že o konkubinátu věděl. Posledním případem je možnost, že o něm opravdu vědět nemusel. Amélie mohla v době přenocování Izáka např. zrovna i s dětmi odjet pryč. Je těžké hodnotit,

---

²¹⁰ Tamtéž: Protocoll, Specialia: 3. Hat Deponent gesehen, dass Josef Hirsch mit der Amelia Hirsch wie Mann und Weib zusammenleben? Ad. 3. Ich war über die Nacht dort, habe aber kein Frauenzimmer gesehen, die wie Mann und Weib zusammen mit Josef Hirsch gelebt hätte.

4. Hat Deponent Josef Hirsch, Amelia Hirsch und mehreren Kindern bei seiner Übernachtung im Hause des Josef Hirsch an einem Tisch gespeist? Ad. 4. Ich habe mit dem Josef Hirsch gespeist, aber niedrigere Personen waren nicht da.

6. Hat Deponent gehört, dass Josef Hirsch in seiner Gegenwart die Amelia Hirsch zu wiederholten Maler Weib und sie ihn Mann nannte? Ad. 6. Wie ich dorten war habe ich kein Frauenzimmer und auch keine Kinder gesehen dahin auch keinen Mann und kein Weib nennen gehört.

²¹¹ Tamtéž: otázky číslo 10-12.

v jaké situaci se v této chvíli ocitli všichni zúčastnění. Podle mého názoru, je spíše možné, že Izák o ničem nevěděl, protože během celého výslechu ani jednou nezaváhal a jeho odpovědi vyzněly velice jistě a odhodlaně.

VII. Armádní příslušníci

VII.1 Situace v armádě

Armádní příslušníci, podobně jako židé, patřili pod zvláštní předpisy. Pouze oni se jimi řídili a bez souhlasu svého vrchního velitele byl jejich soukromý život těžko proveditelný. Bez jejich souhlasu se totiž nesměli ani oženit.

Ale nejprve bych přiblížila podmínky v armádě. Stejně jako u ostatních vrstev obyvatelstva, tak i v armádě docházelo ke změnám. A opět tyto reformy můžeme začít spojovat hlavně s vládou císaře Josefa II. a s Napoleonskými a koaličními válkami, které ještě upravovaly předcházející změny.

Hlavním úkolem Josefa II. se stalo zdokonalení tzv. konskripčního systému doplňování vojska. V tomto opět navázal na snahy své matky Marie Terezie. Snažil se o to, aby tíha neoblíbených odvodů dopadla na obyvatele habsburského soustátí co možná nejméně a také nejrovnoměrněji. Tyto konskripce byly zavedeny v roce 1781 a neměly být jednorázovou akcí, ale začátkem pravidelného soupisu obyvatelstva. Konskripce podléhal každý obyvatel monarchie bez ohledu na vyznání (souviselo také s vydáním tolerančního patentu) a včetně židů a také bez ohledu na společenské postavení.²¹²

Beze změny zůstalo doplňování důstojnického sboru a vyšších vojenských kádrů. Poddůstojníci se verbovali hlavně z nižších městských vrstev a nejvíce z venkovského obyvatelstva, protože to tvořilo v habsburské monarchii většinu. *„Odvedenci pak bývali na místo odvodu odvedeni většinou v noci, za pomoci ozbrojené eskorty a asistence rychtářů. Zde absolvovali lékařskou prohlídku. Museli mít 168-180 cm výšky a být dostatečně zdraví. Kdo vyhovoval nárokům po fyzické stránce, byl zařazen do seznamu rekrutů na neurčité dovolené, ze které byl podle potřeby pluku odvolán, znovu lékařsky prověřen, a pak provedl*

---

²¹² Kolektiv autorů: Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526-1918, Praha, 2003, s. 183.

vojenskou přísahu.²¹³ Takovou dovolenku dostal i Anton Scholta, který obdržel zvláštní cestovní pas určený z Pardubic do Kladrub. Tento pas nesměl být použit na jinou cestu. Pokud se přece jen rozhodl pobývat na jiném místě, musel si v Pardubicích požádat o pas nový, určený na další místo. „*Kdo toto nařízení nedodrží, a žádný pas, nebo s pasem na jinou cestu, nebo v jiném místě než kam pas zněl, bude zadržen, bude jako zatratitel pasu a tulák zadržen, a bude se s ním tak jednat. Až do povolání nebo jinak odsouhlaseného vojáka na dovolené, kdy on přes nahlášené povolání až do druhého odvodu nebo kontroly u regimentu nedojde, bude posuzován jako dezertér.*“²¹⁴

Tato odvodní povinnost se vztahovala na všechny muže ve věku mezi 17-40 lety a od vojenské služby byla osvobozena pouze šlechta, duchovní osoby, úředníci a osoby s vyšším vzděláním a jejich děti. Propuštění z armády mohli být pouze jako váleční invalidé, nebo v případě onemocnění, např. tuberkulózou. Systém dokonce nařizoval, aby se k vojsku odváděli pouze mládenci, bez nichž se mohla obejít selská a šlechtická hospodářství, manufaktury, doly, ...²¹⁵

Musíme brát také v úvahu, že služba byla i nadále doživotní. Ale nedá se říci, že by službu v armádě mohl muž považovat za své povolání. Platy byly natolik nízké, že byl voják rád, když uživil sám sebe. Obyčejný voják dostával ročně pouhé 4 zlaté, major potom až několik tisíc. Za dostatečný příjem pro živobytí bylo možno považovat až příjem vyšších důstojníků, tedy od majora výše. Pro uzavření sňatku museli vojáci vyšších funkcí a hodností skládat kauci, která umožňovala přežití rodině v případě živitelova úmrtí, či zmrzačení. Výše kauce se pohybovala podle hodností od 1000 zlatých u praporčíka až k 10 000 zlatých u plukovníka. A vzhledem k jejich platům bylo zřejmé, že na ni nemohli našetřit z vlastních příjmů a musela ji skládat rodina (většinou ženicha i nevěsty) ze svého majetku.²¹⁶

---

²¹³ Tamtéž: s. 184.

²¹⁴ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc: Velkostatek Hranice, inv. č. 2262, sign. 560, kart. 444, Sňatky válečných invalidů: Urlaubspass: Wer diese Anordnung nicht befolget, und ohne Pass, oder mit einem Passe auf einer andern Route oder in einem andern Orte, als wohin der Pass lautet, betreten würde, wird als Passloser und Vagabund ergriffen, und behandelt werden. Ein bis zur Einberufung oder sonst bestimmt beurlaubter Soldat, wenn er über geschehene Einberufung bis zur zweiten Musterung oder Revision beim Regimente nicht eintrifft, wird als Deserteur behandelt.

²¹⁵ Kolektiv autorů: Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526-1918, Praha, 2003, s. 187.

²¹⁶ Tamtéž: s. 187-188.

Ovšem i zde se Josef II. musel potýkat s problémy. Tím největším bylo pomalé přecházení na „*Werbbezirks Conscriptio System*“, protože najednou v armádě existovali jak rekruti získaní pomocí konskripce, tak rekruti naverbovaní podle starého systému.

Vyzkoušet fungování konskripce v praxi dostala monarchie hned v zápětí, po vypuknutí Velké francouzské revoluce a s ní souvisejících Napoleonských a koaličních válek. Tyto války s sebou ovšem přinesly i další změny. Armádě se podařilo zvýšit stavy i bez zavedení systému budování záloh. Reformy si vzal na starosti arcivévoda Karel. Vynikající vojevůdce a jeden z mála Habsburků s vojenským nadáním, kterému byl udělen titul generalissima armády a zaručoval mu tím svobodné rozhodování o armádě bez závislosti na císaři. Jeho nejdůležitější reformou bylo „*zrušení doživotní služby, jejíž délka byla 4. května 1802 stanovena císařským patentem na deset let u pěchoty, dvanáct let u jezdeckva a čtrnáct u dělostřelectva a ženijních praporů.*“²¹⁷ Navíc byl přepracován starý doplňovací systém tak, že se v každém okrese či kraji doplňoval jeden pěší pluk. Stalo se tak v říjnu roku 1804. Arcivévoda Karel vyvíjel také snahy o zlepšení materiálního a finančního zabezpečení vojáků, ale zde narazil na největší problém habsburské monarchie. Na prázdnou pokladnu, kvůli které byla monarchie nucena se zadlužit.

Po Napoleonských válkách a Vídeňském kongresu se musela monarchie vypořádat se svými územními přírůstky (Tyrolsko, Halič, Istrie a Dalmácie). Důsledkem bylo vytvoření nových doplňovacích okresů.

V roce 1827 vstoupil v platnost nový odvodní předpis a do praxe uvedl jednotnou čtrnáctiletou vojenskou službu u všech druhů zbraní. Toto prodloužení vydrželo až do roku 1845, kdy bylo nahrazeno pouze osmiletou službou. I přes toto zkrácení byla vojna nadále mezi lidmi neoblíbená a stále považována spíše za druh trestu a ne za poctu. Šlechta, duchovní i příslušníci svobodných akademických povolání zůstávali i v tomto období osvobozeni od vojenské služby. Přetrvávala ale možnost odvodu nepohodlné osoby, nebo mládenců porušujících ustanovení Obecného zákoníku občanského.²¹⁸

Než se plně prosadil život vojáků v kasárnách po roce 1848, tak bývali umístěni na vesnicích u sedláků, kteří měli za úkol je nejen ubytovat, ale i je živit.

---

²¹⁷ Tamtéž: s. 204.

²¹⁸ Tamtéž: s. 237-238.

Na krátký čas se tak vojáci fakticky stávali součástí rodiny, ve které žili a byli nuceni zde pracovat. Ve vesnicích ovšem nebyli moc oblíbení a důsledkem byly časté střety s místními mladíky, hlavně o místní děvčata. Dodnes se s tím setkáváme v lidových písních. Nebo se snažili dát najevo svou povýšenost u muziky: *„Tohle všecko se líbilo panu poručíkovi. Vybízel vojáky, aby chodili k muzikám, a dělal všecko možné, aby rozdmýchal šarvátku. Vybral si nejhezčí dcerku a s tou tančival. Selští by mu to byli dovolili, ale když on chtěl mít sólo! Anebo když on tančil, nesměl tančit žádný jiný, leda jen vojáci. Když to trvalo dlouho a hoši šli do tance, navedl vojáky, aby selské synky z kola vystrkovali. Z toho byla hádka, potom šarvátka, a to se obyčejně všichni vojáci rvačky zúčastnili, civilisty přemohli a pak celou noc tančili sami. Takový ‚cuk‘ – to bylo 25 silných mužů, kteří se na komando spojili v jednu sílu, a nebylo tedy divu, že civilisté prohrávali.“*²¹⁹

5. prosince 1848 bylo zavedeno losování při odvodu, které tak dávalo vybraným mladíkům rovné šance. Branná povinnost se teď vztahovala už pouze na mladíky ve věku 20-26 let. Když vezmeme v úvahu, že šli na vojnu na osm let, málokdy se stalo, že by se ženil ještě před vojnou, nebo během služby. Po návratu byl v ideálním věku a ve sňatku mu mohla zabránit pouze špatná finanční situace.

VII.2 Důstojnické sňatky

Už podle výše naznačených nařízení o nutnosti zaplacení kauce, nám může být jasné, že nejlepší podmínky k uzavření manželství měli hlavně důstojníci. Pocházeli z vyšších vrstev a neměli tolik práce, takže se stíhali věnovat své rodině. I tak se na kauci musela většinou podílet i budoucí manželka. Stejně jako obyčejní vojáci se i důstojníci ženili až v pozdějším věku, nebo dokonce zůstávali svobodní. Samozřejmě v případě, že měli dostatek sourozenců, kteří byli schopni zajistit fungování rodiny a pokračování rodu.

Třetí možnost, kterou mohli využít, bylo odejít z armády a dát přednost rodinnému životu. *„Pokud se jednalo jen o peníze, byli ochotni někteří nemajetní a po stavu manželském toužící důstojníci upravit pořadí hodnot, jež očekávali od nevěsty, tak, že na první místo postoupili majetek. Objevovaly se dokonce*

---

²¹⁹ Dědina, V.: Roboty a první dnové svobody, In: Kolektiv autorů: Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526-1918, Praha, 2003, s. 240.

*i inzeráty v tisku, v nichž byla za účelem sňatku hledána „slečna schopná složit kauci“.*²²⁰

Nedalo se ovšem říci, že vojenské povolání bylo u žen nějak oblíbené. Ve většině případů jim moc nedůvěřovaly a měly k tomu hned několik důvodů. V první řadě se jednalo o kočovný způsob života, kdy se musel důstojník ze dne na den sebrat a odjet a jeho rodina ho měla následovat. Také se vojáci netěšili nejlepší pověsti. Většinou se jednalo o jejich mravní delikty, svádění mladých žen, které po svém odchodu zanechali v jejich rodné vesnici. Takovým příkladem nám může posloužit i dílo Boženy Němcové, *Babička*. Zde byla přece Viktorka svedena vojákem, který ji potom zanechal vlastnímu osudu, a ona se z toho zbláznila. I samotná *Babička* měla za manžela vojáka a popisuje osudy, kdy ho hledala a po jejich sňatku ho následovala do Kladska. A poslední překážkou by mohla být rizikovost jejich povolání. Pro ženu určitě nebylo jednoduché smířit se s představou, že se jí jednou manžel nemusí vrátit vůbec, nebo se vrátí jako válečný invalida.

Další nesnáze působila úloha armády v mnohonárodnostní habsburské monarchii, díky níž se důstojnická společnost stávala společností ne z vlastní vůle poměrně dosti uzavřenou. Důstojníci užívali jako dorozumívacího jazyka němčinu, jen málokterí se dokázali dostatečně naučit jazyku místnímu, ale nejen proto byli – i se svými rodinami – přijímáni místními obyvateli stejného společenského stupně s určitými výhradami, které se případ od případu lišily v závislosti na místních podmínkách. Zároveň se tato skupina postupně uzavírala, podobně jako šlechta. I když vedli družný společenský život spolu s ostatními obyvateli, jen těžko se mezi ně dostávali. Podobné to bylo i s uzavíráním sňatků. Mladíci se obvykle ženili s dívkami z vojenských rodin. Proč? Vysvětlení je jednoduché. Tyto dívky věděly, do čeho jdou. Bylo pro ně samozřejmostí stěhovat se spolu se svým manželem, protože k tomu byly od dětství vychovávány. Takové propojování někdy trvalo i několik generací a nakonec došlo k vytvoření této svérázné komunity, ve které docházelo k dědictví vojenského povolání v mužské linii a sňatků důstojnických dcer s jinými vojáky v linii ženské.²²¹

---

²²⁰ Jiránek, T.: *Vojenské manželství v 19. století*, In: „Oznamuje se láskám našim ...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí, Sborník z konference konané 13.-14. září 2007, Pardubice, 2007, s. 197.

²²¹ Tamtéž: s. 199-200.

Ženy tak musely být připraveny na všechny možnosti pobytu, včetně jiného klimatického a jazykového prostředí. A to někdy vyvolávalo obavy, ale musely si poradit. Často přebíraly některé velitelské vlastnosti. Egon Erwin Kisch vzpomínal, jak jednou do obchodu jeho strýce vstoupil generál Grünne spolu s manželkou. *„Doprovázela ho jeho žena a vybírala pro NĚHO řadu látek na civilní obleky. ON stál vedle, nepromluvil, tak jako při přehlídce nepromluvil, stačilo MU svým přísně upjatým, strach nahánějícím vojevůdcovským pohledem přehlížet defilující zboží. Nakonec mu předložili lodenové látky na lovecký oblek a generálová se pro jednu z nich rozhodla. JEMU se líbila jiná a řekl to. ‚Kuš!‘ zasyčela na něho jeho žena. A vojevůdce? Mlčel. (...) Mé vojenské plány do budoucna se zhroutily. ...“*²²²

VI.3 Manželství vojáků

Jak již bylo zmíněno výše, uzavření manželství obyčejných vojáků nebylo jednoduchou záležitostí. Kromě všech povolení, které potřebovali jako ostatní občané habsburské monarchie, potřebovali navíc ještě souhlas svého nadřízeného, v některých případech dokonce souhlas panovníka. Toto povolení se vztahovalo i na členy domobrany a propuštěnce z armády, např. jako invalidové.

O tom, kdo mohl udělit povolení k sňatku, se rozepisuje jeden z výpisů u přerovského krajského úřadu. *„Povolení k sňatku uděluje u armády: I. Jeho veličenstvo samotné: a) samotnou generalitou, b) generálem a poboční perutí, c) všichni u armády ustavení nadřízení. Takové žádosti se musí od každého generála a uvedeného štábního oficíra v řádné služební cestě skrze dvorskou válečnou radu ke svému veličenstvu dostat.“*²²³ Dále k nim patřil zemský vrchní generál, generálové pluků, majitel pluku, který již ovšem svou oficiální pozici pomalu ztrácel a mezi posledními byl vrchní ředitel vojenské akademie.²²⁴ Pak vždy

²²² Kisch, E. E.: *V obchodě „S. Kisch a bratr“*, in: Tržiště senzací, Praha, 1963, s. 20-21.

²²³ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc: Velkostatek Hranice, inv. č. 2464, sign. 835, kart. 469, Povolování vojenských sňatků: Die Heiratsurlobnis erteilen: A) Bei der Armee: I. Seine Majestät selbst: a) der gesamten Generalität, b) dem Generalen und Flügeladjutanten, und c) allen bei der Armee angestellten Obersten. Das diessällige Ansuchen muss von jedem Generalen und den erwähnten Stabsoffizieren im ordentlichen Dienstwege durch den Hofkriegsrat an Seine Majestät gelangen.

²²⁴ Tamtéž.

od těchto vedoucích skupin byli odvozeni ti, kteří je mohli v případě nepřítomnosti zastupovat. Takže se postupně snižovaly jejich funkce i hodnosti.

Ale takovéto povolení bylo až posledním v řadě, které obdrželi. Mezitím museli podobně jako svobodní občané shromáždit osvědčení o náboženském vyznání. Jan Radda, farář v Hranicích píše v roce 1842: „Dole podepsaný tímto potvrzuje, že snoubenci Karel Bezdík, nádeník z Velké, s Annou, dcerou Martina Grulichy, zednického pomocníka z Šenova, jsou shledáni dobrými v římskokatolickém náboženství.“²²⁵ Podobného znění je i náboženské potvrzení pro Františka Janoše, patentovaného invalidu z Podhoří, a plnoletou dceru baráčníka Terezii Švarcovou, které vydal farář v Drahotuších v roce 1843.²²⁶

Muži, kteří byli z armády propuštěni jako vojenští, či váleční invalidé, museli mít lékařské potvrzení o svém zdravotním stavu. Domnívám, že to bylo z toho důvodu, aby si byli nadřizení jistí, že budou schopni zabezpečit rodinu po finanční stránce. A samozřejmě zastávalo funkci jako pojistka, že bude invalida schopen plnit své manželské povinnosti. Lékař tak v roce 1842 vystavil potvrzení i Františku Litschmannovi, kterého povinně zkontroloval a zjistil, že kromě prokázané pakostnice, byl dokonale zdravým a schopným uzavřít manželství a založit si rodinu.²²⁷ Obsírnější byla zpráva o zdravotním stavu tovaryše u střihače sukna, Franze Sobíška. „Bylo provedeno lékařské vyšetření a při tom se ukázaly: 1) silné otoky a průšnice, 2) vředy s Caloesen s drážkami na vnitřní straně pravé holeně, které byly spojené se silnými vředy. Otoky žláz na krku ukázaly charakter Sevosuloesen mít, zatěžují pána tak moc, že on občas u svého zaměstnání jen mnoho sedí, když je práce vykonávána vestoje.“²²⁸

V případě, že se jim podařilo získat tato osvědčení, bylo vše posláno k příslušné vojenské jednotce, pod kterou patřili, a její velitel rozhodl o tom, jestli jim bude uděleno definitivní povolení. Už výše zmíněný Karel Bezdík

---

²²⁵ Zemský archív Opava, pobočka Olomouc: Velkostatek Hranice, inv. č. 2263, sign. 561, kart. 445, vojenské sňatky: Religionszeugnis, č. 153: Endesgefertigter bezeuget hiermit, dass die Brautleute Karl Bezdik Tagelöhner von Velka mit der Anna Tochter des Martin Grulich Maurergesellen von Schönau, in der christkatholischen Religion gut unterrichtet seien.

²²⁶ Tamtéž: Religionszeugnis, č. 38.

²²⁷ Tamtéž: Zeugnis.

²²⁸ Tamtéž: Ärztliches Zeugnis von 18. Mai 1838: ... ärztlich untersucht worden, dabei zeugten sich: 1. Starke Anschwellungen und Ohrspeicheldrüsen, 2. Geschwüre mit Caloesen Rändere auf der innere Seite des rechten Unterschenkels, die mit starker Geschwüre verbunden waren. Die Drüsen Anschwellungen am Hals zeugen Sevosuloesen Charakter zu haben, belästigen den Mann so sehr, dass er zeitweise bei seiner Professoren nur mehr sitzende Arbeit zu verrichten im Stand ist.

toto povolení získal 22. července 1842 a nic mu nebránilo v uzavření manželství. Bylo mu napsáno: „*Vrchní generální velitelství podle nařízení č. 1747 v Brně z 11. června tohoto roku dekretálnímu invalidovi Karlovi Bezdíkovi svolení udělilo, který si smí nevěstu Annu Magdalénu Grulichovou vzít.*“²²⁹ Podobně tomu bylo i v případě Franze Litschmanna, dekretálního invalidy, kterému bylo povoleno smět si vzít Marianu Pallaschovou.²³⁰

Důležitou roli zde hrál také systém, jakým bylo povolení uděleno. Vše se projednávalo přes příslušný okresní, nebo krajský úřad, pod který ten konkrétní pár náležel. To znamená, že si to nevyřizoval samotný invalida, nebo voják, ale byl odkázán na pomoc úřadu. Ale tomu za tuto práci také platil. Samozřejmostí bylo dlouhé časové zdržení. Takové dopisy si mohl okresní úřad spolu s příslušným regimentem a jeho velením vyměňovat až několik let. Záleželo, kde zrovna regiment pobýval.

Výše v textu jsem zmínila pravidlo, kdy voják musel podle hodnosti složit kauci, aby se mohl oženit. U těchto válečných invalidů to nutností nebylo, protože bylo jasné, že již ve válce mnoho nepomohou. Ale u příslušníků v aktivní vojenské službě se začaly objevovat tzv. reversy. Jednalo se o vzdání se péče státu o vdovu po zemřelém vojákovi a podepsat ho musela budoucí manželka. Těmito nařízeními se ovšem nechránil ani tak voják, ale spíše celá armáda. Proč? Státní rozpočet habsburské monarchie byl už tak dost napjatý a platit ještě vdovám a jejím potomkům doživotní rentu po padlém vojákovi, v případě, že by se už znovu neprovdala, by ho zatěžovalo ještě víc. Proto se tímto způsobem stát chránil. Revers zněl asi takto: „*S platností, já, Mariana, dcera po zemřelém Andreasi Biskupovi, tímto právem dosvědčuji, že já pro tento případ, aby povolení oženit se získal současný dovolenkář a voják c. k. pěchoty regimentu císaře Ferdinanda Josef Tomášek, na všechny vojenské výhody zcela a pro všechny, a sice nejen pro mě, nýbrž i pro mé případné potomky naprostým zřeknutím prokážu. Potvrzeno toto podpisem mým a dalšími sem vyžádanými svědky.*“²³¹

---

²²⁹ Tamtéž: Weisskirch am 22. Juli 1842: Das hohe General Kommando hat laut Verordnung z. 1747 Brünn am 11. Juli d. J. dem Patental Invaliden Korporalen Karl Bezdiek die Bewilligung erteilt, die Braut Anna Magdalene Grulich ehelichen zu dürfen.

²³⁰ Tamtéž: Weisskirch am 9. November 1842.

²³¹ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc: Velkostatek Hranice, inv. č. 2262, sig. 560, kart. 444, Sňatky válečných invalidů: Revers: Kraft welchen ich Marianna, Tochter nach dem verstorbenen Andreas Biskup hiermit rechtens beurkunde, dass ich für den Fall, wenn ich die Bewilligung erhalte, den gegenwärtiger Urlauber und Gemeinen des k. k. Infanterie Regiments Kaiser Ferdinand Josef Tomaschek zu ehelichen, auf alle Militär Benefizien gänzlich und für inner, und zwar nicht nur

Podobně takový revers podepsala i Veronika Šlosarová, která si také chtěla vzít za manžela dovolenkáře a vojáka stejného regimentu. A opět se jednalo o vzdání se veškerých výhod pro sebe i jejich případné potomky.²³²

VIII. Závěr

Manželství v první polovině 19. století se stalo hlavně právní záležitostí, když v lednu roku 1812 vstoupil v platnost Obecný zákoník občanský, který upravil manželské právo a s ním související právo dědické pro celou habsburskou monarchii. Bylo zde definováno jako smlouva dvou svobodných lidí, kteří chtějí uzavřít manželství dobrovolně. Tento zákoník upravoval záležitosti manželství pro celou společnost, včetně židů a šlechty, ale bez armádních příslušníků, ti se řídili vlastními předpisy a nařízeními. Ale i šlechta občas Obecný zákoník občanský porušovala, v případě sňatků mezi příbuznými, které byly uzavírány kvůli zachování rodu a také kvůli udržení rodového majetku. Ovšem, aby neporušili zákon, potřebovali zvláštní dispens.

Šlechta vůbec procházela v 19. století pozoruhodným vývojem. Rozdělila se na starožitnou a šlechtu novou, kde byli nobilitanti z řad podnikatelů, či měšťanů a společně se moc nestýkali. Vytvořili uzavřenou společnost a vedli vlastní sňatkovou politiku, ze které byly ostatní složky společnosti vyloučeny. V této politice se občas začal vyskytovat i náznak citu a vzájemných sympatií snoubenců, které nabíraly na váze. I v této společnosti se někdy objevily „černé ovce“, které se při volbě svého partnera řídily především svým srdcem a vysloužily si tím nepřízeň a nemilost své rodiny. Jednalo se o tzv. mesalianční sňatky.

Na první pohled se mohlo zdát, že jednodušší situaci při uzavírání manželství měli příslušníci středních a nižších vrstev. Ale po bližším zkoumání jsem zjistila, že ani příslušnost k jiné vrstvě než šlechtické ještě situaci nezlehčovalo. Střední vrstvy se začaly vyčleňovat vůči šlechtě a hlavně vůči nižším vrstvám

---

für mich, sondern für meine allenfälligen Nachkommen unbedingt Verzicht leiste. Urkunde dessen meine und deren hinzu erbetenen Zeugen Fertigung.

²³² Tamtéž: Revers, Weisskirch am 24. Februar 1842.

na venkově, aby tak ukázaly své lepší postavení ve společnosti. Ale v případě, že chtěly uzavřít manželství, byly na téměř stejné úrovni. Bylo to dáno hlavně tzv. politickým konsensem, kdy teprve po obdržení tohoto povolení, mohli příslušníci bez problémů uzavřít manželství. Jednalo se hlavně o prokázání způsobilosti uživit svou budoucí rodinu a dokázat se o ni postarat. Pokud tuto podmínku nesplnili, nemohli se legálně vzít a jejich děti tak neměly dědické právo. Kromě tohoto povolení potřebovali snoubenci ještě prokázat svou víru a získat zápis z lékařské prohlídky. Tedy pokud se jednalo o vdovu, která se chtěla znovu vdát. Ta musela prokázat, že není těhotná a nenosí pod srdcem dítě svého zesnulého manžela. Spolu se získáním peněz pro uzavření sňatku, se začal zvyšovat věk jeho uzavření. Podle zákoníku mohlo být manželství po prokázání překážek, či neshod mezi manželi rozloučeno. Tento proces byl také dlouhodobou záležitostí a ne vždy skončil úspěchem. Úřad měl hned několik možností, jak tyto neshody vyřešit. Mohl přikázat, aby se manželé k sobě vrátili, dále mohl nařídit, aby spolu zkusili ještě nějakou dobu žít a v případě, že by to stále nefungovalo, měl potom rozhodnout, co bude dělat dál. A nakonec opravdu mohl manželství rozloučit, ale v případě katolíků se nesměli znovu oženit nebo vdát, dokud žil jejich bývalý partner.

V nejsložitější situaci se ocitli židé. Jako příslušníci potlačované skupiny obyvatelstva také měli takovou uzavřenou společnost, ale bylo to o to horší, že se nemohli ani svobodně ženit. Kvůli stanovení familiantského zákona a numeru clausu se mohl legálně oženit pouze prvorozený syn, ostatní sourozenci se mohli ženit a vdávat pouze do ciziny. A proto také usilovali o emancipaci, což se jim částečně podařilo po roce 1848 zrušením tohoto familiantského zákona, ale definitivně až roku 1867 vydáním nové ústavy, kterou byli zrovnoprávněni s ostatní společností. Ale i přes platnost těchto nařízení si našli cestičky, jak nařízení obejít. Vymysleli hned několik řešení. Buď odcházeli do ciziny, kde se nechali oddat, protože tam nařízení neplatila, nebo zvolili možnost oženění prvního syna, který se následně odstěhoval do ciziny, a tak familiantské místo připadlo na druhorozeného syna a ten se tak mohl také legálně oženit a první syn se zase vrátil zpět i se svou rodinou. Posledním řešením bylo žít v konkubinátu. Ale to s sebou neslo také největší rizika. A tím bylo hlavně prozrazení a následné potrestání. Dokonce byli lidé vyzýváni, aby takové soužití nahlásili, pokud o něm věděli. Když už se na to přišlo, tak docházelo k výslechům osob,

které se pohybovaly v jejich okolí, ale ty většinou popíraly, že by o něčem takovém věděly.

Zvláštními předpisy se řídila armáda. Uzavírání manželství s vojákem v aktivní službě bylo obvyklou záležitostí spíše u vyšších důstojníků, kteří měli dostatek jiných finančních prostředků, aby svou případnou rodinu uživil. Navíc se sňatky objevovaly hlavně v období, kdy vojenská služba byla službou doživotní. Se zkracujícím se časem stráveným na vojně, měli ještě dostatek času počkat se sňatkem až po ukončení vojenské služby. Pokud se rozhodli přece jen se oženit, jejich cesta nebyla jednoduchá. Kromě všech známých povolení, které by stejně potřebovali, i kdyby nebyli v armádě, bylo potřeba získat povolení od svého regimentu a jeho velení a zaplatit případnou kauci, ze které se hradily vdovské a sirotčí renty v případě úmrtí vojáka. Pokud tuto kauci stanovenou neměli, musely budoucí manželky podepisovat revers, ve kterém se této péče vzdávaly. To byl také jeden z mnoha důvodů, proč se raději vojáci v době služby neženili.

Obecně by mohlo platit, že manželství znamenalo pro celou společnost, bez ohledu na postavení jejich příslušníků, tu nejdůležitější hodnotu. Někdy to bylo složitější, pokud pocházeli z méně majetných vrstev, někdy naopak jednodušší. Ale jejich cíl byl vždy stejný. Snaha založit rodinu a zajistit dědice pro svůj majetek a také zachovat pokračování rodu. Museli sice dodržovat zákonem daná nařízení, která je v některých ohledech mohla limitovat, ale zároveň jim dávala jistotu a určitý pořádek v rodinných vztazích. Také nesmíme zapomenout na nové povolení rozvodů, které zákoník povoloval. Pokud některým lidem sňatek povolen nebyl, našli si jiný způsob, jak zajistit pokračování rodu, i když podle zákonů nelegální. I přesto se považovali za plnohodnotnou rodinu, pro kterou nebyl důležitý oddací list, ale to, že byli spolu. V tuto chvíli hrála hlavní roli láska. Jinak je pro majetnější vrstvy typické, že se jejich členové brali spíše kvůli rozmnožení majetku než z lásky, ale i zde už začínají hrát důležitou roli alespoň vzájemné sympatie.

IX. Resumé

Marriage in the first half of 19th century became the jurally cause, because in 1812 came into force Civil Code. It adjusted matrimonial law for the whole society.

The nobility created the close corporation and led the own catch. Sometimes feelings started to appear in this catch. And here the outsider found and they heard the heart and got married the misalliance.

The middle class needed so called political consensus to get married. They had to demonstrate when they can keep up their family. The engaged couple needed to show their religion and record of medical.

Jews were in the most complicated situation. Through the “familiant law” and numerus clausus only the first-born son could get married. The others broke the law – marriage in abroad or life in companionate marriage. They got freedom since 1867 definitely.

Army kept special order. Generally the senior officer got married in the active duty, because they fed their family. The others waited for civilian. Though they needed licence of regiment and they had to pay guarantee for the fall of death.

X. Anotace

Příjmení a jméno autora: Bc. Ivana Gelová

Název katedry a fakulty: Katedra historie, Filosofická fakulta

Název diplomové práce: Manželství a sňatky v první polovině 19. století

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

Počet znaků: 156 308

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 35

Klíčová slova: manželství, sňatek, Obecný zákoník občanský, manželské právo, dědické právo, svatební smlouvy, mesalianční sňatky, židovské konkubináty, politický konsens, familiantský zákon, numerus clausus, manželské rozluky, sňatková politika šlechty, vdovy, střední vrstvy, nižší vrstvy, důstojnické sňatky, manželství vojáků

Charakteristika diplomové práce:

Ukázat, jak vypadalo manželství v první polovině 19. století v celé společnosti. Nejdůležitějším bylo jeho právní zakotvení v Obecném zákoníku občanském z roku 1811, od kterého se odvíjela i změna práva dědického. Od šlechty a jejich způsobu vedení sňatkové politiky a občasného vyskytnutí mesaliančních sňatků. Přes střední a nižší vrstvy, které neměly o nic lehčí situaci než šlechtici. Museli získat potřebná povolení (náboženské, lékařské a politický konsens) než uzavřeli manželství. A nakonec také židé a armádní příslušníci, kteří měli zvláštní zákony a nařízení pro uzavírání sňatků. Je ovlivňovala samotná habsburská monarchie. Někdy byla tyto nařízení obcházena uzavíráním konkubinátů v případě židů, nebo bydlením „na hromádce“.

XI. Seznam pramenů

Obecný zákoník občanský, Vídeň, 1862.

MZA Brno, Rodinný archív Dietrichsteinů:

- inv. č. 938, sign. 156, kart. 297, zasedání na zemském sněmu dolnorakouském.
- inv. č. 939, sign. 157, kart. 297, zasedání na zemském sněmu uherském.
- inv. č. 961, sign. 178, kart. 298, zasedání na zemském sněmu moravském.
- inv. č. 963, sign. 180, kart. 298, zasedání na zemském sněmu českém.
- inv. č. 1208, sign. 424, kart. 320, rodný list Josefa Dietrichsteina.
- inv. č. 1270, sign. 475, kart. 324, svatební smlouva Josefa Dietrichsteina.
- inv. č. 2453, sign. 1262, kart. 583, rozpad manželství Františka a Alexandry Dietrichsteinových.
- inv. č. 2508/8, kart. 592, Klotylda Clam-Gallas Alexandrině, 22. 12. 1853.

ZA Opava, pobočka Olomouc:

Rodinný archív Fries-Tersch:

- inv. č. 26, kart. 2, oddací list s Karlem Lorenzem.

Rodinný archív Klein-Wiesenbergů:

- inv. č. 220, kart. 25, svatební smlouva z roku 1826.

Velkostatek Hranice:

- inv. č. 746, kart. 212, povolení sňatků úředníkům.
- inv. č. 1825, kart. 319, povolování svateb židů v Hranicích.
- inv. č. 1999, kart. 400, udělování familiantských míst a povolení sňatků v židovské obci v Hranicích.
- inv. č. 2258, kart. 442, povolení sňatků, manželské dispense.

- inv. č. 2262, sign. 560, kart. 444, sňatky válečných invalidů.
- inv. č. 2263, sign. 561, kart. 445, vojenské sňatky.
- inv. č. 2464, sign. 835, kart. 469, povolování vojenských sňatků.
- inv. č. 2879, kart. 517, zabraňování konkubinátů u židů v Hranicích.
- inv. č. 3419, kart. 564, povolení sňatků měšťanům v Hranicích.
- inv. č. 3450, kart. 565, povolení sňatků poddaným.

Velkostatek Lipník:

- inv. č. 1813, kart. 595, manželské rozluky (1812-1819).

Velkostatek Tršice:

- inv. č. 46, sign. 14751, kniha svatebních smluv pro obce panství Tršice, sv. I. Protocoll der von Amte ratificirten Ehepacten und anderwertigen Schriften.
- inv. č. 48, sign. 14753, kniha svatebních smluv pro obce panství Tršice, sv. III. Ehepacten Prothokoll.

XII. Seznam literatury

- Bergerová, N.:** Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha.
- Bezecný, Z.:** Příliš uzavřená společnost, České Budějovice, 2005.
- Bezecný, Z.:** Sňatky české šlechty v 19. století, in: Petrbock: Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha, 1999.
- Bezecný, Z.:** Životní styl šlechty v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Brno, 2002.
- Bránský, J.:** Neznámý pramen k dějinám boskovických Židů na počátku 19. století, In: Židé a Morava, Kroměříž, 2004.
- Dědina, V.:** Roboty a první dnové svobody, In: Kolektiv autorů: Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526-1918, Praha, 2003.
- Diemel, A.:** Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800-1870, Frankfurt am Main, 1998.

- Fasora, L. a kol.:** Člověk na Moravě 19. století, Brno, 2004.
- Fialová, L.:** Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století, Studie k sociálním dějinám 19. století, č. 7, 1997.
- Jiránek, T.:** Vojenské manželství v 19. století, In: „Oznamuje se láskám našim ...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí, Sborník z konference konané 13.-14. září 2007, Pardubice, 2007.
- Kisch, E. E.:** V obchodě „S. Kisch a bratr“, in: Tržiště senzací, Praha, 1963.
- Klabouch, J.:** Manželství a rodina v minulosti, Praha, 1962.
- Klásterská, A.:** Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století, Historická demografie 22, 1998.
- Kolektiv autorů:** Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526-1918, Praha, 2003.
- Kroupa, J.:** Alchymie štěstí, Brno, 1987.
- Lenderová, M.:** Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu, Praha, 2004.
- Machačová, J.:** Úředníci v 19. století jako sociální skupina středních vrstev, In: Slezský sborník, roč. 99, r. 2001, č. 3.
- Machačová, J., Matějček, J.:** Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování, Studie k sociální dějinám 1, Opava, 1998.
- Machačová, J., Matějček, J.:** Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780-1914, Opava, 2002.
- Machačová, J., Matějček, J.:** O středních vrstvách v českých zemích 1750-1950, Opava, 2002.
- Maloň, L.:** Mesaliance v prostředí rakousko-české historické šlechty v letech 1896-1918, diplomová práce na UP v Olomouci, 2005.
- Mašek, P.:** Modrá krev, Praha, 2001.
- Mařa, P.:** Svět české aristokracie (1500-1700), Praha, 2004.
- Nesládková, L.:** Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů, Praha, 2003.
- Nesládková, L.:** Sociální stratifikace moravských židů v novověku (18.-20. století). Možnosti zpracování, In: Studie k sociálním dějinám, č. 6, 2001.

- Ottův slovník naučný**, Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí, 17. díl, Mediau-Navarrete, Praha, 1901, heslo „*Mésaliance*“, s. 145.
- Pěkný, T.:** Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha, 1993.
- Slabáková, R.:** Le destin d'une famille noble émigrée d'origine française dans l'empire des Habsbourg et en Tchécoslovaquie de la fin du XVIII aux années trente du XX siècle: Le Mensdorff-Pouilly, Grenoble, 1999.
- Slabáková, R.:** Rodina a její hodnota u rakousko-české aristokracie, Studie k sociálním dějinám, č. 6, 2001.
- Šimůnková, A.:** Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století, Český časopis historický, roč. 95, r. 1997.
- Velková, A.:** Fenomén stáří ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století, Studie k sociálním dějinám 6, 2001.
- Velková, A.:** Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850, Český časopis historický 105, č. 4, 2007.
- Velková, A.:** Sebevědomé, nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století, In: Vojáček: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Praha, 2007.
- Velková, A.:** Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století, In: Koldinská, M., Velková, A.: Historik zapomenutých dějin, Praha, 2003.
- Velková, A.:** Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v první polovině 19. století, „Oznamuje se láskám našim ...“ aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí, Sborník z konference konané 13.-14. září 2007, Pardubice, 2007.
- Ziehr, W.:** Evropské šlechtické rody, Praha, 1996.

XIII. Internetové zdroje

Lenderová, M., Macková, M., Bezcený, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice, 2005, (cit. 2008-01-18). Dostupné na www: <http://khv.upce.cz/upom/skriptum.pdf>

Smythersová, R.: Rady a pokyny pro mladou nevěstu, kterak se chovati a jak zacházeti s intimními a osobními vztahy ve svazku manželském ku prospěchu nezrušitelnosti této požehnané svátosti a pro slávu boží, 1894 (cit. 2008-01-16). Dostupné na www.zena-in.cz